

DİPLOMATİYA ALƏMİ

WORLD OF DIPLOMACY

JOURNAL OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS
OF REPUBLIC OF AZERBAIJAN
№ 26, 2010

EDITORIAL COUNCIL

Elmar MAMMADYAROV	Minister of Foreign Affairs (Chairman of the Editorial Council)
Novruz MAMMADOV	Head of the Foreign Relations Division, Administration of the President of the Republic of Azerbaijan
Araz AZIMOV	Deputy Minister of Foreign Affairs
Khalaf KHALAFOV	Deputy Minister of Foreign Affairs
Mahmud MAMMAD-GULIYEV	Deputy Minister of Foreign Affairs
Hafiz PASHAYEV	Deputy Minister of Foreign Affairs
Vaqif SADIQOV	Deputy Minister of Foreign Affairs
Elman AGAYEV	Acting Director of the Foreign Policy Planning and Strategic Studies Department, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan

EDITORIAL BOARD

Hussein HUSSEINOV	First Secretary Foreign Policy Planning and Strategic Studies Department, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan
--------------------------	--

© All rights reserved.

The views expressed in articles are the responsibility of the authors
and should not be construed as representing the views of the journal.

"World of Diplomacy" journal is published since 2002.

Registration N@ 1161,14 January 2005
ISSN:1818-4898

Postal address: Foreign Policy Planning and Strategic Studies Department,
Ministry of Foreign Affairs, Sh.Gurbanov Str. 4, Baku AZ 1009

Tel.: 596-91-03; 596-91-47; 596-93-31 e-mail: css@mfa.gov.az

MÜNDƏRİCAT - CONTENTS - СОДЕРЖАНИЕ

RƏSMİ XRONİKA – OFFICIAL CHRONICLE – ОФИЦИАЛЬНАЯ ХРОНИКА

Diplomatic activity of the President of the Republic of Azerbaijan, H.E. Mr. I. Aliyev in first quarter of 2010	3-11
Diplomatic activity of the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, H.E. Mr. E. Mammadyarov in first quarter of 2010.....	12-15

XƏBƏRLƏR – NEWS – НОВОСТИ

Recognition by the United Nations of the International Day of Nowruz, 23 February 2010.....	16
The meetings of special working group and senior officials committee of the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA), 10-12 March 2010, Baku.....	17
The meeting of deputy foreign ministers of the Caspian littoral countries, 11-12 March 2010, Baku.....	18

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN QANLI YADDAŞI – BLOODY MEMORIES OF THE HISTORY OF AZERBAIJAN – КРОВАВАЯ ПАМЯТЬ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

20 January - Black January.....	19
26 February - Khojaly massacres.....	20
31 March - The day of genocide of Azerbaijanis.....	21-31

MƏQALƏLƏR – ARTICLES – СТАТЬИ

Plamen DIMITROV The European energy security Caspian prospects – is there enough gas for NABUCCO?.....	22-30
Azad CAFARLI Territorial application of the European convention on human rights	31-40
Anar A. HƏSƏNOV Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli və çoxtərəfli konsul münasibətləri.....	41-46
Musa QASIMLI Azərbaycan Rusiya ilə Türkiyə arasında (1920-1922).....	47-56
Vasif ƏLİYEV Koreyanın sənaye siyasətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri və onun Azərbaycan üçün əhəmiyyəti.....	57-62
YENİ NƏŞRLƏR – NEW PUBLICATIONS – НОВЫЕ ИЗДАНИЯ.....	63

DIPLOMATIC ACTIVITY OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, H.E. Mr. ILHAM ALIYEV IN FIRST QUARTER OF 2010

VISITS BY THE PRESIDENT OF AZERBAIJAN H.E. Mr. ILHAM ALIYEV

25.01.2010

Working visit to the Russian Federation

On 25 January 2010 President Ilham Aliyev left for a working visit to the city of Sochi of the Russian Federation to take part at the trilateral meeting of Azerbaijani, Russian and Armenian presidents.

Trilateral meeting of Azerbaijani, Russian and Armenian presidents Ilham Aliyev, Dmitri Medvedev and Serzh Sargsyan took place at the "Guest House" of "Krasnaya Polyana" Hotel. The meeting focused on the current state and prospects of the negotiations to solve the Armenia-Azerbaijan conflict.

The meeting continued with participation of

Foreign Minister of Azerbaijan, Elmar Mammadyarov, Foreign Minister of Russia, Sergey Lavrov, and Foreign Minister of Armenia, Edvard Nalbandyan.

Later, President Aliyev and President Sargsyan had a meeting at the "Adler" international airport of Sochi with participation of Foreign Ministers Elmar Mammadyarov of Azerbaijan, Edward Nalbandian of Armenia, Co-Chairs of the OSCE Minsk Group - Ambassadors Robert Bradtke of the United States, Bernard Fassier of France, and Yury Merzlyakov of Russia, - as well as Personal Representative of the OSCE Chairman-in-Office Ambassador Andrzej Kasprzyk. At the meeting the parties exchanged the views on the current state and prospects of the negotiations on solution of Armenia-Azerbaijan.

27.01 - 29.01.2010

Working visit to the Swiss Confederation

On 27.01.2010 President Ilham Aliyev left for a working visit to Switzerland to attend the World Economic Forum in Davos. During his working visit President Aliyev met with new elected President of the Swiss Confederation, Mrs. Doris Leuthard in Davos. Mrs. Leuthard recalled the Azerbaijani leader's official visit to Switzerland, describing it as "a success". The Swiss President stressed "we have good potential to develop economic and energy cooperation".

The Azerbaijani leader said relations between the two countries were developing in various fields, in particular economy. President Ilham Aliyev praised the fact "a number of Swiss firms operate in

Azerbaijan". They also discussed cooperation on Nabucco project and regional and international issues.

On 28.01.2010 President Aliyev attended the World Economic Forum's session entitled "Global Energy Outlook". The World Economic Forum Annual Meeting has engaged leaders from all walks of life to shape the global agenda at the start of the year for the last four decades.

In response to new priorities, the organizing theme for this year's Annual Meeting is a call to action, "Improve the State of the World: Rethink, Redesign, Rebuild".

The meeting brings together nearly 2,500 participants, including government representatives of the world's top 25 economies and

fast-growing small countries, including heads of state and government, ministers of finance and economy, and ministers of foreign affairs as well as governors and mayors of the world's top regions and cities.

The "Global Energy Outlook" session was opened by Daniel Yergin, Chairman of Cambridge Energy Research Associates.

Moderator: I would like to begin with President Ilham Aliyev. The term energy security, what does it mean from the viewpoint of Azerbaijan and as you look at the global energy system?

President Ilham Aliyev: First of all I would like to say that most important for us from the point of energy security is diversification of supply routes. We managed to achieve that, and today we have a diversified pipeline system which can transport our natural resources in various directions. At the same time it is very important to provide the balance of interest between producers, transiters and consumers, so that we have sustainable and long-term energy cooperation. If this balance of interest is disrupted it may create certain problems. Another issue which is important for us is a fair market price for our natural resources, particularly for gas, and full commitment by all the parties to the signed contracts. I think these elements in the package can provide much more confidence for producers and for consumers with respect to energy security.

Moderator: Mr. President, for the first decade or so of Azerbaijan's existence as an independent nation the focus was on oil. Spotlight turning certainly to natural gas, looking out five or ten years from now, what would you see in terms of Azerbaijan's role in a global gas market and what are the obstacles to get in there?

President Ilham Aliyev: I think that, definitely, the role of Azerbaijan in a global gas market will grow. Because discovery of huge gas reserves will allow Azerbaijan to transform to one of the major gas exporters. As you know, the minimum proven gas reserves in Azerbaijan are more than two trillion cubic meters. So, that will be enough for us and for our export capacity for decades. And most important is now to provide that there is a reliable and long-term market for our gas. I mentioned that we have already a diversified gas supply system. But that system can transport only today's level of production. What we are planning to do is to increase gas production two or three times, maybe more. To do that, we need much bigger capacity of pipeline infrastructure. And of course in order to invest major investments in new developments and pipeline infrastructure we need to have clear understanding who are our consumers, what is the market regulation in those countries, is the market reliable and long-term for us or not. After all these issues are in place I am sure that Azerbaijan will use its gas potential as successfully as we did with oil development.

Moderator: I guess that consumers are getting into view.

President Ilham Aliyev: Yes, we have consumers, we have also consumers around us. Azerbaijan is now transporting its natural gas to the neighboring countries, despite the fact that some of these countries produce much more gas than we do. But our target is to continue diversification to find new markets, particularly markets in Europe. We know that European consumers are also looking for diversification, new sources of gas supply, and Caspian gas, particularly gas from Azerbaijan can be, for the time being, the only gas source for Europe.

Moderator: Mr. President, we've been talking about volatility, what it does to companies. Maybe you share a word with us, you are responsible for the country. What does volatility does for you, for a country. And when you have the sudden upsurge in revenues and downs in the revenues, how do you manage to deal with stability and inflation and all those issues?

President Ilham Aliyev: I can tell you that the reforms which we conducted in our country for the last several years allowed us to create a sustainable and diversified economy. Twenty years ago Azerbaijan was part of the Soviet Union and we had a zero percent in our economy of market economy segment. Today market economy is eighty five percent in our growth domestic product (GDP). We use the wealth, which was generated from oil and gas, in order to invest in non-energy sector, primarily industry production. And thus today we managed to overcome the difficulties of the crisis and also the changes in oil price with minimum losses.

I can give you several figures which clearly illustrate what happened in Azerbaijan in 2009. So, GDP growth was 9.3 percent, industry production growth was 8.6 percent, inflation rate was only 1.5 percent. In 2009, despite of dramatic drop of oil prices, our sovereign oil fund accumulated more resources. These figures clearly show that our economy can tolerate such kind of unexpected developments. Of course, we have suffered from economic crisis, too, but managed to mobilize all our resources. I can also tell you that one of the important elements in 2009 was that unlike many countries in our region our national currency did not lose its value, it remained stable, and this was a big support with respect to social protection of the people.

Today's level of oil price is acceptable for companies, consumers and countries. This level of price allows us to invest more, to find more oil and gas, at the same time it is also acceptable for consumers. The balance of interest which I referred to in my previous comment is observed now.

I hope in 2010 we will implement all the major projects which we have in mind. I can tell you that in 2009 investments in Azerbaijan in total were close to ten billion dollars which is a huge amount for our economy. In the future I think that balanced oil price will allow us to continue to develop. By the way, during the last six years Azerbaijan's economy was fastest growing economy in the world. Total growth of economy in six years was 3 hundred percent.

So, what we have already achieved, accumulated and managed to redirect from oil into non-oil sector will allow us to continue to develop successfully.

Other speakers at the session included Tony Hayward, BP CEO, Khalid Al-Falih, President of Saudi Aramco, Peter Voser, CEO of Royal Dutch Shell, Andrew Liveris, President of The Dow Chemical, and Thierry Desmarest, Chairman of Total.

Within the framework of his working visit to Switzerland President Ilham Aliyev met with the of Latvia, Valdis Zatlers, President of Poland, Lech Kaczynski and King Abdullah II of Jordan.

On the margins of the forum president Ilham Aliyev gave an interview to the Bloomberg News Agency.

INTERVIEW OF THE PRESIDENT OF AZERBAIJAN ILHAM ALIYEV TO BLOOMBERG NEWS AGENCY

Bloomberg: Azerbaijan is a very big oil producer. What do you think about price of oil?

President Ilham Aliyev: I think that now price is fair. The prices satisfy the needs of producers, consumers and at the same time allow companies also to invest. Because, the price below the current level will make difficult for companies to invest in new development, exploration and production. I think this price is balanced and we are happy about that.

Bloomberg: Prices going up, why not let it continue to go up. Wouldn't you be happy if it passes 100 dollars?

President Ilham Aliyev: As a result of sharp rise in oil prices, of course, we had extra money in our budget, but at the same time we had a very high inflation and now the consumer prices went up. And so for balanced development of the country and to have opportunity to protect social conditions of the people, I think the price should be around 90-100 dollars, 70 is also OK.

Bloomberg: I would like to ask about natural gas. It is a big part of the future story of Azerbaijan. Gasprom, as you know, offered to buy Azerbaijan's gas. How much today it offered to buy and how much can you actually export through the existing network of pipelines?

President Ilham Aliyev: We are exporting our gas to various directions and it is very important for us because we achieved maximum diversification of the gas supply. As you know, diversification is very important not only for consumers, but also for producers. So, we export gas to neighboring countries. Of course, entering the new markets for any country is very important. Our agreement with Gasprom provides that there is no upper limit of our exports. And that we agreed that they will buy as much as we can supply.

Bloomberg: That is, as much as you would like?

President Ilham Aliyev: Yes.

Bloomberg: As a whole, how much you can supply? And how much can you supply giving existing network of pipelines?

President Ilham Aliyev: The most important, actually, in this case, is the level of production. Today, we keep the level of production so that we can have exports to the markets. If we have new opportunities for exports and new markets, of course, we will invest a lot in order to increase the production. But in order to do it, we need to have contracts, we need to have commercial obligations. We can not invest tens of billions of dollars to have more production and just without any opportunity to sell it.

Bloomberg: That is why Russia is doing right that? They've offered to take as much gas of your hands as you can give them. Whether it opens possibilities for additional investment, that is, doesn't it seem like that as a kind of card-blanc for you?

President Ilham Aliyev: But we have huge reserves. We have minimum proven reserves of gas equal to 2 trillion cubic meters. But according to the real situation, it could be up to 5 trillion. So we have enough to supply ourselves and our partners in various parts of the world for at least 100 years. So, we need to have all these arrangements in place. In our relations with Gasprom, the advantage is that we do not have somebody in between. We do not have transit country. It is just on the border. And we have infrastructure.

Bloomberg: I want to ask you about your largest gas field, Shahdeniz. Is the existing network of pipelines coming out of Azerbaijan threaten to the limitation of that network, does it threaten to delay the development of that gas field?

President Ilham Aliyev: Not only actually the capacity of the existing infrastructure, but unresolved issues with transit and with the price for our gas. Because, the Shahdeniz field is one of the biggest gas fields in the world. It contains 1.2 trillion cubic meters of gas, actually may be half of our total proven reserves. We can expand the infrastructure and we are planning to build maybe a new gas pipeline or to enlarge the existing ones. Therefore, the absence of such an opportunity today doesn't mean this is a major obstacle. As soon as we resolve transit issues and we get the fair price, Azerbaijan and our partners, foreign oil companies will invest billions and billions of dollars in order to build the new infrastructure.

Bloomberg: These are issues in terms of transit and price that you are talking about. Do you consider

these factors the conditions necessary to agree to Nabucco or for Nabucco to really make sense? Is that right?

President Ilham Aliyev: Actually, this is one of the elements of the "Southern Corridor". We call it the Southern Corridor, the project which allows taking our gas to the western markets. It is Nabucco, TGI (Turkey-Greece-Italy) and TAP (Trans Adriatic Pipeline).

Bloomberg: That is, through Georgia and Turkey to Western Europe?

President Ilham Aliyev: Yes, exactly. That is why, unless transit issues are unresolved and we do not have guarantees to purchase our gas, it is premature to talk about expansion of the infrastructure.

Bloomberg: Let us talk about the Southern corridor. It would go from Azerbaijan through Georgia, Turkey and to Western markets. Conversations were going on for a while, do you think it is really going to happen?

President Ilham Aliyev: It is difficult to say. Because as you mentioned, conversations are going on for quite a big period of time. And there are several important steps made. First of all, the political declaration was signed in May 2009. And Azerbaijan also joined the political declaration. And also there was an agreement between the members of Nabucco about how to move forward this project. And several elements must be in place in order to move it forward. First of all, a strong political will to do it. Second, financial recourses. Resolution of the transit issues, which as I mentioned before, are the major obstacles. At the same time, the price, the market price for our gas must be agreed.

Bloomberg: As you noted, the major obstacles are the prices of oil and transit. I would say the biggest transit issue for Azerbaijan is Turkey. You have been working on this agreement, on sales agreement to Turkey for a while as well. What holds it back now?

President Ilham Aliyev: We are exporting our gas to Turkey. We are exporting gas from Shahdeniz field, on stage one. And we don't have any problem in that respect. The only problem is the price, which exists today, is not a market price. And it does not satisfy our needs and also our Turkish colleagues say that the price is not fair. So, there should be renegotiation of the price.

Bloomberg: As you pointed out during this conversation, some of these issues are business and some of them are politics. For you, as the president of Azerbaijan, obviously you well aware of this concept of energy wars, alternative energy routes. What is the political belief of Azerbaijan? Should this be business, if Russia comes along and says it will take gas? Theoretically, if they take your gas so far, why you need pipeline? And now how you see it? Are you really, truly politically dedicated to give western consumers an alternative route for gas or, maybe, it does not meet national interests of Azerbaijan?

President Ilham Aliyev: In our case it is hundred percent commercial. I can tell you our previous experience, when we diversify our oil, it was also commercial. That is, we needed a major pipeline to bring our oil to Mediterranean Sea. That was Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline. At the same time, we have two other pipelines. One of them brings our gas to Russia's Black Sea coast, and the other to Georgian Black Sea coast. And the same in gas, it must be purely commercial. One of the problems of Nabucco, it is too much politicized. So, we must concentrate on commercial terms, they must be attractive, they must be reasonable, they must be fair and the balance of interest between producers, consumers and transmitters must be observed.

Bloomberg: In any case, today for Azerbaijan, price for its gas is an important issue, isn't it?

President Ilham Aliyev: This is one of the important issues. Another important issue is diversification. We can not afford to depend on only one route.

Bloomberg: Final question. When we get to see a peace between Armenia and Azerbaijan?

President Ilham Aliyev: As soon as Armenia takes its occupational forces from internationally recognized territory of Azerbaijan, the peace will come.

Bloomberg: Thank you very much.

27.01.2010 Azertag

04-06.02.2010 Working visit to the Federal Republic of Germany

On 4 February 2010 President Ilham Aliyev left for a working visit to the Federal Republic of Germany on the invitation of Chancellor of the Federal Republic of Germany, Angela Merkel. After the bilateral meeting President Aliyev and Chancellor Merkel had an official dinner at the residence of the Chancellor in Berlin. On the same day President Ilham Aliyev and Chancellor Angela Merkel made statements for the press. Angela Merkel expressed her pleasure for welcoming the Azerbaijani President in Germany once again. Noting the high-level economic relations between the two countries, the

Chancellor stressed the significance of utilizing the existing great potential to enhance cooperation in this field. Claiming her country's readiness to support Azerbaijan in various fields, Angela Merkel also added that Azerbaijan, as oil and gas country, is an important partner for Germany. President Ilham Aliyev expressed his gratitude for the invitation to visit Germany and mentioned that during the last three years, since his last visit, the relations between the two countries had developed rapidly. The President stated that the political relations were on a high level and the economic cooperation was expanding.

Drawing attention to the successful work of almost 100 German companies in Azerbaijan, President Ilham Aliyev mentioned that there was a demand for German technologies in Azerbaijan, experiencing period of modernization. Azerbaijan, at the same time, is ready to contribute to the solution of energy security issues of Europe. The President said that Azerbaijan had joined the "Eastern Partnership" Program of the European Union, which provided great opportunity to carry out reforms in various fields of the country.

On 4 February President Aliyev left Berlin for Munich to attend the 46th Munich Security Conference.

**PRESIDENT ILHAM ALIYEV ADDRESSES MUNICH SECURITY CONFERENCE`S
PANEL DISCUSSION "RESOURCE SECURITY AND SHIFTING GLOBAL POWER"**

Azerbaijan`s President Ilham Aliyev has delivered remarks at Panel Discussion "Resource Security and Shifting Global Power" as part of the Munich Security Conference.

Over the past decades the Munich Security Conference has become the major security policy conference worldwide. Each year it brings together senior figures from around the world, including state and government officials, parliamentarians, political analysts and journalists to engage in an intensive debate on current and future security challenges.

The panel discussion was opened by moderator Friedrich Merz who thanked panelists, including the Azerbaijani leader, for the participation.

In his remarks, President Ilham Aliyev highlighted Azerbaijan`s role in energy security-related issues which he described as "critically important on the global scale".

The President said Azerbaijan was one of the first oil exporters worldwide, adding the country`s "right policy" allowed it to embark on large-scaled projects in collaboration with the world`s leading companies.

President Ilham Aliyev praised Azerbaijan`s gas potential. "Azerbaijan was importing

gas until 2007, but now we are one of the largest gas producers. "The Azerbaijani leader said his country was exporting its energy resources in various directions.

"To this end we created pipeline infrastructure. Azerbaijan places a particular emphasis on diversifying its export routes". President Ilham Aliyev touched upon what the country had been doing to direct energy export earnings to non-oil sector.

The President also highlighted Azerbaijan`s economic achievements, saying: "We continued moving forward on the path towards development in 2009 despite it marked global crisis."

"Azerbaijan`s Gross Domestic Product grew above 9 percent last year," he added.

President Ilham Aliyev also touched upon the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict, describing it as what "seriously impedes" efforts to ensure peace, security and cooperation in the region.

"Armenia`s aggression policy resulted in the occupation of a part of Azerbaijan`s territories, while a million Azerbaijanis became refugees and IDPs."

"The dispute can be settled only on the basis of the integrity of Azerbaijan`s internationally recognized territories," the President said.

Other speakers at the panel discussion included Jurgen Grosmann, Chief Executive Officer RWE, Anne Lauvergeon, Chief Executive Officer AREVA, James Steinberg, US Deputy Secretary of State, and Valery Yazev, Deputy Chairman of the Russian State Duma and President of the Russian Gas Society.

Following the remarks the Azerbaijani leader responded to questions from the panelists.

* * *

Within the framework of his working visit to Germany, President Ilham Aliyev met with participants of German-Azerbaijan Forum in Munich. The participants stressed the importance of events, held by the forum, for further development of political, economic and cultural relations between the two countries. It was mentioned that the German-Azerbaijan Forum intends to carry out new projects in various fields between the two countries and the views of the President of Azerbaijan in this regard is of great interest.

During his working visit to Germany, President Ilham Aliyev met with Foreign Minister of Turkey, Ahmet Davutoglu, Foreign Minister of the Islamic Republic of Iran, Manouchehr Mottaki and the U.S. Deputy Secretary of State, James Steinberg, in Munich.

MEETINGS OF THE PRESIDENT OF AZERBAIJAN H.E. Mr. ILHAM ALIYEV

- 09.02.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by Minister of Foreign Affairs of Israel, Avigdor Lieberman.
- 10.02.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of the Republic of Serbia, Vladimir Curgus.
- 10.02.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of Canada, Mark Bailey.
- 10.02.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of the Republic of Mali, Brahim Coulibaly.
- 10.02.2010 President Ilham Aliyev received co-rapporteurs of the PACE monitoring committee on Azerbaijan, Andres Herkel and Debono Grech.
- 15.02.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by OSCE Chairman-in-Office, Kazakhstan's Secretary of State and Foreign Minister, Kanat Saudabayev.
- 15.02.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of the newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of Slovakia to Azerbaijan, Jozef Migas.
- 15.02.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of the newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of the Kyrgyz Republic to Azerbaijan, Raimkul Attokurov.
- 15.02.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of the newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of Spain to Azerbaijan, Joan Clos i Matheu.
- 15.02.2010 President Ilham Aliyev received former Prime Minister of Israel, Ehud Olmert, who visited Baku on his way to Kazakhstan.
- 18.02.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by Head of the National Security Bureau of Poland, Aleksander Szczyglo.
- 19.02.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by U.S. Under Secretary of State for Political Affairs, William Burns.
- 24.02.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by the European Union's special representative for the South Caucasus, Peter Semneby.
- 02.03.2010 President Ilham Aliyev received Council of Europe Commissioner for Human Rights, Thomas Hammarberg.
- 02.03.2010 President Ilham Aliyev received President of European People's Party, Wilfred Martens.
- 02.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by Minister of Foreign Affairs and Cooperation of the Kingdom of Spain, Miguel Angel Moratinos
- 03.03.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of the Republic of the Philippines, Pedro O. Chan.

- 03.03.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of Ireland, Thomas Russell.
- 03.03.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of the Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya, Saad Mustafa Mudzhbiri.
- 03.03.2010 President Ilham Aliyev received the credentials of newly appointed ambassador extraordinary and plenipotentiary of Denmark, Ole Egberg Mikkelsen.
- 03.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by First Deputy Prime Minister of the Russian Federation, Igor Shuvalov.
- 03.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by Secretary-General of the Dutch Ministry of Foreign Affairs, deputy foreign minister Ed Kronenberg.
- 09.03.2010 President Ilham Aliyev received outgoing ambassador of Iraq in Azerbaijan, Arshad Omer Ismayil.
- 10.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by chairman of RWE (Germany) company Jurgen Grossman.
- 10.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by Prime Minister of Poland, Donald Tusk.
- 11.03.2010 President Ilham Aliyev received special representative of President of the Islamic Republic of Iran for Caspian issues, Mehdi Safari
- 15.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by Foreign Minister of Slovakia, Miroslav Lajcak
- 15.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by Chairman of the OSCE Parliamentary Assembly, Joao Soares
- 16.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by President of European Bank for Reconstruction and Development, Tomas Mirow
- 18.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by Foreign Minister of Romania, Teodor Baconschi
- 19.03.2010 President Ilham Aliyev received a delegation led by Foreign Minister of Singapore, George Yong-Boon Yeo
- 19.03.2010 President Ilham Aliyev received the Secretary General of the Presidential Office of the Republic of Turkey, Mustafa Isen
- 31.03.2010 President Ilham Aliyev received Apostle Nuncio of Vatican in Azerbaijan, Klaudio Qujerotti

DIPLOMATIC ACTIVITY OF THE MINISTER OF FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, H.E. Mr. ELMAR MAMMADYAROV IN FIRST QUARTER OF 2010

VISITS BY THE MINISTER OF FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, H.E. Mr. ELMAR MAMMADYAROV

11-12.01.2010 Official visit of the Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan Mr. E.Mammadyarov to Qatar

On 11-12.01.2010 Minister Mammadyarov paid an official visit to Qatar. During the visit Mr.Mammadyarov met with the Emir of Qatar H.E. Sheikh Hamad Bin Khalifa Al-Tani, the Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Sheikh Hamad Bin Gasim Bin Cabr Al-Tani, the State minister on International Cooperation and Acting Minister of Business and Trade Khalid Al-Aitiva, the Minister of Finance and Economics of Qatar Yusuf Hussein Kamal and the Counselor of Emir on Media and President of Qatar Information Agency Sheikh Hamad Bin Samir Al-Tani. Within the framework of his visit to Qatar Minister Mammadyarov visited the Headquarters of the world-known media company Al-Jazeera in Doha and gave an interview to the Al-Jazeera channel.

27-28.01.2010 Working visit of the Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan Mr. E.Mammadyarov to the United Kingdom

On 27 January Minister Mammadyarov left for a working visit to the United Kingdom to participate at the Conference on Afghanistan. The conference took place in London at Lancaster House on 28 January 2010. The international community came together to fully align military and civilian resources behind an Afghan-led political strategy. The strategy of the conference was to engage the Afghan people in defence of their country to divide the insurgency and build regional cooperation. The conference focused on delivering and coordinating support to enable President Karzai to meet the ambitions he set out in his inauguration speech. The conference aimed to move the international effort forward in three key areas. Foreign ministers from International Security Assistance Force (ISAF) countries, Afghanistan's immediate neighbours and key regional players as well as the representatives from NATO, the United Nations, the EU and other international organisations such as the World Bank discussed how the respective roles of the international and Afghan forces should evolve over time; it was considered how to support Afghan-led efforts to reintegrate former insurgents. The allies and partners agreed concrete steps by the Afghan authorities to tackle corruption and improve financial management and approved the necessity of promoting progress towards more systematic engagement by and between all regional stakeholders.

Contribution of H.E. Mr. Elmar Mammadyarov, Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan,
London Conference on Afghanistan, 28 January 2010

- Azerbaijan strongly supports the efforts of the international community to bring security and stability to Afghanistan.
- In solidarity with the international community, as well as with the Afghani people, Azerbaijan has joined the ISAF operation since the beginning. In 2009 we redoubled the number of military servicemen and currently a full company of 90 members of Azerbaijan Armed Forces

- is serving within the ISAF;
- Lately Azerbaijan has decided to expand its engagement in Afghanistan in non-military spheres. Real cooperation has already started in training of the Afghan specialists in mine clearance actions and preparatory works are being carried out for the assignment of Azerbaijani military doctors to hospitals in Afghanistan, education of Afghan nationals in the Medical University and training of medical personnel in Azerbaijan; training of Afghan military personnel in the Military Academy and other military schools; as well as education opportunities for Afghani students in Azerbaijan;
 - Currently the Diplomatic Academy of Azerbaijan and Geneva Centre for Security Policy are working on a program for Afghani students to be implemented in Baku;
 - Being NATO's Partner and having geographic, historical, cultural and religious proximity to the region, Azerbaijan sees a need for a stronger support in the fields of public diplomacy to achieve security and stability in Afghanistan and has a strong will to contribute to the ISAF on this matter. As a first step, Azerbaijan suggests to host an event on NATO's public diplomacy efforts related to the perception of the ISAF operation in and out of Afghanistan.
 - As a troop-contributor to ISAF Azerbaijan shares the idea that the political dimension of overall efforts towards Afghanistan should be strengthened and civilian engagement should be increased. On the other hand, more Afghani ownership of the process of stabilisation of the country is crucial to attaining a success. For this to happen, we should continue supporting and encouraging the Government of Afghanistan to increase its efficiency and strengthen its control throughout the country.
 - We also maintain that the efforts to bring the civilian casualties to minimum, during ISAF operations, will not only help us to win hearts and minds of ordinary Afghans, but will substantially improve public perception of ISAF in troop contributing countries.
 - Azerbaijan shares the view that reconciliation and reintegration are essential elements of the process of stabilisation in Afghanistan and these process, therefore, urgently demand both political and practical support;
 - Azerbaijan widely contributes to facilitation of transportation to Afghanistan using existing infrastructure, but also finalisation of the rail road Baku-Tbilisi-Kars will create even more opportunities for safe and fast transit to Afghanistan.
 - To this end, we stay committed to continuing our military contribution to ISAF as long as it takes to achieve security, stability and development in Afghanistan.

19-20.02.2010 Working visit of the Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan Mr. E.Mammadyarov to Italy

On 19 February Minister Mammadyarov left for a working visit to Italy at the European People's Party (EPP) Ministerial meeting in Rome. Hosted by Italian Foreign Minister Franco Frattini and co-chaired by Elmar Brok, MEP, the EPP Foreign Ministers met on the 20th of February in Rome and discussed the European External Action Service, civil protection and EU-Russia relations. The EPP Foreign Ministers meeting is part of a series of EPP Ministerial meetings such as EcoFin, Energy, Employment, Labour and Social Affairs, Defense, Justice and Home Affairs, Agriculture and Transport, organised and coordinated by the Party from its Brussels headquarters. The EPP Ministerial meetings underpin the horizontal activity of the Party with all the main EU institutions including the Council. In the Rome meeting, Frattini and Brok also invited as guests the EPP Foreign Ministers from Albania, the former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM), Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova and Armenia. In a special session with the invited non-EU Ministers, they discussed EU policy in the Western Balkans, Eastern partnership, energy security, and the Caucasus. A total of 12 Ministers participated at the Rome event.

27.03.2010 Working visit of the Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan Mr. E.Mammadyarov to Iran

On 27 March Minister Mammadyarov left for a working visit to Iran to take part in the first International Nowruz Celebrations in Tehran. Iraqi President Jalal Talabani, Tajik President Emomali Rah-

mon, Turkmen President Gurbanguly Berdimuhamedov, Afghanistan's President Hamid Karzai as well as Turkey's Deputy Prime Minister Cemil Cicek and Azerbaijani Foreign Minister Elmar Mammadyarov were among other international dignitaries for the holiday celebrations.

The Nowruz, which falls on the 20th or 21st of March, marks the spring equinox. It's a public holiday in Iran, Afghanistan, Iraqi Kurdistan and Azerbaijan as well as several Central Asian countries, and celebrated with specific customs. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) on September 30, 2009 recognized the International Day of Nowruz. The world body described it as a spring festival of Persian origin which has been celebrated for over 3,000 years. Meaning 'new day,' Nowruz is celebrated by over 300 million people worldwide for nearly two weeks. The ancient tradition of Nowruz and the rebirth of nature is observed as far away as the Balkans, the Black Sea Basin, the Caucasus, Central Asia and the Middle East.

**MEETINGS OF THE MINISTER OF FOREIGN AFFAIRS OF THE
REPUBLIC OF AZERBAIJAN, H.E. Mr. ELMAR MAMMADYAROV**

- 15.01.2010 Meeting with the US State Secretary Special Envoy R. Morningstar
- 02.02.2010 Meeting with the Foreign Minister of Oman Yusuf Bin Alavi Abdulla
- 09.02.2010 Meeting with the Minister of Foreign Affairs of Israel Avigdor Lieberman.
- 10.02.2010 Meeting with the newly appointed Ambassador of Canada to Azerbaijan
- 10.02.2010 Meeting with the newly appointed Ambassador of Mali to Azerbaijan
- 10.02.2010 Meeting with the newly appointed Ambassador of Serbia to Azerbaijan
- 15.02.2010 Meeting with the newly appointed Ambassador of Slovakia to Azerbaijan
- 15.02.2010 Meeting with the newly appointed Ambassador of Kyrgyzstan to Azerbaijan
- 15.02.2010 Meeting with the newly appointed Ambassador of Spain to Azerbaijan
- 15.02.2010 Meeting with the delegation of the US Congress Secretariat
- 17.02.2010 Meeting with the GUAM Secretary General V.Chechelashvili
- 18.02.2010 Meeting with the Head of National Security Bureau of Poland A. Szczyglo
- 24.02.2010 Meeting with the EU Special Representative for the South Caucasus P.Semneby
- 25.02.2010 Meeting with the UNDP Resident Coordinator in Azerbaijan
- 02.03.2010 Meeting with the newly appointed Ambassador of Philippines to Azerbaijan
- 02.03.2010 Meeting with the Secretary General of the MFA of Netherlands
- 03.03.2010 Meeting with the Head of Foreign Affairs Committee of the Parliament of Lithuania
- 03.03.2010 Meeting with the Ambassador of Iraq to Azerbaijan
- 09.03.2010 Meeting with the Deputy Chairmen of Defense Committee of the Parliament of Germany, Head of Political Committee of NATO PA
- 09.03.2010 Meeting with the Executive Director of the Conference on interaction and confidence building measures in Asia - CICA
- 11.03.2010 Meeting with the Deputy Foreign Minister of Iran
- 12.03.2010 Meeting with the member of the German Parliament, Head of German Delegations in the PACE and WEU PA
- 12.03.2010 Meeting with the Deputy Foreign Minister of Kazakhstan
- 15.03.2010 Meeting with the President of the OSCE PA
- 19.03.2010 Meeting with the Minister of Foreign Affairs of Singapore
- 30.03.2010 Meeting with the Deputy Minister of Foreign Affairs of Belarus

XƏBƏRLƏR – NEWS – HOBOCTH

United Nations

RECOGNITION BY THE UNITED NATIONS OF THE INTERNATIONAL DAY OF NOWRUZ

On 23 February 2010 the United Nations General Assembly officially recognized the International Day of Nowruz. According to the preamble of the adopted resolution on the International Day (document A/64/L.30/Rev.2), Nowruz, which means new day, is celebrated on 21 March, the day of the vernal equinox, by more than 300 million people worldwide as the beginning of the new year. It has been celebrated for over 3,000 years in the Balkans, the Black Sea Basin, the Caucasus, Central Asia, the Middle East and other regions.

The Assembly called on Member States that celebrate the festival to study its history and traditions with a view to disseminating that knowledge among the international community and organizing annual commemoration events.

Welcoming the inclusion of Nowruz into the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) on 30 September 2009, the text notes the festival's "affirmation of life in harmony with nature, the awareness of the inseparable link between constructive labour and natural cycles of renewal and the solicitous and respectful attitude towards natural sources of life".

The text was introduced by Azerbaijan's representative, who said that, as a holiday celebrated in many parts of the world with themes important to all humanity, Nowruz encouraged intercultural dialogue and understanding. Speaking after the Assembly took action on the draft, the representative of Iran marked its adoption by quoting lines of the Persian poet Jalaluddin Rumi that expressed the holiday's theme of rebirth "on our planet and in our souls".

HOLIDAY OF NOWRUZ

Nowruz is celebrated on the 21st March of each year by over 300.000.000 of peoples all over the world over 3000 years. Nowruz marks the revival of nature and the coming of the first day of spring according to the Sun calendar based on the external move of the Sun, which is in connection with the concrete astronomic event: the crossing of the Sun from the Southern hemisphere to the Northern hemisphere vernal equinox and the arrival of astronomic spring in the Northern hemisphere.

As the life of primitive man was closely connected with farming and cattle breeding, preparation for Nowruz used to start with the ceremonies which would warm the soil. There was a desire for great abundance and prosperity, love for land and a strong call for labor in Nowruz beliefs. In this these beliefs there was conviction that a human being can earn abundance and prosperity only through honesty and using own labor. These ceremonies were also held with the intention of helping the poor people and those whose crop suffered natural calamities. Nations have linked a number of their rites, beliefs and ceremonies, vis-à-vis their life, health, labor skills and etc., with Nowruz and thus it has achieved its spread and popularity. Nowruz is a holiday of enthusiasm, labor ardor and love for people. Nowruz riddles, proverbs and traditions demonstrate wise ideas, humanistic views, soft and kind nature of the ancestors of the nations celebrating this holiday. These examples reflect the high spiritual and moral qualities such as the importance of the folk hygiene, its propaganda, kindness, goodwill and love for homeland.

Nowruz, which has been established since ancient times, is being celebrated by the nations belonging

to different religions. The main feature of Nowruz is its ability to play a connecting role among people, irrespective of their religious, confessional, national and ethnic belonging. All these increase the belief that Nowruz will serve to the strengthening of peace in the world, in addition to making its positive contribution to the dialogue among civilizations in the contemporary period of conflicts and wars on different grounds.

Nowruz promotes values of peace and solidarity, reconciliation and nationhood, cultural diversity and tolerance, healthy life style and renewal of living environment. It encourages the people to preserve the nature, plant trees, respect water resources, clean houses etc. As cultural event, Nowruz promotes transition of these values from one generation to another.

THE MEETINGS OF SPECIAL WORKING GROUP AND SENIOR OFFICIALS COMMITTEE OF THE CONFERENCE ON INTERACTION AND CONFIDENCE BUILDING MEASURES IN ASIA (CICA)

Baku, 10-12 March 2010

On March 10-12, 2010 the Republic of Azerbaijan hosted the next meetings of Special Working Group (SWG) and Senior Officials Committee (SOC) of the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA) in Baku.

These meetings were aimed at performing preparatory works within the framework of the Third CICA Summit which will be held on 8th of June 2010 in Istanbul. This Summit will be remarkable for passing the CICA chairmanship from Kazakhstan to Turkey for the first time in the history of the Organization.

Sixteen Member States out of twenty have been represented by high-ranking officials in the SWG/SOC meetings in Baku. Deputy Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan A.Azimov and Deputy Minister of Foreign Affairs of Kazakhstan N.Ermekbayev have attended to the meeting of the Senior Officials Committee on March 12.

Meetings Special Working Group and Senior Officials Committee in Baku served to be a further step on the implementation of CICA Catalogue on Confidence Building Measures (CBMs) which was adopted on 22 October 2004 in Almaty in the Second Meeting of Ministers of Foreign Affairs of CICA Member States.

During the meetings Action Plan for implementation of Concept Paper on Cooperation among CICA Member States in combating Illicit Drug Production and Trafficking and Precursors, Draft Concept Paper and Action Plan for implementation of Confidence Building Measures in the area of Information Technology and Draft Action Plan for implementation of Confidence Building Measures in Environmental Dimension were discussed under three Dimension of CICA CBMs, respectively, New Challenges and Threats, Economic Dimension and Environmental Dimension.

As a result of discussions, Concept Paper and Action Plan for implementation of Confidence Building Measures in the area of Information Technology have been adopted, while two others will be considered in the next meetings of SWG/SOC in Almaty in April 2010.

Furthermore SWG/SOC has considered two other important documents – Draft Declaration of the Third CICA Summit and Draft Convention on Privileges and Immunities of CICA, also discussed the modalities of the upcoming Summit.

Within the framework of the meetings Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan H.E. Elmar Mammadyarov received Ambassador Dulat Bakishev, Executive Director of CICA Secretariat on 9 March 2010 and Nurlan Ermekbayev, Deputy Minister of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan on 12 March 2010.

* * *

Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA) is a multi-national forum for enhancing cooperation towards promoting peace, security and stability in Asia. It is a forum based on the recognition that there is close link between peace, security and stability in Asia and in the rest of the world. The Member States, while affirming their commitment to the UN Charter, believe that peace and security in Asia can be achieved through dialogue and cooperation leading to

a common indivisible area of security in Asia where all states co-exist peacefully and their peoples live in peace, freedom and prosperity.

THE MEETING OF DEPUTY FOREIGN MINISTERS OF THE CASPIAN LITTORAL COUNTRIES

Baku, 11-12 March 2010

The Deputies foreign minister from Caspian littoral states met for discussions of the draft agreement on "joint activity to ensure security in the Caspian sea through frontier, customs services and interior agencies" on 11-12 March 2010 in Baku. The two-day meeting was important in terms of outlining prospects to ensure regional security in the Caspian basin.

Azerbaijan has developed a draft agreement given the approach of the Caspian countries and presented it to the delegations of those countries at the meeting of the Caspian countries' deputy foreign ministers' meeting held in Baku, Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan, Mr.E.Mammadyarov said in his opening address. "The meetings organized in the past have contributed to the process of negotiations on the final status of the Caspian Sea... However, the recent Baku meeting of deputy foreign ministers demonstrated that many important elements still remain open", Mr.E.Mammadyarov said. It was emphasized that the important questions on the Caspian Sea status such as use of the water surface, completing the delimitation of the seabed, fishing, boating and safety issues - the demilitarization of the movement of warships and so on, have not yet been agreed. "It is hoped that a convergence will form the basis for a decision on the delimitation of the water surface, which is one of the important issues," he noted. The minister added that Azerbaijan attaches great importance to developing bilateral and multilateral cooperation on the basis of universally recognized principles and norms of international law in the fight against terrorism and organized crime, illicit drugs and weapons. "Azerbaijan has always been a supporter of activities of the Caspian littoral states on the basis of the principles of respect sovereignty of states' equality, non-use of force and threat of force. Azerbaijan is convinced that the establishment of the Caspian Sea equal security conditions will create fully peaceful conditions to use the sea and turning it into a zone of good-neighborliness, friendship and cooperation...Military and political aspects of security in the Caspian Sea should be discussed and resolved within the framework of the draft convention on the legal status of the Caspian Sea", Mr. Mammadyarov highlighted.

According to the Deputy Foreign Minister of Azerbaijan Khalaf Khalafov, during the two-day meetings the sides "succeeded to reach agreement on all basic principles of security cooperation in the Caspian Sea". After several meetings, we can fully come to an agreement and proceed with realization of this work, Khalafov concluded.

* * *

In July 1998, Russia and Kazakhstan signed an agreement on the delimitation of the northern part of the Caspian Sea in order to exercise sovereign rights for subsoil use. In November 29, 2001 and February 27, 2003 Kazakhstan and Azerbaijan signed an agreement on the delimitation of the Caspian Sea. Kazakhstan, Azerbaijan and Russia signed an agreement on the delimitation of adjacent sections of the Caspian Sea May 14, 2003. In October 2009 all littoral states started working on a draft agreement on fostering the multilateral cooperation in countering the new risks and challenges in security, ranging from the fight against the trafficking of components supplied for weapons of mass destruction in the Caspian Sea up to the fight against drugs, poaching and piracy, rescue and assistance in coping with emergencies at sea. Development of this agreement should be a step towards preparing for the next summit of the Caspian littoral states, which will be held in Baku.

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN QANLI YADDAŞI – BLOODY MEMORIES OF THE HISTORY OF AZERBAIJAN – КРОВАВАЯ ПАМЯТЬ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

BLACK JANUARY OF 1990

20 January 1990

Twenty years have passed since the central Soviet Authorities perpetrated an atrocious crime against the people of Azerbaijan. On 20 January 1990 twenty six thousand Soviet troops invaded the capital of Azerbaijan, Baky, in a desperate, brutal and yet futile attempt to strangle the growing independence movement, to prevent the fall of the Soviet Communist regime in Azerbaijan as well as to punish ordinary people that rallied on the streets to voice their legitimate demands for more sovereignty, democracy and the end of the Communist totalitarian rule.

In total, as a result of illegal entering of troops into Baky and the regions of Azerbaijan 133 men were killed, 611 men - wounded, 841 men - illegally arrested and 5 - missing. Many women, children and elderly, as well as ambulance employees were also among the victims. The Human Rights Watch reported, "Among the most heinous violations of human rights during the Baky incursion were the numerous attacks on medical personnel, ambulances and even hospitals".

Azerbaijan was one of the first former Soviet republics to mount a serious move toward sovereignty and democracy and it was the prospect of a breakup of the Soviet Empire that prompted the Soviet leadership to send both armored troops and KGB operatives to Baky. They succeeded temporarily in preventing independence, but they were unable to stop the quest for freedom, and, in fact,

accelerated the process by enhancing even greater solidarity and unity among all Azerbaijani people. A year and a half later, on 18 October 1991 Azerbaijan declared its independence and made a clear choice in favor of building a modern European state based on democracy, rule of law and market economy.

Every year the people of Azerbaijan commemorate the Black January and pay tribute to those who gave their lives for the country's freedom, independence and democracy.

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN QANLI YADDAŞI – BLOODY MEMORIES OF THE HISTORY OF AZERBAIJAN – КРОВАВАЯ ПАМЯТЬ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

KHOJALY MASSACRES

26 February 1992

In February 1992, an unprecedented massacre was committed against the Azerbaijani population in the town of Khojaly. This bloody tragedy, which became known as the Khojaly genocide, involved the extermination or capture of the thousands of Azerbaijanis; the town was razed to the ground. Over the night from 25 to 26 February 1992 the Armenian armed forces with the help of the infantry guards regiment No. 366 of the former USSR implemented the seizure of Khojaly - a small town situated in

the Nagorny Karabakh region of the Republic of Azerbaijan with the total area of 0.94 sq. km. and the population before the conflict of 23,757.

The inhabitants of Khojaly remained in the town before the tragic night (about 2500 people) tried to leave their houses after the beginning of the assault in the hope to find the way to the nearest place populated by the Azerbaijanis. But these plans have failed. Invaders destroyed Khojaly and with particular brutality, which violated every norm of common sense, implemented carnage over its peaceful population.

Brutal annihilation of hundreds of blameless inhabitants of Khojaly was one of the most heinous crimes during the armed conflict in and around the Nagorny Karabakh region of the Republic of Azerbaijan. The Armenian armed forces and foreign military units spared virtually none of those who had been unable to flee Khojaly and the surrounding area. As a result, 613 persons were killed, including 106 women, 63 children and 70 elderly people. 1,275 inhabitants were taken hostage, while the fate of 150 persons remains unknown to this day. In the course of the tragedy 487 inhabitants of Khojaly were severely maimed, including 76 children not yet of age. 6 families were completely wiped out, 26 children lost both parents, and 130 children one of their parents. Of those who perished, 56 persons were killed with especial cruelty: by burning alive, scalping, beheading, gouging out of eyes, and bayoneting of pregnant women in the abdomen.

The intentional slaughter of the Khojaly town civilians on 25-26 February 1992, including children, elderly and women, was directed to their mass extermination only because they were Azerbaijanis. The Khojaly town was chosen as a stage for further occupation and ethnic cleansing of Azerbaijani territories, striking terror into the hearts of people and creating panic and fear before the horrifying massacre.

31 MARCH - THE DAY OF GENOCIDE OF AZERBAIJANIS

On 26 March 1998, in commemoration of all the tragic acts perpetrated against the Azerbaijani people, the late President of Azerbaijan Heydar Aliyev signed the Decree proclaiming March 31st as the Day of Genocide of Azerbaijanis. Since then, millions of Azerbaijanis around the globe remember the tragedy of their people, oppressed and persecuted throughout the last two centuries.

Azerbaijan's independence made it possible to reveal an objective picture of its people's historical past, and to bring to light the true nature of the facts falsified throughout the years. The genocide committed against the people of Azerbaijan is one of the unopened pages in history.

Singing of the treaties of Gyulistan in 1913 and Turkmanchai in 1828, marked the beginning of the imperialist policy of rapid mass resettlement of Armenians in the ancestral Azerbaijani lands. Genocide became an integral part of the occupation of Azerbaijani lands.

In order to justify the attempts to artificially create a state on Azerbaijani land, large-scale programmes were conducted and the idea of establishing "greater Armenia" was propagated. The Armenian nationalists began committing atrocities against Azerbaijanis starting in 1905. Violence of the next two years claimed thousands of Azerbaijani lives in the regions of Irevan, Zangazur, Goycha, Nakhchivan, Garabagh, Ganja and Baku.

Taking advantage of the situation following the end of WWI and the October 1917 revolution in Russia, Armenians began to pursue the implementation of their plans of eliminating Azerbaijanis under the banner of Bolshevism, under the pretext of combating counter-revolutionary elements.

In 1918 violent crimes against Azerbaijanis grew both in scale and number. Over 50,000 people were massacred on March 30 – April 1 in five major cities of Azerbaijan, with tens of thousands driven from their homes. Armenians set fire to homes and burned people alive. They destroyed national architectural treasures, schools, hospitals, mosques and other facilities, and left the greater part of Baku in ruins.

In 1919 and 1920, during its short-lived independence, the Democratic Republic of Azerbaijan marked March 31st as the day of sorrow. After the Soviet regime was established, the Communist Government did its best to erase this date from people's memory, while continuing the policy of resettlement and chipping away at Azerbaijan's historic lands. Moscow-orchestrated 1920 transfer of the region of Zangazur to Armenia presents a vivid example.

New means came to be used for the further expansion of the policy of deporting Azerbaijanis from these territories. To this end, the Armenians secured the adoption, on 23 December 1947, of a special decision by the Council of Ministers of the USSR on the resettlement of collective farm workers and other Azerbaijanis from the Armenian SSR to the Kura-Araks lowlands in Azerbaijan. Thus, in 1948-1953 150,000 Azerbaijanis living in the Soviet Armenia were deported, by hundreds of thousands, from their homes, to vacate lands for the Armenian newcomers from the Middle East.

All this further encouraged the appetite of the Armenian nationalists. In the late 1980's they put forward new territorial claims to its neighbor, instigating conflict in the Nagorno Karabakh region of Azerbaijan. Under the guise of the confrontation it provoked, Armenia succeeded in driving away over a million Azerbaijanis, including more than 250 thousand from Armenia proper, from their homes.

Yet, the trends of history are unmistakable, more and more countries witness firsthand that it was Armenia who brought policy of armed aggression, ethnic cleansing, and genocide into the new century.

MƏQALƏLƏR – ARTICLES – СТАТЬИ

THE EUROPEAN ENERGY SECURITY CASPIAN PROSPECTS – IS THERE ENOUGH GAS FOR NABUCCO?

Plamen DIMITROV *

Introduction – why does Europe need gas deliveries from new sources?

In the beginning of 2009 the word “gas” dominated the European news releases. That was because of the Russia-Ukraine conflict which caused a drastic decrease in the deliveries of Russian natural gas to the EU and Western Balkan countries. For more than 10 days all deliveries through Ukraine were cut, and that once again underlined the importance of the energy component in the European security. Threat for the safety of the energy deliveries is not limited with strictly technical problems (failures in the pipeline system, for instance) only, but it also includes geopolitical risks. As far as the natural gas is concerned the delivery safety has two main aspects. First, the sufficient quantity of supplies to be bought should be secured. Second, it is desirable that the EU should not be overdependent on a sole supplier because in such case as a buyer it would be in a weaker position and would not be able to negotiate a good price. The Russia-Ukraine 2009 conflict was another lesson regarding the gas deliveries safety – the strong dependence on a sole supplier turns even more dangerous if there is no diversification in the delivery routs of that supplier.

In 2007 (the last year before the economic crises) the 27 countries, EU members, imported 300 billion cubic m (bcm) natural gas which covered about 60% of their total consumption of gas¹. The forecasts are that in the future the EU own gas production will decrease. In 2009 the gas consumption in the EU decreased because of the economic recession. However, in middle and long term plan it is more probable that the EU gas

consumption will increase. A part of that increasing requirement for gas supplies will be covered by the growing in number deliveries of liquefied natural gas (LNG). Though LNG very much helps in the diversification of the means of delivery, it couldn't replace the natural gas supplied via pipelines. In the next decade the EU should increase its import of gas delivered through pipelines. The question is where could that increase come from? At the time being Russia is the main external gas supplier for the EU. According to Gazprom's own website, in 2008 the company sold the EU countries 160,6 bcm of gas². In the recent years the share of Russia in the European gas import varies from 40 to 47%. In 2009 that share was in the decrease because of the economic crises and the lack of flexibility in the Gazprom's pricing policy. Gazprom's resources for an export increase are limited by two main factors. First, the gigantic investments required for the development of the Russian gas fields, bigger part of which are situated either in the North Pole zones or at the bottom of the sea. Second, Russia's own inside consumption of gas is enormous; it is bigger than the total export volume. Therefore, the forecasts for a big increase in the Russian gas export to the EU in the next 10-15 years should be treated very cautiously. The purpose of the two big undersea pipelines planned by Russia (North Stream and South Stream) first of all is to reduce the geopolitical risk of the gas transit through Ukraine and eventually to take new quantities of gas which Gazprom is going to buy from Central Asia.

The second in importance for the EU gas supplier is Norway. In 2008 it sold the EU countries about 94 bcm³. But even according to the most

* Bulgarian political analyst and journalist. Specialist in history and contemporary politics of the Balkans, Russia and post-Soviet space. PhD candidate in Sofia University “St. Kliment Ohridski”. Member of the Board of Bulgarian Geopolitical Society and Chairman of Armed Forces and Civil Society Foundation

¹ Pierre Noel, “ECFR Policy Brief: Beyond dependence: How to deal with Russian gas”, p.3. See at <http://ecfr.3cdn.net/c2ab0bed62962b5479_ggm6banc4.pdf>(accessed 25 February 2009)

² See at <http://www.gazpromquestions.ru/index.php?id=34> (accessed 25 February 2010)

³ BP Statistical Review of World Energy 2009. Natural gas, p.30. www.bp.com (accessed 28 February 2010)

optimistic forecasts by 2020 the Norwegian gas export may reach maximum 115-120 bcm.

The third in importance for the EU gas supplies come from North Africa. They are of good prospects for increase but there is a possibility that Algiers and Libya may switch to LNG production which will reflect on the pipeline deliveries for South Europe.

The conclusion is that the EU must secure for itself new sources of gas supplies: first - in order to meet the expected increase in the demand, and second – because the diversification of the deliveries diminish the geopolitical risk. According to Pierre Noel from the European Council on Foreign Relations the best medicine against the heavy gas dependence on Russia is the construction of a single, competitive European gas market¹. However, such single united market does not exist now and its construction is not actual in the next few years because an undertaking of this kind requires enormous investments in infrastructure and joint high level of political will in all 27 countries, EU members.

The assumption following from this short survey of the European gas market is that the Caspian sea region is the only still comparatively undeveloped source from which new gas supplies for the pipelines can be provided. This article is trying to find an answer to the question how realistic it is for Europe to be supplied gas from the four Caspian countries: Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan and Iran. For the purpose, these countries' gas potentials and geopolitical obstacles and incentives in favour or against the Western destination of their exports will be analyzed. In this context the central theme of this article is whether the Nabucco is feasible or not.

Azerbaijan – the key toward the Caspian gas west route

Azerbaijan is the only country that can be a supplier and transferor of gas for the Nabucco pipeline on which the West has not imposed political embargo. It is curious that before 2007 Azerbaijan was not an exporter but an importer of gas, from

Russia. In the statistics at the website of British petroleum (bp.com) the gas reserves of Azerbaijan are estimated as 1,28 tcm. The data of the USA EIA are similar. This is a very big quantity but not an enormous one – by its gas reserves Azerbaijan is far behind its neighbours: Russia, Iran and Turkmenistan. Natural gas reserves of Azerbaijan are estimated by the minister of the industry and energetics Natick Aliyev as 3,5 trillion cub m (tcm)². In July 2009 the Azerbaijani president Ilham Aliyev mentioned more modest figure – 2 tcm. But according to the director of the Azerbaijani State Oil Company (SOCAR) Rovnag Abdulaev in the near future natural gas reserves of Azerbaijan will reach 5 tcm³.

In 2008 the gas export of Azerbaijan was 4,6 bcm. According to the budget forecast it can reach 7,1 bcm by 2011⁴. Almost all export quantities come from the sea gas field Shah Deniz. According to the optimistic estimations it holds 1,2 tcm, according the more conservative ones - 625 bcm. Its exploitation is managed by an international consortium of very interesting partnership which reflects intricately interwoven wide variety of interests. The parties to the Shah Deniz Production Sharing Agreement (PSA) are: BP Amoco (operator – 25,5%), Statoil (25,5%), the State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR – 10%), LUKOil (10%), Iranian company NIKO (10%), Total (10%), and Turkish Petroleum Overseas Company Limited (9%). The maxim extracted quantities during the first phase of the Shah Deniz working project are to be 8,6 bcm annually which goal will be reached soon. Great expectations are aimed at the second phase during which the quantities extracted from the field might reach 16-20 bcm annually⁵. In 2009 16,32 bcm gas intended for commercial purposes were produced in Azerbaijan⁶. The Shah Deniz project entering its second stage should bring the Azeri gas production up to the level of 30 bcm per year which, having in mind the annual home consumption of 9-10 bcm, would mean a possible export of 20 bcm.

For the time being Azerbaijan is connected via gas pipelines with three of its four neighbours

¹Pierre Noel, Op.cit., p.2.

²Министр Натик Алиев обнаружил запасы газа в Азербайджане. Rusenergy.com, See at <http://www.rusenergy.com/?page=news&id=102946> (accessed 21.04.2009)

³Назарова, Юлия. Газовые горы обещает Азербайджан мировому сообществу. РБК daily, 31/07/2009; <http://www.rbcdaily.ru/2009/07/31/tek/425084> (accessed 31.07.2009)

⁴Азербайджан в 2009 г. может увеличить экспорт газа в 1,5 раза. Rusenergy.com, See at <http://www.rusenergy.com/?page=news&id=98257> (accessed 6 November 2008)

⁵<http://www.zerkalo.az/rubric.php?id=38235> (accessed 15.04.2009)

⁶В Азербайджане увеличилась добыча природного газа. Нефть России, 18/02/2010; See at <http://www.oilru.com/news/163154> (accessed 18.02.2010)

– Russia, Georgia and Iran. Until the beginning of 2010 all Azerbaijani gas export has gone along the pipeline from Baku through Georgia to the Turkish town of Erzurum. The gas supplies to Iran could be describe as the inner connecting type as it carries gas for the Azerbaijani exclave of Nakhchivan which is geographically isolated from the remaining part of the country.

Through Turkey now Azerbaijani gas reaches Greece and in the near future, via Poseidon sub-sea gas pipeline which will cross the Adriatic Sea, it can reach Italy. The maximum anticipated capacity of the Turkey-Greece-Italy pipeline (TGI) is 12 bcm annually¹. Bulgaria also hopes to get some of the gas transferred through this pipeline since early in 2009 the Prime-minister Stanishev and Ilham Aliyev reached a political agreement that Bulgaria is to buy 1 bcm Azerbaijani gas annually. This is not a big quantity and Baku is in a position to deliver it even before the start of the second phase of the Shah Deniz project. The intention to bring some gas from the Azerbaijan to Bulgaria has become really attainable after the European Commission decided to allocate Euro 45 million for the connection of the Bulgarian gas carrying grid to the TGI pipeline².

After the disastrous deterioration of the Moscow – Tbilisi relations Georgia also relies on the Azerbaijani gas. In 2008 SOCAR delivered to Georgia 1,5 million cub m gas per day. Georgians are included in the Shah Deniz first phase gas export plan (up to 800 million cub m annually). Tbilisi expects as well to be paid a transit tax for the Baku-Tbilisi-Erzurum pipeline which covers 5% of the transported quantities. Recently representatives of Georgia hinted that they would require even more profitable for themselves transit conditions if through this pipeline gas would start flowing toward Bulgaria too.

As a reward for setting the Georgians free from their gas dependence on Russia, Azerbaijan got access to the gas-distributing grids of their neighbour. In 2008 SOCAR Energy Georgia, a subsidiary of SOCAR, privatized 22 regional gas-distributing units in Georgia. According to the contract, in the next three years the Azerbaijanis are to invest US \$40 million and to increase the

number of the Georgian subscribers with further 15 000³. Having in mind that the Georgians are of very low solvency, the SOCAR investment looks more like a well premeditated geopolitical move than a profitable business undertaking. Incidentally, Azerbaijan's oil profits make possible for the country to turn into one of the biggest foreign investors in Georgia with more than US\$ 3 billion in the last several years.

However, crucial for the route of the Azerbaijani gas export will be the fate of the Mozdok–Gazi-Magomed gas pipeline through which till the end of 2006 Russian gas was delivered to Azerbaijan. Its capacity is 10 bcm annually. On 3rd June 2008 the head of Gazprom Alexei Miller met Ilham Aliyev in Baku and offered him the total quantity of the second phase Shah Deniz gas to be bought by the Russians at market prices based on a long-term contract. At the end of December 2008 Sergei Kuprianov, Gazprom's official speaker announced that the offer had been renewed and it was under negotiations⁴. Azerbaijan takes its time to give an answer and will obviously make the best of the advantageous position of being courted by Russia and the EU at the same time. Setting the Baku-Ceyhan crude oil pipeline in exploitation made possible for Baku to obtain emancipation from its ex-metropole, Moscow. Besides, during the last few years Ilham Aliyev follows a multilateral policy leaving open doors for cooperation as with Russia as well as with the West.

Finally the gas deal between Baku and Moscow was agreed at the end of June 2009. Gazprom and SOCAR signed an agreement under the terms of which the Russian company will purchase at least 500 million cubic meters of gas from Azerbaijan in 2010 and the deliveries are already in progress. In January 2010 Alexei Miller announced that his company is prepared to buy from Azerbaijan "as much gas as the country is in a position to supply".

From February 2010 on Azerbaijan started delivering small quantities of gas to Iran. Intent for building a new gas pipeline between the two countries was announced. For the time being the existing agreements with Moscow and Teheran

¹Thrassy N. Marketos, "Eastern Caspian Sea Energy Geopolitics: A Limit Test for the US-Russia-China Struggle for the Geostrategic Control of Eurasia", *Caucasian Review of International Affairs*, vol. 3 (1) - Winter 2009. See at http://cria-online.org/6_2.html (accessed 05 March 2009)

²EC Approves Financial Aid for Nabucco, Bulgaria Gas Pipe Links. *Novinite.com*. 04.12.2009. http://www.novinite.com/view_news.php?id=110753 (accessed 01.03.2009)

³SOCAR Energy покупает газораспределительные компании Грузии, *Rusenergy.com*, See at <http://www.rusenergy.com/?page=news&id=99868> (accessed 26 December 2008)

⁴"Газпром" подтвердил намерение закупать весь азербайджанский газ по рыночным ценам *Rusenergy.com*, 25.12.2008. See at <http://www.rusenergy.com/?page=news&id=99792> (accessed 2 March 2009)

do not endanger the possibility to have Nabucco supplied with Azerbaijani gas. They might, though, prove to be tracing the route of the much more substantial Azerbaijani gas export which is expected after the Shah Deniz project has entered its second stage.

The Azerbaijani gas reserves are not sufficient to fill the Nabucco pipeline but Baku's involvement in the project might be that decisive step which will stimulate and fill with more enthusiasm the other potential suppliers.

It should be clear that for Azerbaijan the gas export via Nabucco is not of vital importance. If Azerbaijan increases its export to Russia, Iran and eventually via Turkey to Greece and Italy, it can do without new export routes even after the start of the second phase of the Shah Deniz project. And more than that – if the start of Nabucco will be delayed for another year or two, Baku will simply have to accept Gazprom's offer for the second phase Shah Deniz gas. Therefore the EU should hurry up and offer Azerbaijan, if possible, a much better price for the gas than that offered by the Russians.

Turkmenistan and Kazakhstan – in the shadow of Gazprom and China

Among all ex-Soviet republics Turkmenistan is with the least transparent political system, though after the death of Saparmurat Niyazov there is a tendency to open the country to the outside world. Turkmenistan is an important factor in the Eurasian geopolitical game, mainly because of its natural gas reserves. Traditionally the information about their volume is classified. The authorities in Ashgabat often make announcements regarding the discovery of new fields of gigantic dimensions but this information was partially confirmed by an independent source – the British company Gaffney Cline & Associates (GCA) only quite recently. GCA is auditor of the gas reserves of Turkmenistan. In February 2009 the company announced that the South Yolotan-Osman natural-gas field is a "super giant" and one of the world's largest undeveloped deposits. The field is likely to hold 6 tcm of gas. That's

about equal to the U.S.'s proven reserves¹.

The new data in regard of South Yolotan are presented in the BP statistics of 2008 which came out in the spring of 2009. It marks a vast increase in the proved gas deposits of Turkmenistan – from 2,43 tcm in the beginning of 2008 to 7,94 tcm in the beginning of 2009². This brings Turkmenistan to the fourth place in the world for the extent of its gas reserves (4,3% of the world gas reserves).

Even lacking precise data, it is clear that Turkmenistan has enormous gas reserves although their development requires large investments which have to come from abroad. Therefore, the countries and companies that have made preliminary investments in the extraction of this gas will be able to buy it with preference. In this respect for the time being Gazprom and China are very much in the lead. In July 2009 the German company RWE was granted the concession for exploration and development of the oil-gas block №23 in the Caspian Sea shelf. RWE is a shareholder in Nabucco and it is logical to expect that if they obtain any quantity whatsoever of gas in Turkmenistan, it will be directed into that project. But even if the exploration of block №23 show it holds significant gas reserves, the industrial gas production can only start in 8-10 years³.

Because of its intermediary geographical position, Turkmenistan has many alternatives for gas exports and can turn its pipelines to the all four directions of the world. At the same time the country is landlocked and far away from the big gas markets, which is the reason for the high transportation costs of the Turkmen gas. By the beginning of 2009 nearly all gas export from Turkmenistan was destined to Russia, this export being secured with a long-term contract, expiring in 2028. In 2007 Turkmenistan, Kazakhstan and Russia signed a contract for the construction of a natural gas Caspian Coastal Pipeline but the work on it has not yet shown much progress⁴.

The most vivid demonstration of Russia's firm determination to safeguard its nearly exclusive control of the gas exports from the Central Asia was Gazprom's acceptance to buy the blue fuel of Turkmenistan and Kazakhstan at the world market prices⁵. The aim of this gesture made

¹Ben Farey, Bloomberg, Yolotan-Osman Field a "Super-Giant", See at <http://www.oilandgaseurasia.com/news/p/0/news/4068> (accessed 25.02.2009)

²BP Statistical Review of World Energy 2009. Natural gas, p.22. www.bp.com (accessed 25.11.2009)

³Зависимость от российского газа RWE рассчитывает снизить за счет туркменского. РБК Daily. 04/08/2009; <http://www.rbcdaily.ru/2009/08/04/tek/425406> (accessed 04.08.2009)

⁴Robert M. Cutler, Moscow and Ashgabat Fail to Agree Over the Caspian Coastal Pipeline. CACI Analyst, 04/08/2009, See at <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5080> (accessed 25.08.2009)

⁵Stephen Blank, "Russia and Central Asian Gas: Recent Trends and Their Implications", 03/19/2008 issue of the CACI Analyst. See at <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4817> (accessed 19.04.2009)

by Gazprom in regard of the prices is to render pointless the search of new routes for the Turkmenistan gas exports. The fall in the demand for gas in 2009 put the Russians in a hard situation. The re-export of Turkmenistan gas became extremely unprofitable for Gazprom. Using as excuse an industrial accident in the Central Asia–Center gas pipeline system Gazprom discontinued its purchases of Turkmenistan gas in April 2009. The gas flow from Turkmenistan to Russia was restored only in January 2010 but the contract conditions between Gazprom and Ashgabat were changed leading to a decrease in the quantities of gas Russia would buy.

It is clear in Ashgabat that only a diversification in the export destination can guarantee for their gas permanent prices at the world market level. In the end of 2009 with the setting into exploitation of a new big gas pipeline China became the second most important destination for the Turkmenistan gas exports. The new pipeline Turkmenistan – China will reach its full capacity in 2013. At that time 30 bcm Turkmenistan gas and in addition to it 10 bcm Kazakhstan and Uzbekistan gas will be exported through it.

The oldest “non-Russian” destination of the Turkmenistan gas export is Iran. Early in 2010 the second gas pipeline between Turkmenistan and Iran was set into exploitation. Thus the export of Turkmenistan gas to the northern Iranian regions from the current 8 bcm annually will grow originally to 14 bcm and later on to 20 bcm.

The possibility to export Turkmen gas to India and Pakistan is subject of talks too but for the time being it is not realistic owing to the unstable situation in Afghanistan.

The major issue is whether in the near future the Turkmenistan gas will start flowing toward the West via the Caspian Sea to Azerbaijan, then through Georgia and Turkey to Europe. Ashgabat has already promised the EU to deliver for it 10 bcm annually but this promise will be meaningless if there will be no pipeline connection between Central Asia and Europe. There are two main obstacles in regard of the long ago planned Trans-Caspian pipeline. The first one is that it is not yet clear if Turkmenistan will have enough

surplus gas for the new route. The second problem is the unregulated legal status of the Caspian Sea which makes any laying of pipelines on the seabed rather risky¹. If the discovery of the new large gas deposits makes the first obstacle look surmountable in a mid-term and long-term perspective, the solution of the problem about the water borders in the Caspian Sea is not in evidence mainly because of the obstructions created by Iran. Teheran motivates its resistance against the Trans-Caspian pipeline with its concern in regard of the fragile ecological balance of the Caspian Sea², but the real motives for this line of behaviour are more geopolitical than ecological. It is very unlikely that the tension in the region would escalate to a military conflict but still the fact to be taken into consideration is that the countries with the strongest naval forces on the Caspian Sea are no others but Russia and Iran, both opponents of the Trans-Caspian pipeline projects.

The building of a pipeline across the Caspian Sea to deliver the Turkmenistan gas to Nabucco is almost impossible, owing to the bad bilateral relations between Ashgabat and Baku. The two countries had old disputes concerning unshared oil and gas fields along their sea borders and in 2002 Turkmenistan recalled its Ambassador from Azerbaijan. He was resent there only in 2008 after the new Turkmenistan president Gurbanguly Berdymuhammedov adopted a course of reconciliation with Baku. After quite a few ups and downs, in the summer of 2009 the dispute about the Kyapaz/Serdar field entered a new drastic phase with Turkmenistan’s announcement that it will refer the matter to the International Court of Arbitration³.

Regarding its export of natural gas, Kazakhstan is also nearly fully dependent on Russian routes. According to BP statistic data, the proved gas reserves of Kazakhstan are 1,82 tcm but the authorities in Astana believe that there are at least 3,7 tcm gas deposits in the country⁴. The gas extraction in Kazakhstan has always existed in the shadow of the oil extraction. Oil and gas are usually found in the same fields and very often the natural gas obtained during the gas extrac-

¹More about the legal status of Caspian Sea see at: Rovshan Ibrahimov, “The Caspian Sea Status and the Nabucco Project: the Development of the Relations Between Azerbaijan and Turkmenistan”. Eurasia Home. Analytical Resource. 5.05.2008. <http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=en&nic=expert&pid=1547>

²Iran questions Caspian seabed pipelines. Alexander’s Oil & Gas Connections, 04.09.2008 <http://www.gasandoil.com/goc/history/welcome.htm> (accessed 25 February 2009)

³Куликов, Сергей. Ашхабад и Баку не поделят Каспий. Независимая газета. 27.07.2009; http://www.ng.ru/economics/2009-07-27/4_Kaspii.html (accessed 27.07.2009)

⁴Казakhstan планирует добыть в 2010 г. 42,3 млрд кубометров газа против 33,5 млрд в 2009 г. Rusenergy.com; 07/10/2009; <http://www.rusenergy.com/ru/news/news.php?id=46166>

tion burns in the air or is injected back into the oil strata to push them up. This is one of the explanations of the fact that in 2008 in Kazakhstan 33,4 bcm gas were extracted but only 11,3 bcm of them reached the market¹.

Though there is a project for constructing a Trans-Caspian pipeline from the Kazakhstan coast to Baku², for the time being its construction is not topical. That is why Kazakhstan can participate in the Trans-Caspian pipeline and in Nabucco only if Turkmenistan participates in them too.

Iran - in the clutches of American embargo

According to its proved gas reserves (28 tcm) Iran holds a second place in the world, after Russia. The bigger part of this enormous potential is still not utilized. The attention is focused on the South Pars gas field lying on the territorial border between Iran and the State of Qatar in the Persian Gulf. The Iranian portion is estimated to contain some 14 tcm of gas reserves³. In theory this quantity would be enough to feed a pipeline of the capacity of Nabucco for a period of 467 years. The South Pars project is divided in 24 phases. At present only the first five phases of the project are in process of exploitation, the ones providing gas for the home market. However, the work on the remaining phases of the project seriously lag behind the original schedule. The main reason for it is a shortage of funds and the abandonment of the foreign investors. Shell, Repsol and Total have recently renounced their participation in the South Pars gas extractions.

Foreign investors are afraid to invest in Iran not only because of a possible military conflict between this country and the USA or Israel but also because of the very strong American pressure to not cooperate with Teheran. Shell's withdrawal, for instance, came in result of the request of part of its own shareholders among which were big USA pension funds. They, on their part, were under pressure by the White House.

Under such circumstances the Iranian authorities had nothing to do but to turn to companies which are not so susceptible to the influence of the Western governments. The Russian giant

Gazprom has already announced that it will take part in the development of the South Pars field. Teheran looks with hope to China, the Indian company ONGC and the Turkish TRAO. Anyway, the withdrawal of the western capitals and know-how will seriously delay the development of the Iranian gas deposits.

Europe is the most solvent and a comparatively near market for the Iranian gas. Iran already boasts having a contract with a Swiss company that is expected to buy 5,5 bcm gas annually from 2011 on. But the problem is that this gas can only reach Central Europe if a pipeline is built for it. In theory at least Teheran has an answer to this challenge. In 2008 plans for the construction of a pipeline from the South Pars via Turkey and Greece to Italy were presented. It was said that this pipeline will overshadow both – the Nabucco and the South Stream. According to official Teheran investors willing to build and manage the new device have already been queuing for this privilege and companies from Europe and Asia are claimed to be among them. Teheran will make similar announcements more and more often but it does not mean that they should be taken as sheer truth. Even after the end of George Bush's mandate the political risk connected with Iran is so big that there is no European company to get involved in a transaction related to the building of a gas pipeline on Iranian territory. Teheran more than once offered the Europeans to deliver gas for the Nabucco project but for explicable reasons these offers were met with icy silence. The fact that Iran was not invited to the Nabucco Summits held in Budapest in the beginning of 2009 and in Prague in May 2009 was not accidental.

Besides, regardless of its enormous gas reserves, Iran has no surplus of natural gas for export. The gas balance of the country is as follows: 116,3 bcm annual production and 117,6 bcm home consumption⁴. 5-6 bcm gas are exported to Turkey but in compensation 6-7 bcm gas are imported annually from Turkmenistan. The main reason for the gas shortfall in Iran is the irresponsibly large home gas consumption. The state subsidizes the gas retail prices which encourages the overgrowth of high energy consumption industries

¹Министерство энергетики и минеральных ресурсов Республики Казахстан. Производство промышленной продукции в натуральном выражении. http://www.memr.gov.kz/?mod=news&lng=rus&cat_id=26&id=1690 (accessed 26 February 2009)

²Robert M. Cutler. Kazakhstan Looks at the Trans-Caspian for Tengiz Gas to Europe. CACI Analyst, 01/28/2009, See at <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5023> (accessed 20.02.2009)

³South Pars gas field. Alexander's Oil & Gas Connections, 21.01.2009, See at http://www.gasandoil.com/goc/frame_ntm_news.htm (accessed 21.01.2009)

⁴BP Statistical Review of World Energy 2009. Natural gas, p.24; 27. www.bp.com

including gas fed electric power plants. Having in mind that the home gas consumption in the country grows with 7% annually, the export of serious quantities of Iranian gas is not a matter for discussion. If, nevertheless, the South Pars gas extraction will be considerably increased, its exports most realistic destinations are neighboring Pakistan and most probably India.

Nabucco as geopolitical project

Like all major pipeline projects Nabucco is not only of economic but also of geopolitical importance. Currently the natural gas export route from the Caspian Sea east coast is to the south-north and west-east direction while the export from Azerbaijan and Iran is at its early stages and its most favourable destination is subject of further research. Though Nabucco is favoured with the strong support of the European Commission, it is not a project of the European Union. Nabucco's shareholders are five companies from five EU countries and one from Turkey. Even if it will be constructed, the new pipeline will provide no more than 10% of the EU gas import. It is not an important market share but as it has already been said there is no common European gas market. Therefore, it is important that Nabucco will transport gas to the countries of the South-East and Central Europe which now are with the lowest level of diversification of the deliveries. On the other hand this fact is also a shortcoming of the project since the biggest and most influential EU countries have no direct interest in the construction of Nabucco. But it will be hard to complete the project without an institution to pay a certain "geopolitical bonus" which will make the pipeline total value acceptable for the investors. The European Commission included Nabucco in the list of the subsidised energy projects and promised to allocate 200 billion Euro but it's not enough. The Russia-Ukraine gas crisis of the beginning of 2009 stimulated the search for new gas resources for deliveries in Europe but this stimulating effect was to a significant degree neutralized by the raging at the same time world economic crisis. A large project like Nabucco has to rely on credits which makes its start hardly possible at a moment when the money are expensive and all non-pecuniary assets become cheaper.

An obstacle for the construction of Nabucco is also the position of Turkey which wants to buy

and distribute the gas instead of being a simple transit country, a position rejected by the European Commission and the member states involved in the project¹. And Turkey holds a key position because all possible routes through which the gas coming from the Caspian Sea can reach Europe pass through its territory. The point here is a fundamental difference in the standpoint of the EU and that of Turkey in regard of the gas pipelines role. EU insists that they are to be supranational technical facilities to be used by any company that pays the relevant gas transportation fare. Turkey, however, views the gas pipelines as an important geopolitical trump card for the country through whose territory they pass.

There is another serious difference between Turkey and the European partners in regard of Nabucco. Ankara is willing to include Iran and Russia in the project and thus to diversify the supplies for this pipeline in a way most convenient for itself. EU, on the other hand, because of the American embargo, is unwilling to do business with Teheran. Also, including Russia in Nabucco looks illogical as one of the purposes of this project is to decrease EU's dependency on the Russian gas. Ankara's hope is that Gazprom might give up the rather expensive South Stream project if the offer to export Russian gas toward Central Europe via Turkey would be persistently renewed. In this some analysts see a more serious intention of Erdogan's government which is to establish relations of strategic partnership with Russia which will serve as a counterpoint to the stranding negotiations about Turkey's EU membership. Russia is unwilling to participate in Nabucco as it prefers to retain the gas reserves at its disposal for its own pipeline - South Stream. Besides, Moscow has no interest in promoting the construction of Nabucco because it will open a new energy supply route through which the natural gas of Central Asia will start flowing westward instead of northward into the Gazprom network.

As far as Iran is concerned, Turkey relies on the fact that as a member of NATO it is the only Muslim country having geopolitical partnership with the West. Therefore Ankara can play the part of a mediator between the Islamic Iran, on the one side, and the USA and EU, on the other. Besides, the Turkish state companies are among the few ones not fearing the American warnings not to do business with Iran.

¹Valentina Pop, "Cheep Steel to Reduce Nabucco Coasts", EU observer, 05.02.2009. See at <http://euobserver.com/9/27552> (accessed 05.02.2009)

However, Ankara's unwillingness to relent may turn into a boomerang which would heavily hit back the gas ambitions of Turkey. European and American politicians more and more often express their bewilderment at the position of Turkey concerning Nabucco. They give warnings that in respect of the gas transit Turkey might turn into a "second Ukraine", availing of its monopolistic position to create problems for the end users. What Turkey actually would like to be is not the "second Ukraine" but the "new Gasprom". Turks ask – why should Gasprom be able to buy gas from Turkmenistan and Kazakhstan and re-export it as its own and we should not?

The overextended negotiations concerning the price of the Azerbaijani gas delivered in Turkey indicate the fact that instead of a connecting bridge for Nabucco Turkey might actually be a hindrance for it. Azerbaijan's undertaking a turn toward the Russian and Iranian gas markets is an expression of its bitter disappointment with its until recently key ally in the region. The stalemate situation of its gas trade with Turkey pushes Baku toward launching on such exotic ideas like the export of LNG/CNG through Georgian ports. If the Nabucco project in its present variant fails, Turkey can have a leading part in something like pseudo-Nabucco or mini-Nabucco. Following its practice to buy all quantities of natural gas crossing its borders, Ankara might combine the deliveries from Iran, Azerbaijan and Russia and to deliver "Turkish" natural gas to the EU¹. Thus the unwillingness of the western companies to buy Iranian gas might be overcome.

Turkmenistan, on its part, is interested to keep the matter of its participation in Nabucco open even when the project is far from the development stage. This option is a good argument for Ashgabat helping it to achieve better prices for its gas exports to Russia and China. That is why it is most improbable that at a certain point Nabucco might be forsaken forever by the final and explicit "no" of Turkmenistan. Nabucco's chances for construction can change dramatically if the USA and Iran overcome their hostility, and the political embargo of Teheran is discontinued. In such case Nabucco may also rely on Iranian gas and there will not be necessary to build a Trans-Caspian pipeline for the Turkmen gas as it may pass through Iranian territory.

Behind the struggle between the parallel-orientated and the meridian-orientated Caspian gas

export routes transpires the old rivalry between Russia as a typical continental (land) power and the so-called "marine forces" led by the USA. The objective of the Americans and their Western European allies was to exclude the Caspian Basin from the Heartland and, in this way, to narrow the scope of Russian dominance. On the other side, the Russians take advantage of the inherited ex-Soviet economic and cultural-political infrastructure in order to support their prevailing influence in the ex-Soviet states.

Setting the Baku-Ceyhan pipeline into exploitation was an important breakthrough of the Russian exclusivity over the Caspian oil export. In this context Nabucco might turn into the gas analogue of Baku-Ceyhan which will finally impose the geopolitical pluralism in the Caspian region.

Conclusion – how wide open is the window of opportunities for Nabucco?

The Nabucco project has three key driving factors:

- Europe's need of additional gas imports supplied via pipelines;
- Necessity of diversifying the gas suppliers and the routes through which the gas reaches Europe;
- Availability of non-contracted quantities of gas in the Caspian Region.

The window of opportunity for the Nabucco project will be most widely opened when these three factors are most active and potent. The ideal moment to accomplish the project will be at the time when these three factors reach the peak of their influence jointly. But has this moment not passed already?

From the autumn of 2008 on, owing to the economic recession, the consumption of natural gas in Europe marked a temporary decline. It is supposed that the natural gas market will restore its pre-crisis level in 2012 at the earliest. Besides, 2009 has become memorable with a revolution in the shale gas produced in the USA. This brought about a fall in the LNG prices as the demand for it on the USA market went down. The free quantities of LNG are being redirected to Europe at prices much lower than the pre-crisis ones.

The "necessity of diversifying of the gas supplies" factor reached its peak in the period between January 2009 and February 2010. After the victory of Victor Yanukovich in the presiden-

¹Detailed analysis about Turkey's ambition to play a role of energy hub see at: Vladimir Socor. "Turkey's Stalling on Nabucco Hurts Europe, Azerbaijan, and Itself: Part One and Part Two", Eurasia Daily Monitor, Volume: 6 Issues: 42 and 43. http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34657 (accessed 07 March 2009)

tial elections in Ukraine most of the politicians and analyzers in the EU believe (and I think they are wrong) that in the next five years a repetition of the Russian-Ukrainian 2009 gas crisis will be impossible. Subsequently, the necessity of diversifying the gas deliveries routes decreases. The start of the South Stream pipeline construction might become a turning point in this respect as this pipeline would nearly fully guarantee the diversification of the routes of Russian gas deliveries to South-East and Central Europe. The availability of non contracted quantities of

gas in Turkmenistan and Azerbaijan was most perceptible before the end of 2009. Since Turkmenistan has opened for its gas the route to China and renewed its exports to Russia and Iran, and Azerbaijan began to export its gas to Russia and Iran, the intensity of the third driving factor in favour of Nabucco began to grow weaker. The conclusion is that the window of opportunity for the Nabucco was most widely opened at the end of 2008 and in the first half of 2009. A second chance similar to that one may only appear in several years.

TERRITORIAL APPLICATION OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

Azad CAFARLI *

Application within the entire territory of the States-Parties

Application within the entire territory of the Member-States of the Council of Europe

Above all, it should be mentioned that the European Convention on Human Rights is a closed treaty. Article 59 reads: "This Convention shall be open to the signature of the members of the Council of Europe"¹. As it is seen, only the Member-States of the Council of Europe may become party to the European Convention. Hence, the first and main category of the area of application, which the Convention is limited to, is the territories of the States-Parties that are also members of the Council of Europe. It seems that this is also shared by Gerard Cohen-Jonathan, as by many others in the doctrine such as P.M. Dupuy, I. Brownlie, who tends to agree that Article 1 of the Convention reflects the ordinary and essentially territorial concept of the States jurisdiction². In *Soering v. UK*³ "the Court considered the scope of the term "within their jurisdiction" in Article 1 and concluded: "it sets a limit, notably territorial, on the reach of the Convention"⁴. Equally, "the Commission found that the United Kingdom was responsible for the protection of the right to life under Article 2 and that the complaint could not be declared inadmissible *ratione personae*. However, since the person (husband) was killed in the Republic of Ireland, he was not "within the jurisdiction" of the United

Kingdom in the sense of Article 1"⁵.

Now, it is obvious that in order to become party to the Convention the any given state has to be a member of Council of Europe. Thus, we may observe in the light of Article 59 that the first category of areas is reflecting the application of the Convention within the entire territory of the Member-States⁶.

The question that naturally occurs is whether this conclusion is right in all cases or whether it may have exceptions besides to the provisions cited. Let us mention that, according to the practice in the recent past, membership and partyship have become the possible advantage for the potential members once almost the simultaneous or quick follow-up ratification of both the Statute and Convention have taken place⁷.

Meanwhile, the latest practice showed the contrary and clearly distinguished the effect of ratifications of the two treaties and defined that "adhering to the Convention is not anyway a condition for joining the Council"⁸. Thus, the membership quality as to the territories where the European Convention has to be applied is not decisive. The main factor remains being the State-Party to the Convention.

*LLM in Human Rights and IHL (Geneva Academy of Human Rights and IHL/Graduate Institute of International and Development Studies/Geneva University); 1st Secretary, International Law and Treaties Department, Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan

¹Basic Documents on Human Rights. Fifth edition, edited by Ian Brownlie, Guy S. Goodwin-Gill, Oxford, 2006, Pages 610-623, at 623.

²G.Cohen-Jonathan, « La territorialisation de la juridiction de la Cour européenne des droits de l'homme », *Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme*, 52, 2002, 1069-1082, at 1079 .

³*Soering v. the United Kingdom*, (App. No. 161), decision of July 7, 1989, available at: www.echr.coe.int

⁴Lush Ch., *The territorial application of the European Convention on Human Rights : recent case law*. *International and Comparative Law Quarterly*, Volume 42, January 1993, Part I, Pages 897-906, at 898.

⁵*Ibid.*, at 900.

⁶*Ibid.*, at 899. In *Cyprus v. Turkey case* "... (the Court) went on to state that the Republic of Cyprus had applied the Convention to the whole of its territory but had been prevented from..."

⁷Karagiannis, S, *Le territoire d'application de la Convention Européenne des Droits de l'Homme*. *Vaetera et Nova*. 61, *Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme*, 2005, at 46. « Les résolutions concernant l' Azerbaïdjan (Res. No. 14/2000), la Bosnie-Herzégovine (Res. No. (2000) 5) et la Serbie-Monténégro (Res. No. 2003/3) sont identique. A titre de comparaison, sept parmi les plus récents États membres du Conseil de l'Europe ont mis, pour ratifier la Convention, a partir du moment de leur adhésion, 52, *Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme*, 2002, at 1055. un mois (la Géorgie), deux mois et demi (la Bosnie-Herzégovine), 11 mois (la Serbie-Monténégro), 12 mois (la Croatie), 15 mois (l' Azerbaïdjan et l' Arménie) et 27 mois (la Russie)».

⁸*Ibid.*, at 47. « ...S'il fait partie, sous quelque forme que ce soit, d'un accord d'adhésion, la compatibilité de cet accord avec le Statut pourra être mise en question eu égard au fait que l'adhésion a la Convention n'est toujours pas une condition pour l'adhésion au Conseil».

Maritime, airspace and overseas territories

The state territory also consists of internal waters, territorial sea and air space over them, besides the land territory (mainland) and air space thereover. Then, the state jurisdiction certainly covers those areas as well.¹ Nevertheless, the competence exercised by the coastal state in the space over the territorial sea is of essentially functional nature and does not entitle it to sovereignty. Therefore, eventual application of the European Convention on Human Rights in that maritime space would be within the "extraterritorial" title².

While we intend to consider all elements that the notion of "territory" may comprise for the purposes of identifying what "within the entire territory" means, we also find out that there are some exceptions. However, we will try to specify them in this part of the paper since they are those kinds of exceptions that are being observed by all the states, but on the basis of the international law rather than on the willingness of states themselves to create such an exception.

One is the right to a peaceful passage in territorial sea. Article 27(1) (criminal jurisdiction on board a foreign ship) of the United Nations Convention on the Law of the Sea³ reads: "The criminal jurisdiction of the coastal state should not be exercised on board a foreign ship passing through the territorial sea to arrest any person or to conduct any investigation in connection with any crime committed on board the ship during its passage...". Article 27 also determines the cases when the criminal jurisdiction of the coastal state becomes unavoidable to be exercised due to the

serious preoccupation felt by either of the sides:

a) If the consequences of the crime extend to the coastal state;

b) If the crime is of a kind to disturb the peace of the country or the good order of the territorial sea;

c) If the assistance of the local authorities has been requested by the master of the ship or by a diplomatic agent or consular officer of the flag state; or

d) If such measures are necessary for the suppression of illicit traffic in narcotic drugs or psychotropic substances.

The analyses of any of the above-cited paragraphs do not give rise to somehow link them to the implementation of the European Convention. Even the closest - paragraph "b" - creates is difficult to relate it to human rights protection and promotion. Thus, we may agree with the view that this Article intends to prevent the coastal state to do certain procedural acts that are normally indispensable for the implementation of the European Convention on Human Rights⁴.

On the other hand, it might be very logically understood that the foreign ships in the territorial sea constitute a part of territory of those foreign countries and remain partially under their jurisdiction⁵. In addition, those foreign ships might equally belong to one of the States Parties, member-states of the Council of Europe, which has also the responsibility to protect and promote human rights envisaged in the European Convention within its entire territory⁶. It is not occasional that the right to the innocent passage is also practiced in the internal waters of the coastal state⁷ and the same rule is well

¹Ibid., at 48.

²Ibid., at 48. Foot note 44. «Un État côtier exerce également des compétences dans des espaces au-delà de sa mer territoriale. Toutefois, ces compétences, essentiellement fonctionnelles, ne lui confèrent pas un quelconque titre de souveraineté. L'éventuelle application de la Convention européenne des droits de l'homme dans de tels espaces marins se fera donc à titre « extraterritoriale...».

³Available at the web-site: www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts

⁴Karagiannis, S, Le territoire d'application de la Convention Européenne des Droits de l'Homme. Vaetera et Nova. 61, Revue Trimestrielle des Droits des l'Homme, 2005, at 49. «Ce principe, incorpore dans l'article 27, §1 de la Convention sur le droit de la mer, comporte, certes, quelques exceptions, d'une interprétation par ailleurs plutôt incertaine, mais semble bien, globalement, vouloir empêcher l'État côtier de se livrer à certains actes procéduraux qui, pourtant, s'avèreront, normalement, indispensables à l'exécution de la Convention européenne des droits de l'homme».

⁵Cyprus v. Turkey, (App.-s No. 6780/74 and 6950/75), decision of May 26, 1975, "The Commission further observes that nationals of state, including registered ships and aircrafts, are partly within its jurisdiction wherever they may be", available at: www.echr.coe.int

⁶There are other conclusions on the innocent passage through the territorial sea and for example, according to Karagiannis S. "the law profile of the coastal state in its territorial sea will have to be thus considered not as the point of the conventional obligation, ex hypothesi contrary to the European Convention on Human Rights, but as the condition sine qua non for the possession of that state a territorial sea". Karagiannis, S, Le territoire d'application de la Convention Européenne des Droits de l'Homme. Vaetera et Nova. 61, Revue Trimestrielle des Droits des l'Homme, 2005, at 50.

⁷Article 8(2) of the United Nations Convention on the Law of the Sea reads: "Where the establishment of a straight baseline in accordance with the method set forth in article 7 has the effect of enclosing as internal waters areas which had not previously been considered as such, a right of innocent passage as provided in this Convention shall exist in those waters", available at the web-site: www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts

applied as in case of the territorial sea.

It should also be mentioned that in the case of territorial sea and ships enjoying the right to innocent passage there is no the contradiction between the rule of international law and the obligations under the Convention¹. They have to be interpreted in a harmonic way. Furthermore, we also have to keep in mind that the right to innocent passage and limitations it implies for the coastal state are of customary nature.

Territorial application of the derogation clause

It is necessary to look into the territorial application of Article 15 of the Convention in the part entitled "the application within the entire territory of the states-parties" for the simple reason that it cannot be regarded as an exception to territorial application. Article 15 (Derogation in time of emergency) reads: "In time of war or other public emergency threatening the life of the nation any High Contracting Party may take measures derogating from its obligations under this Convention to the extent strictly required by the exigencies of the situation, provided that such measures are not inconsistent with its other obligations under international law"². The derogation clause is effective only temporarily. Even in case of derogation, the application of the Convention within the entire territory remains unchangeable in terms of the scope. This is the specific form affecting the application of the Convention and it may take place in any part of the entire state territory. We will try to

observe the cases when and in which territories of the state such a derogation may be applied. In addition, we will briefly observe the possibilities of application of the derogation clause outside national territory.

The European Court and Commission have handled the derogation issue in several cases, particularly in the cases of Greece v. United Kingdom (the Cyprus case)³, Lawless v. Ireland⁴, Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece (the Greek case)⁵, Ireland v. United Kingdom⁶, Brannigan and McBride v. United Kingdom⁷, Aksoy v. Turkey⁸, Elci and others v. Turkey⁹, Bankovic and others v. Belgium and others¹⁰.

In the Cyprus case, the majority of the Commission agreed that the term "nation" in Article 15 of the Convention could have referred not to the British nation in its entirety, but only to the Cyprus Island¹¹. Meanwhile, the Commission accepted the derogatory measures by the United Kingdom. Thus, the territorially limited application of Article 15 has further been continued¹². According to the dissenting opinions in the Cyprus case, the events in Cyprus have not menaced the life of the British nation. In Lawless case the Court proceeds from the standing that the provision of Article 15 refers to a situation of exceptional and imminent emergency or danger, which affects the whole population and constitutes a threat for the organized life of the State community. "The Lawless case produced a workable, if sketchy, definition of an Article 15 emergency as an exceptional situation affecting the whole population and threatening organized national

¹See Al-Adsani v. the United Kingdom, (App. No. 35763/97), decision of November 21, 2001, the Court's assessment, available at available at: www.echr.coe.int

²Basic Documents on Human Rights. Fifth edition, edited by Ian Brownlie, Guy S. Goodwin-Gill, Oxford, 2006, Pages 610-623, at 615.

³Greece v. United Kingdom, (Appl. 176/56), report of September 26, 1958, available at: www.echr.coe.int

⁴Lawless v. Ireland, (App. No. 332/57), judgment of July 1, 1961, available at: www.echr.coe.int

⁵Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece (the Greek case), (Appl. No. 3321/67, 3322/67, 3323/67, 3344/67), decision of January 24, 1968, available at: www.echr.coe.int

⁶Ireland v. the United Kingdom, (Appl. No. 5310/71), judgment of January 18, 1978, available at: www.echr.coe.int

⁷Brannigan and McBride v. the United Kingdom, (Appl. 14553/89, 14554/89), judgment of May 26, 1993, available at: www.echr.coe.int

⁸Aksoy v. Turkey, (Appl. No. 21987/93), judgment of December 12, 1996, available at: www.echr.coe.int

⁹Elci and others. V Turkey, (Appl. 23145/93, 25091/94), judgment of November 13, 2003, available at: www.echr.coe.int

¹⁰Bankovic and others v. Belgium and others, (Appl. No.52207/99), decision of December 12, 2001, available at: www.echr.coe.int

¹¹Karagiannis, S, Le territoire d'application de la Convention Européenne des Droits de l' Homme. Vaetera et Nova. 61, Revue Trimestrielle des Droits des l' Homme, 2005, 33 – 120 at 55. « La majorité de la Commission, en estimant que le terme « nation » dans l' Article 15 pouvait très bien se référer non point a la nation britannique dans son ensemble, mais a la seule ile de Chypre ».

¹²In fact, the United Kingdom has in its possession the Sovereign Base Areas of Akrotiri and Dhekelia in Cyprus, being a territory for whose international relations it is responsible. The United Kingdom has extended the Convention to those Base Areas by virtue of Declarations registered at the Secretary-General of the CoE on 1 April 2004. They may, amongst others, be qualified as the overseas territories in the context of the "colonial clause", Article 56.

life"¹. In the above referenced extracts it is illustrated that the cases of derogations applied within the entire territory. So, territorial area for the derogation from the European Convention is not limited to one particular part, but might be applicable in any part of the state territory. Next issue we will look into in the context of derogations is whether derogation may also be applied outside the national boundaries.

It is true that until today the States-Parties to the European Convention have invoked Article 15 while facing the difficulties due to internal conflicts or disturbances. In Bankovic case the Court notes that there is no practice contrary to the view that Article 15 may only be applicable to the internal conflicts². Meanwhile, the decision on that case states that "Article 15 itself should be read in the light of limitations of "jurisdiction" envisaged in Article 1 of the Convention". Then, the logical way of analyses will lead us to the conclusion that once jurisdiction under Article 1 exceeds the boundaries of particular state-party then the derogation may also be applicable in those territories. There are also views that "it is not the positive practice of states-parties that the Grand Chamber has referred to in the Bankovic case, but the negative practice of the states. In other words, it is the absence (of practice) that is in favor of the application of Article 15 in situations of external conflicts"³.

Exceptions to the application within the entire territory of the State-Parties Derogations concerning the "overseas territories"

As we already mentioned above, the European Convention contains specific Article on the territorial application, namely Article 56, besides to Article 1 referring to the obligation to respect human rights "within the jurisdiction" that comprises primarily "the entire national territory". However, if we compare and confront these two Articles, we'll have to conclude the following: Article 56 constitutes the exception to Article 1. In other terms, the territories referred to in Article 56 may be exception (or addition) to the territories which are encompassing by the notion jurisdiction "within entire national territory"⁴.

Article 56 reads: "Any State may at the time of its ratification or at any time thereafter declare by notification addressed to the Secretary-General of the Council of Europe that the present Convention shall, subject to paragraph 4 of this Article extend to all or any of the territories for whose international relations it is responsible".

This clause, called the colonial clause⁵, mainly intends to cover the overseas territories. Nevertheless, in practice there were also other types of examples.

France ratified the Convention in March 1974. At the same time, it made a declaration under Article 63⁶ that it would apply to the whole of the

¹In his Article S.Karagiannis equates the terms «internal conflict» with the terms «conflict inside the national boundaries of the State» and furthermore, these terms are qualified as constituting two hypothesis extremely close. Here we have to mention that for the purposes of human rights law and derogation clauses in the context of the European Convention those expressions are really proximate and almost overlapping. Meanwhile, we find it important to avoid the confusion of the "internal conflict" from the «conflict inside the national boundaries of the State» since the latter might equally be the non-internal or international conflict even in case of conflict taking place within the frontiers of one single state since in IHL they are not really the synonyms. Thus, here we have to understand these terms as indicator of the *rationi loci*, e.g. the territory where the derogation takes or may take place. See Karagiannis, S, Le territoire d'application de la Convention Européenne des Droits de l'Homme. *Vaetera et Nova*. 61, *Revue Trimestrielle des Droits des l'Homme*, 2005, 33 – 120 at 59.

²Karagiannis, S, Le territoire d'application de la Convention Européenne des Droits de l'Homme. *Vaetera et Nova*. 61, *Revue Trimestrielle des Droits des l'Homme*, 2005, 33 – 120, at 60, «Ce n'est pas tant la pratique positives des États parties qui est utilisée par la Grande chambre dans la décision Bankovic que la pratique négative des États, en d'autre termes l'absence de pratique en faveur de l'application de l'article 15 a des situations de conflit externe».

³The question of derogations concerning the "overseas territories", e.g., the exceptions of application of the ECHR to the territories other than the main land (metropolitan territory), has to be distinguished from the exclusion of territories to keep out of reach of the ECHR, as such. First issue is within Article 56, while the second is a matter of Article 1. According to the case law of the ECtHR, exclusions in terms of territories are not permitted (*Cyprus v. Turkey*, *Assanidza v. Georgia*). Moreover, the Convention does not normally apply to those overseas territories.

⁴As Christopher Lush rightly mentions, "many multilateral treaties, particularly those concluded after 1945, contain an article permitting contracting parties to extend them to territories for whose international relations they are responsible. Since this provision permitted states which had colonies to extend treaties to some or all of them, it became known, rather unfortunately, as the "colonial clause" ". See Lush Ch., The territorial application of the European Convention on Human Rights : recent case law, *International and Comparative Law Quarterly*, Volume 42, January 1993, Part I, Pages 897-906, at 901.

⁵Over the years, the Convention was supplemented and/or amended by some eleven protocols, many of which have now been effectively superseded following the entry into force of Protocol 11 in 1 November 1998. Respectively, Article 56 was previously Article 63.

⁶J. F. Hartman, « Derogation from Human Rights Treaties in Public Emergencies», *Harvard International Law Journal*, Volume 22, No.1, 1981, 1-52, at 27.

territory of the Republic including the overseas territories (territories d'outre mer)¹.

The United Kingdom has extended the Convention to the following territories under Article 63: Bermuda, British Virgin Islands, Cayman Islands, Channel Islands, Falkland Islands, Gibraltar, Isle of Man, Leeward Islands, Montserrat, St. Helena, Seychelles, Swaziland, Turks and Caicos Islands, and Windward Islands². The Netherlands has also extended the Convention under Article 63 to the Netherlands Antilles³.

The exceptional nature of such derogations concerning the "overseas territories"⁴ is that it ceases to apply to a territory, to which it has been extended under Article 63, when that territory attains independence. Afterwards, that contracting state, member of the Council of Europe, is not responsible for subsequent actions of the government of that territory. Moreover, once read negatively, this provision very simply means that the Convention does not normally apply to those territories. For that to be realized an expressed declaration of the concerned government is necessary. In these conditions, it has been considered that the simple fact that the governmental policy finds itself in such territories is not enough for Convention to be applicable⁵.

The Federal Republic of Germany had declared at the time that "the territory to which the Convention shall apply extends also to Western Berlin" and the Commission held itself competent to receive applications, and received a number of applications concerning acts or events in Land Berlin, but held that no application can be admissible regarding acts or events in East Berlin or the German Democratic Republic.

It should be kept in mind that the territorial extension of the Convention is distinct from the ex-

ercise of jurisdiction⁶. Therefore, Article 56 (or Article 63) represents the exception to the application within the entire territory even in the cases of non-metropolitan territory as defined in *Cyprus v. Turkey* case. In *Cyprus v. Turkey* case, the Commission defined that "the purpose of Article 63 is not only the territorial extension of the Convention but its adaptation to the measure of self-government attained in particular non-metropolitan territory and to the cultural and social differences in such territories; Article 63(3) confirmed this interpretation. This does not mean that the territories to which Article 63 applies are not within the "jurisdiction" within the meaning of Article 1"⁷.

Hence, while the "colonial clause" reflects the exception to the application within the whole territory, nevertheless those territories have to be covered by the jurisdiction of the State-Party for the purposes of Article 1 once such a state makes the declaration with regard to any territory(ies) under Article 56.

Derogations concerning any part of territory under the control of State-Parties

This situation constitutes another exception when one member-state party to the European Convention is not in capacity to carry out the obligation to respect human rights within its entire territory. Moreover, the control by another State-Party (or by a non-state entity) of the particular part of the territory of a given state can be a reason for such an incapacity.

Differently from the exception⁸ case, this is special case, which may take place regardless of the willingness of the State-Party⁹ concerned. The Convention continues to be applied over the

¹Lush Ch., The territorial application of the European Convention on Human Rights : recent case law. *International and Comparative Law Quarterly*, Volume 42, January 1993, Part I, Pages 897-906, at 902.

²Fawcett, J.E.S., *The application of the European Convention on Human Rights*, Clarendon Press, Oxford, 1987, at 22.

³*Ibid.*, at 22.

⁴Since the main purpose of Article 56 is to provide the extension of the Convention also to the overseas territories, e.g. those territories that were the colonial overseas territories this sub-chapter we decided to title in the manner corresponding to the original idea of its drafting.

⁵Karagiannis, S, *Le territoire d'application de la Convention Européenne des Droits de l'Homme. Vaetera et Nova.* 61, *Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme*, 2005, 33 – 120 at 63, « Lue négativement, cette disposition signifie. Tout simplement, que la Convention n'est pas, normalement, appliquée dans ces territoires. Il faudrait, pour que cela se réalise, une déclaration expresse du gouvernement concerne (article 56 §1). Dans ces conditions, il a été considéré que la simple fait qu'une politique gouvernementale se décide en dehors d'un tel territoires ne suffit pas pour y rendre la Convention applicable». See also Bui Van Thanh et autres c. Royaume-Uni, décision de la Commission du 12 mars 1990 (décisions et rapports, vol. 65, p. 330).

⁶*Cyprus v. Turkey*, (App.-s No. 6780/74 and 6950/75), decision of May 26, 1975, available at: www.echr.coe.int

⁷*Ibid.*,

⁸We deliberately use the term "exception" to distinct it from "exclusion", which is not permitted by jurisprudence. It should also be added that the former constitutes an objective factor, while the latter a subjective one.

⁹For the purposes of this paper and the sub-title concerned we will not consider the (possible) situations of the control of the State-Party's territory by non state-party to the European Convention (also respectively non-member state of the Council of Europe) regardless of its non-existence. The case of the control of the territory by non-state-party(ies) goes beyond the notion of the "entire territory of the Convention", which is limited to the territories of the State-Parties. Moreover, such a control by non-state-party would not create the jurisdiction in the sense of Article 1 of the Convention, which is different from the territorial extension under the Convention and is only of relevance for the States-Parties. Nevertheless, the practice shows that beside to the control of the territories of State-Party by another State-Party there are the cases of control by non-state entities. Thus, we will very briefly address the latter issue, too.

whole territory, but the obligation under Article 1 of the Convention does not bind the State of the territory as the declarations made at the time of ratification indicate. One should also note that there is still ambiguity as to the responsibility of the State of the territory for the violations in non-controlled areas by the non-state actors¹.

The Commission's decision on *George Vearncombe et al. v. United Kingdom and the Federal Republic of Germany*, reads: "acts performed by organs of an occupying state (including members of its army) are generally attributable to this state and not to the occupied state"². In the *Cyprus v. Turkey* case³ the Court has referred to "the applicant (Cyprus) Government's continuing inability to exercise its Convention obligations in northern Cyprus".

In its judgment *Ilascu and others v. Moldova and Russia*⁴ the Court defines that "from the standpoint of public international law, the words "within their jurisdiction" in Article 1 of the Convention must be understood to mean that a State's jurisdictional competence is primarily territorial (see *Bankovic and others*), but also that jurisdiction is presumed to be exercised normally throughout the territory". Further, the Court states that "in order to be able to conclude that such an exceptional situation exists, it (Court) must examine", among others, "all the objective facts capable of limiting the effective exercise of a State's authority over its territory".

Several states parties have made the declarations on the territorial exceptions as to the application of the Convention. Moldova made such a declaration at the time of deposit of its instrument of ratification. According to that Declaration, "the Republic of Moldova ... will be unable to guarantee compliance with the provisions of

the Convention in respect of omissions and acts committed by the organs of the self-proclaimed Trans-Dniester republic within the territory actually controlled by such organs, until the conflict in the region is finally settled"⁵.

Another example is the Republic of Azerbaijan, which made the similar declaration at the time of its ratification: "The Republic of Azerbaijan declares that it is unable to guarantee the application of the provisions of the Convention in the territories occupied by the Republic of Armenia until these territories are liberated from that occupation". While making an exception to its entire territory of application of the Convention Azerbaijan has also attached the schematic map of the occupied territories to its declaration⁶.

The fact is that while one group of exceptions⁷ for the territorial application of the Convention has been made because of the control of the national territory by another State-Party to the Convention, another type of exception has been made on the grounds of control of the part of national territory by a non-state actor. At the same time we have to underline that these kinds of "objective exceptions" were made by the State-parties` to emphasize their inability.

Besides the case of Moldova, another example of control by a non-state actor is the case of Georgia. As in the case of Cyprus, Georgia was also silent while ratifying the Convention itself and made the declaration on the territorial limitation of the Convention only at the time of ratification of Protocol No. 1⁸.

It is interesting to note that the Strasbourg Court itself has felt the difficulty to make its conclusions as to the violations that had taken place in non-controlled territories. In the case of non-state actors` involvement, the decisions of the

¹In judgment *Ilascu and others v. Moldova and Russia* of July 8, 2004, Moldova has been found co-responsible besides Russia for the punishment by the "tribunal" established by the separatist authorities of Transdnistria.

²*George Vearncombe et al. v. United Kingdom and the Federal Republic of Germany*, (Appl. No. 12816/87), decision of January 18, 1989, available at: www.echr.coe.int

³*Cyprus v. Turkey*, (App. No. 25781), judgment of May 10, 2001, available at: www.echr.coe.int

⁴*Case of Ilascu and others v. Moldova and Russia*, (App. 48787/99), judgment of July 8, 2004, available at: www.echr.coe.int

⁵The text of the Declaration as well as the reservation is available at: <http://conventions.coe.int/Treaty>

⁶*Ibid.*,

⁷Examples are Azerbaijan and Cyprus. The latter, not having had the chance to lodge such a declaration in respect of the Convention itself made one with regard to Protocol No.4. Cyprus considered that this provision (Article 4 of Protocol No.4 on the collective expulsion of foreigners) does not apply "to foreigners who find themselves illegally in the Republic of Cyprus as a consequence of the situation that resulted from the military invasion and occupation continuing in a part of the territory of the Republic of Cyprus by Turkey". Available at: <http://conventions.coe.int/Treaty>

⁸The substantial Articles of the Protocols constitute additional articles to the Convention (Articles 5, 6, 6, 7, 5 of Protocols 1, 4, 6, 7, 13, respectively; the current version of the Convention is as amended by Protocol 11, and Protocol 14 enjoys thirteen ratifications out of forty six). Therefore, making the declarations on the application of the Protocols to particular part of the national territory means the limitations as to the territorial application of the Convention itself. See *Basic Documents on Human Rights*. Fifth edition, edited by Ian Brownlie, Guy S. Goodwin-Gill, Oxford, 2006, Pages 610-623, additional statistics are available at: www.coe.int

Court have always been enough ambiguous as to the side responsible for the violations. In the *Ilascu* case it is Moldova that is found co-responsible and in *Assanidze* case¹ Georgia was declared to have jurisdiction over Adjara. The latter case is of particular interest in terms of the Grand Chamber's findings. Grand Chamber states that "while ratifying the Convention Georgia has formulated no specific reservation neither regarding Adjara in accordance with Article 57 nor concerning the difficulties to exercise the jurisdiction in that territory". It further adds, "Such a reservation would not have had the effect, since jurisprudence does not allow the territorial exclusion".

Thus, while several declarations have been made with regard to the Convention's application in this one or another territory of a State-Party, no reservation would be regarded valid to exclude the territories under the jurisdiction. It seems that the rationale behind this approach of the Court is to strongly proceed from the purpose of the Convention: to respect human rights within jurisdiction! As for the declarations, they might be qualified the objective source for the Court proceedings and final decisions. Therefore, the violations of the territories out of control of the State-Party will necessitate the assessment of each particular case while keeping the common track of control or non-control as well as the fact of declarations, which might only be made at the time of ratification. Despite all these factors, we will still feel the complexity of differentiated approaches in almost similar cases.

Application of the Convention out of the territory of the State-Party

Application in case of persons being affected by an act of the States-Parties

The variations when the Convention is applied extraterritorially have developed consistently and in each of these variations a certain new criterion – the link between the Convention and the violations or, more precisely, acts that have taken place outside the national territories have been

scrutinized.

In *X. v. Federal Republic of Germany*² the applicant living in Morocco alleged that consular authorities of Germany intrigued with the Moroccan Government to secure his deportation. He also asked for a passport showing his profession as riding master³. The conclusion of the Commission was interesting enough since it defined the special instance of the involvement of jurisdiction. The Commission concluded that, in certain respects, the nationals of a State are within its jurisdiction even when domiciled and resident abroad. In particular, a State's diplomatic and consular representatives may perform certain duties with regard to them which may in certain circumstances make the state liable under the Convention⁴.

Despite the fact that in this case X failed to prove his allegations, the findings of the Commission were very important in terms of the persons being affected by an act of a State-Party abroad. Another best example is the case of *X. and Y v. Switzerland*⁵. According to the facts of the case, a German citizen complained that the Swiss police had in 1975 prohibited him from entering Switzerland or Liechtenstein because of his violation of the Swiss aliens law, which was also applicable in Liechtenstein under a Treaty of 1963. Second applicant, living with the first applicant, complained of a breach of her right to family life. In this case, again Commission qualified the application inadmissible. Meanwhile, it recalled its earlier case law to the effect that states are liable under the Convention in so far as they exercise jurisdiction outside their territory. This is the situation when they bring persons or property within their actual authority or control⁶.

The Commission stated that the act complained of took place in Liechtenstein and this did not necessarily exclude the Commission's competence to examine the application. Despite the fact that the Swiss acted under a treaty with Liechtenstein, Switzerland was exercising jurisdiction there under Article 1.

The cases analyzed above lead us to conclude that, in the context of the territorial application

¹*Assanidze v. Georgia*, (App. No. 71503/01), judgment of April 8, 2004, available at: www.echr.coe.int

²*X. v. Federal Republic of Germany*, (App. No. 1611/62), decision of September 25, 1965, available at: www.echr.coe.int

³Lush Ch., *The territorial application of the European Convention on Human Rights* : recent case law. *International and Comparative Law Quarterly*, Volume 42, January 1993, Part I, Pages 897-906, at 898.

⁴*Ibid.*, at 898

⁵*X. and Y. v. Switzerland*, (App-s No. 7289/75 and 7349/75), decision of July 14, 1977, available at: www.echr.coe.int

⁶In fact, the cases of the acts by the representatives of a given state abroad resulting in violation of human rights or the acts by the armed forces abroad resulting in the violations of human rights are the same in terms of the fact that the state has jurisdiction over both acts: difference is that in the first one it is through the state representatives' acts abroad, in the second acts of armed forces abroad controlling the territory of another state. Shortly, in the first state does not control the territory of another state, while in the second yes. This will become clearer after the analyses of the subsequent sections.

of the Convention in respect to persons affected by an act of a state-party, the act complained of can thus take place anywhere in the world. The only criterion is that it is an act of a representative of a government that is a party to the Convention¹.

Application of the Convention in the case of “effective overall control”

The case law of the ECHR, respectively the interpretation of the Convention has been further developed by means of the subsequent cases, which prompted to go further than the jurisdiction over the acts or omissions abroad. From this point of view, “the Loizidou case offered the first opportunity for the European Court of Human Rights to express its views on extraterritorial conduct².

In *Loizidou v. Turkey* case³, Ms. Loizidou who claimed to be the owner of plots of land in Northern Cyprus brought a complaint against Turkey, on the ground that the Turkish armed forces prevented her from returning to her property.

The Court’s explanations against the “mere fact of presence” was the starting point to highlight the specificity of jurisdiction and to reject the argument of the Turkish side: “although Article 1 sets limits on the reach of the Convention, the concept of “jurisdiction” under this provision is not restricted to the national territory of the High Contracting Parties”. The Court further develops: “bearing in mind the object and purpose of the Convention, the responsibility of a contracting party may also arise when as a consequence of military action – whether lawful or unlawful – it exercises effective control of an area outside its national territory”.

What is worth to be mentioned is that the Court also described the possible ways to exercise such an effective control: “The obligation to secure, in such an area, the rights and freedoms set out in the Convention derives from the fact of such control whether it be exercised directly, through its armed forces, or through a subordinate local administration”⁴.

Certainly, it would be a paradox to set no responsibility for the human rights violations in the foreign territory under the effective control of state-party even though “these cases (cases of *Loizidou*, *Cyprus*, *Drozd*, *Al-Adsani*, *Ilascu*, for example) taken together illustrate the difference between “state responsibility” and the concept of “jurisdiction”⁵. In this sense, it is hard not to share the view of the Court as expressed in the recent case of *Cyprus v. Turkey*⁶ that “any other finding would result in a regrettable vacuum in the system of human-rights protection”. However, we should also underline that we talk here about the “effectively controlled” territory of the state-party.

In that recent *Cyprus v. Turkey* judgment “the effective overall control” came into play. This allowed making clear the linkage between the local administration and the side providing military and other type of support. It also has to be underlined that the Court first starts with the responsibility issue and then based on the first finding determines the Turkish jurisdiction. The Court elaborates that having effective overall control over northern Cyprus, Turkey’s responsibility cannot be confined to the acts of its own soldiers or officials in northern Cyprus, but must also be engaged by virtue of the acts of the local administration which survives by virtue of Turkish military and other support⁷.

¹Lush Ch., *The territorial application of the European Convention on Human Rights : recent case law*. International and Comparative Law Quarterly, Volume 42, January 1993, Part I, Pages 897-906, at 904.

²Lawson R. “Life after Bankovic: on the extraterritorial application of the European Convention on Human Rights”, Page 83- 123, at 96, in F.Coomans and M.T. Kamminga, « Extraterritorial application of Human Rights Treaties», Antwerp-Oxford, 2004.

³*Loizidou v. Turkey*, (App. No. 15318/89), report of July 8, 1993, available at: www.echr.coe.int

⁴This case and the findings of the Court therein might also be qualified as the continuation of the early case of *Cyprus v. Turkey*. In the latter, the Commission answered that “the term “within the jurisdiction” is not equivalent to or limited to the territory of the High Contracting Party concerned. It is clear from the language, in particular from the French text, and the object of this Article, and from the purpose of the Convention as a whole, that the High Contracting Parties are bound to secure the said rights and freedoms to all persons under their actual authority and responsibility, whether that authority is exercised on its own territory or abroad”. That time Turkey had not recognized the jurisdiction of the Court. Therefore, the examination of the case had stopped at that stage.

⁵Michael O’Boyle, *The European Convention on Human Rights and Extraterritorial jurisdiction: a comment on “life after Bankovic”*, Pages 125-139, at 127, in F.Coomans and M.T. Kamminga, « Extraterritorial application of Human Rights Treaties», Antwerp-Oxford, 2004.

⁶*Cyprus v. Turkey* (Appl. No. 25781/94), judgment of May 10, 2001, available at: www.echr.coe.int

⁷*Ibid.*,

Restrictive interpretation of the concept of the jurisdiction: Bankovic case¹

This case is controversial in many respects, including for reinterpretation of Article 1 and relevantly the concept of “extraterritoriality” and for addition of new elements to the previous decisions.

The Court took as its starting point that the jurisdictional competence of a state is primarily territorial: Article 1 of the Convention must be considered to reflect this ordinary and essentially territorial notion of jurisdiction, other bases of jurisdiction being exceptional and requiring special justification in the particular circumstances of each case².

Interestingly enough, the Court starts again from the question of responsibility to clarify the jurisdiction issue. It makes another set of contradicting observations: The Court bases itself on the state practice in the application of the Convention since its ratification to be indicative of a lack of any apprehension on the part of the Contracting States of their extra-territorial responsibility in contexts similar to the present case³.

As observed, the findings of the Court are contrary to those in the case of Cyprus v. Turkey. It also constituted the restrictive interpretation of the concept of jurisdiction declining itself somehow to the classic notion of jurisdiction limited to the national territories. In the case of Bankovic the Court found the “clear confirmation” of its essentially territorial notion of jurisdiction in the travaux préparatoires of Article 1, which constituted a clear indication of the intended meaning of Article 1 of the Convention “which cannot be ignored”⁴. Meanwhile, the attempt, at least in this case, to distance itself from the well developed jurisprudence of the Court puts under question not only the consistency of the subsequent interpretations of Article 1 until today and values of the principle findings defined previously, but also

the future development of interpretation of Article 1 as to its relevance to the acts and omissions of state-parties lawfully or unlawfully present abroad and thus acting extraterritorially.

Another uncertainty is related to the following element used in the Bankovic case: “all or some of the public powers normally to be exercised by that Government”. The matter is that this element of “public powers” has not been mentioned neither in Loizidou nor in Cyprus v. Turkey case. Yet another question that is whether the situation of non-protection would have lasted until such a public power is upheld by the state occupying the territory and having effective overall control over it.

Issa v. Turkey case

To have a complete picture of the latest development of the case law of the European Court of Human Rights vis-à-vis the territorial application of the European Convention it is important to briefly describe the essential elements in the case of Issa v. Turkey⁵.

Before referring to some excerpts from the Issa case, it has to be stated that there were many cases since Bankovic that have also found the exercise of jurisdiction by states acting outside the Council of Europe. A case involving jurisdiction conceived in a “personal” sense would be Ocalan⁶, where Court held that the actions of Turkish agents in relation to the alleged abduction of Abdullah Ocalan in Kenya – not a Convention State – took place within the Turkish “jurisdiction”⁷. There were some further cases where the Court reconfirmed Bankovic: the case of Kalogeropoulou⁸, Gentilhomme⁹.

A case affirming the possibility of jurisdiction conceived in a “special” sense operating outside ECHR contracting states is that of Issa, again against Turkey, this time in relation to its actions in northern Iraq¹⁰. The specialty of this case is

¹Bankovic and Others v. Belgium and Others, (App. No. 52207/99), decision of December 12, 2001, available at: www.echr.coe.int

²Ibid., §61

³Ibid., §62

⁴Lawson R. “Life after Bankovic: on the extraterritorial application of the European Convention on Human Rights”, Page 83- 123, at 110, in F.Coomans and M.T. Kamminga, « Extraterritorial application of Human Rights Treaties», Antwerp-Oxford, 2004.

⁵Issa v. Turkey (App. No.31821/96), decision of May 30, 2000, available at www.echr.coe.int

⁶Ocalan v. Turkey, (Appl. No. 46221/99), judgment of May 12, 2005, available at: www.echr.coe.int

⁷Wilde R., The «Legal Space » or «Espace juridique» of the European Convention on Human Rights: Is it relevant to extraterritorial state action? European Human Rights Law Review, Issue 2, 2005, Pages 115-124, at 121.

⁸Kalogeropoulou and Others v. Greece and Germany, (Appl. No. 59021/00), adm. decision of December 12, 2002, available at: www.echr.coe.int

⁹Gentilhomme, Schaff-Benhadj and Zerouki v. France, (Appl. No. 46221/99), decision of May 14, 2002, available at: www.echr.coe.int

¹⁰Wilde R., The «Legal Space » or «Espace juridique» of the European Convention on Human Rights: Is it relevant to extraterritorial state action? European Human Rights Law Review, Issue 2, 2005, Pages 115-124, at 121.

that neither territory, nor the person is linked to the State-Party of the European Convention: the territory in question is the northern Iraq, while the persons are neither State-Party nationals nor residents. The Court states that it does not exclude the possibility that, as a consequence of this military action, the respondent state (Turkey) could be considered to have exercised, temporarily effective overall control of a particular portion of the territory of a northern Iraq.

The Court further indicates that if there is a sufficient factual basis for holding that, at the relevant time, the victims were within that specific area, it would follow logically that they were within the jurisdiction of Turkey. Thus, we observed the new, broader development after the Bankovic case. The latter being in a way conservative, the Convention was not designed to be applied throughout the world, even in respect of the conduct of Contracting States¹.

What we see from post-Bankovic cases like Ocalan and Issa is that, in tune with the notion that the Convention is "a living instrument", this idea of the original design of the Convention – whatever its truth in terms of the intentions of the drafters – has given way to the notion that the Convention does apply to the actions of member-states outside the Council of Europe, and on the basis of control exercised over either individuals or territory².

Conclusion

The fact that the Court is the final arbiter of the interpretation of the Convention makes the cases referring to the interpretation of Article 1 crucial. The meaning of jurisdiction of the States-Parties and the territories of the application of the European Convention is being continuously developed since it constitutes the key provision of the Convention. As a vital instrument, it might be compared with the International Covenant on Civil and Political Rights. The latter's territorial

application has been broadened by means of two main cases, namely the Nuclear Weapon³ and the recent Wall Cases⁴.

Article 1 also reflects the purpose and object of the Convention. Thus, the Court is to refer to Article 1 in each case as the main standpoint to further proceeding.

The observed inconsistency of the case law of the Court is the next issue to be noticed. After the Bankovic and Issa cases the main issue of concern for the Court seems to be the non-responsibility: in Cyprus v. Turkey case the Court expressed its fear as to such an end. It is not occasional that in several cases the Court has proceeded from the responsibility issue before making conclusions on jurisdiction.

Regardless of the Bankovic case and conclusions of the Court in that particular case the Court has once widened the scope of territorial application to include the situations where neither the territory nor the persons are linked to the State-Party. After the latest post-Bankovic cases we may agree that "the door seems to be opened a little bit: what matters is the degree of control that the state X has"⁵.

The essential achievement of the jurisprudence of the Strasbourg Court seems to be the application of the European Convention to all situations as very important human rights treaty. Its application in case of armed conflicts, including in the occupied territories, was the best manifestation of the imperativeness of the human rights protection.

It seems that the Strasbourg Court has always intended to overcome the legal vacuum to avoid the possible exclusions of any territory in terms of the protection of human rights once jurisdiction has found therein. Thus, we may expect that the general trend of case-law development will not wait a lot to make the Court to choose between the conservative approach as was its "preference" in the Bankovic case and progressive interpretation as in the Issa case.

¹Bankovic and Others v. Belgium and Others, (App. No. 52207/99), decision of December 12, 2001, available at: www.echr.coe.int

²Wilde R., The «Legal Space » or «Espace juridique» of the European Convention on Human Rights: Is it relevant to extraterritorial state action? European Human Rights Law Review, Issue 2, 2005, Pages 115-124, at 124.

³Legality of the Threat or the Use of Nuclear Weapons, International Court of Justice, Advisory Opinion, 08.07.1996, available at: <http://www.icj-cij.org>

⁴Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, International Court of Justice, Advisory Opinion, 9.7. 2004, available at: <http://www.icj-cij.org>

⁵Lawson R. "Life after Bankovic: on the extraterritorial application of the European Convention on Human Rights", Page 83- 123, at 122, in F.Coomans and M.T. Kamminga, « Extraterritorial application of Human Rights Treaties», Antwerp-Oxford, 2004.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İKİTƏRƏFLİ VƏ ÇOXTƏRƏFLİ KONSUL MÜNASİBƏTLƏRİ

Anar A. HƏSƏNOV *

Xarici əlaqələrin xüsusi və çox vacib sahəsi olan konsul münasibətləri başlıca olaraq 1963-cü il Konsul münasibətləri haqqında Vyana Konvensiyası ilə tənzimlənir. Bununla bərabər çoxtərəfli müqavilə olan Konvensiyanın 73-cü maddəsində konsulluq sahəsində əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsini nəzərdə tutan digər beynəlxalq sazişlərin imzalanmasının mümkünlüyü ifadə olunur¹.

Əsasən dövlətin digər ölkələrdə yaşayan vətəndaşlarının (bəzi hallarda öz vətəndaşları olmayan şəxslərin) hüquq və mənafələrinin qorunması, başqa dövlətlərlə müxtəlif sahələrdə (iqtisadi, ticarət, turizm, elmi-texniki və s.) əlaqələrinin inkişafına xidmət etməli olan konsulluq sahəsi 1991-ci ildə müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqələrində ən mühüm, strateji yerlərdən birini tutur.

Hələ sovet dövründə, Azərbaycan SSRİ-nin Xarici İşlər Nazirliyinin tərkibində konsulluq sahəsi 3 iş istiqamətindən (digərləri protokol və informasiya) biri idi².

Müstəqilliyin ilk dövrlərində də yaranmaqda olan digər istiqamətli idarələrlə yanaşı konsulluq idarəsi Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərdə daimi, müvəqqəti yaşayan və olan vətəndaşlarının hüquq və mənafələrinin müdafiəsi, qarşılaşdıqları problemlərin həllinə yardım, onlar üçün müxtəlif məsələlər üzrə sənədləşdirmə işlərinin (pasport, notariat hərəkətləri, leqallaşdırma, digər müxtəlif sorğular üzrə və s.) aparılması, Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə əlaqələrində xüsusilə qarşılıqlı səfərlərin həyata keçirilməsinin təmin olunması kimi ən zəruri və vacib fəaliyyətləri həyata keçirməyə başladı.

Göstərilən sahələrdə işlər Azərbaycanın dövlət siyasətinə uyğun olaraq aparılır. 3 oktyabr 1993-

cü ildə keçirilmiş seçkilərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş Heydər Əliyev 10 oktyabr 1993-cü ildə andiçmə mərasimindəki nitqində bu məsələləri dövlətin əsas vəzifələri olaraq elan etmişdi: "Demokratik sivilizasiyalı cəmiyyətdə insan hüquqlarının qorunması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir. Əmin ola bilərsiniz ki, bu yüksək vəzifədə mən həmin sahəni daim diqqət mərkəzində saxlayacağam və insan hüquqlarının qorunması üçün bütün təminatları yaradacağam"... "Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir. Vəzifə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabər hüquqlu, qarşılıqlı surətdə faydalı əlaqələr yaratmaqdan və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmək üçün, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir"³.

Heydər Əliyevin fikirlərinin davamı olaraq 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da konsul fəaliyyətinin əsası kimi götürüləcək müddəalar əks olundu: "Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur... İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir... Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir"⁴.

15 oktyabr 2003-cü ildə birinci, 18 oktyabr 2008-ci ildə ikinci müddətə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş İlham Əliyev də çıxışlarında

*Attage, AR-in Rumıniyadakı Səfirliyi

¹Vienna Convention on consular relations, article 73.

²F.Sadıxov. Diplomatiya və diplomatik xidmət. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı-1993, s. 34.

³Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevin andiçmə mərasimində nitqi, Bakı, "Respublika" (indiki Heydər Əliyev adına saray – A.A.H) sarayı, 10 oktyabr 1993-cü il, Sabaha doğru, "Heydər Əliyev irsi" Beynəlxalq Elektron Kitabxanasının nəşri, Bakı-2004, s. 24, 25, 26.

⁴Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 10-12-ci maddələr.

ümumilikdə Heydər Əliyevin siyasətini davam etdirəcəyini bildirmiş, bununla da müvafiq olaraq konsulluq sahəsi üzrə fəaliyyətin daha da yüksək səviyyədə həyata keçirilməsinin zəruriliyi bir daha təsdiq olunmuşdur.

Məhz prezident İlham Əliyevin dövründə xarici dövlətlərdə Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlik, səfirlik və konsulluqlarının sayı 60-a çatdırılmışdır və bu proses davam etdirilir. Səfirlik və konsulluqların sayının artması isə müxtəlif ölkələrdə yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının və azərbaycanlıların hüquqlarının qorunması, onların Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin daha asan və keyfiyyətlə təmin edilməsinə geniş imkanlar yaratmışdır.

Bununla bərabər, Sovet İttifaqının dağılması ilə paralel olaraq baş verərək ölkənin həyatının bütün sahələrində böyük sarsıntılar yaradan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində və müxtəlif sosial-iqtisadi və digər səbəblərdən ölkəni tərk edərək başqa ölkələrdə (Rusiya, Türkiyə, Avropa, Şimali Amerika ölkələri və s.) məskunlaşan çox sayda Azərbaycan Respublikası vətəndaşları, daha əvvəldən müxtəlif ölkələrə mühacirət etmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olmayan azərbaycanlılarla bağlı məsələlər, ölkənin tranzit əhəmiyyətli olmasından irəli gələrək qloballaşma şəraitində miqrasiya axınlarının intensivləşməsi, insan alveri və s. konsulluq sahəsinin üzvləşdiyi başlıca problemlərdəndir. Bu məsələlərlə bağlı ölkənin ümumi siyasətinə uyğun olaraq ikitərəfli və çoxtərəfli konsul əməkdaşlığı çərçivəsində 90-cı illərin əvvəllərindən müvafiq işlər aparılmış və hazırda aparılmaqdadır.

İkitərəfli konsul münasibətləri

Azərbaycanın konsul münasibətləri əvvəlcə ikitərəfli formada əsasən qonşu ölkələrlə inkişaf etməyə başlamışdır. SSRİ-nin süqutundan sonra sərhədlərin açılması, bunun nəticəsində qonşu ölkələrlə gediş-gəlişin yüksələn xətt ilə artması, vətəndaşların keçmiş sovet ölkələri xüsusilə Rusiyaya mövsümi qazanc dalınca kütləvi axını paralel olaraq konsul münasibətlərinin inkişafına böyük zərurət yaratdı.

İlk dövrlər üçün konsul əlaqələri tək qonşuluqda yerləşən İran, Türkiyə və Rusiya, həmçinin ənənəvi olaraq digər post-sovet ölkələri ilə deyil, Çin,

Pakistan və Sudanla da inkişaf etməyə başladı. 90-cı illərdə Azərbaycan Respublikası Türkiyə (1992), Misir (1994), Sudan (1994), Çin (1994), Rusiya (1995), Türkmənistan (1996), Gürcüstan (1996), Ukrayna (1996) və Pakistanla (1996) konsulluq sahəsində əməkdaşlığa dair sazişlər imzaladı¹. Bu sazişlər hər iki ölkə arasında konsulluq sahəsində əməkdaşlığın daha da gücləndirilməsi, vətəndaşlarının qarşılıqlı səfər etmələrinin asanlaşdırılması və onlar müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşdıqları zaman hər iki tərəfin qarşılıqlı əməkdaşlığı yolu ilə aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur.

İkitərəfli konsul sazişləri Azərbaycan Respublikası ilə digər ölkələr arasında iqtisadi, elmi, mədəni və başqa sahələrdə münasibətlərin daha da inkişafına xidmət edir. Məhz bu sazişlərə əsasən elm, iqtisadiyyat və təhsil sahəsi ilə bağlı şəxslərin qarşılıqlı səfər etmələri asanlaşdırılır, turizmin inkişafına şərait yaradılır.

Konsul sazişlərinə uyğun olaraq, əsasən Türkiyə və Pakistan istisna olmaqla digər ölkələrlə qarşılıqlı surətdə konsul fəaliyyəti ilə məşğul olan heyətə və onların ailə üzvlərinə diplomatik immunitet və imtiyazlar verildi². İmmunitet və imtiyazlara əsasən tərəflərin konsulluqlarının vəzifəli şəxsləri tutula və saxlanıla bilməzlər.

Konsul münasibətləri haqqında 1963-cü il Vyana konvensiyasının 41-ci maddəsində isə konsulluğun vəzifəli şəxslərinə immunitet ağır cinayət halları ilə əlaqədar səlahiyyətli məhkəmə hakimiyyətinin qərarları istisna olmaqla aid edilir³.

İkitərəfli konsul konvensiyalarını 1963-cü il Vyana Konvensiyasından fərqləndirən cəhət həm də onlarda yanğın və digər fəvqəladə hallarda təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi zərurəti yarandıqda, yerli hakimiyyət orqanlarının konsulluqların iqamətgahına daxil olmaları üçün bu və ya digər formada konsulun icazəsinin alınması tələbinin əks olunmasıdır⁴.

Vyana konvensiyasının 31-ci maddəsinə əsasən isə yanğın və təbii fəlakət zamanı təcili tədbirlərin görülməsinin tələb olunduğu təqdirdə, yerli hakimiyyət orqanlarının konsulluğun iqamətgahına daxil olmaları üçün konsulluğun rəhbərinin icazəsinin güman edilməsi nəzərdə tutulur⁵.

Digər fərqlərdən isə əsasən ikitərəfli konvensiyalarda konsulların təyin olunması və buraxılması qaydalarının ətraflı dəqiqləşdirilməsi, kon-

¹Алимирзамин Аскеров. Современное дипломатическое и консульское право. «Нурлан», Баку – 2007, с.198.

²Əlimirzamin Əsgərov. Azərbaycan Respublikasının konsulluq xidmətinin normativ hüquqi bazası, "Dirçəliş – XXI əsr jurnalı"; Ə. Əsgərovun 4 oktyabr 2007-ci ildə Azərbaycan Diplomatik Akademiyasında çıxışı.

³Vienna Convention on consular relations, article 41.

⁴Алимирзамин Аскеров. Современное дипломатическое и консульское право, «Нурлан», Баку – 2007, с.209-210.

⁵Vienna Convention on consular relations, article 31.

sulluqların vəzifəli şəxslərinin vətəndaşlıqları məsələsinin daha dəqiq müəyyən olunması (əsasən göndərən dövlətin vətəndaşları olmalıdırlar), konsulluğun əməkdaşlarının sayının qəbul edən dövlət tərəfindən tənzimlənəli olmasının yer almamasını göstərmək olar¹.

Konsulluq sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə hazırda digər ölkələrlə mütəmadi məsləhətləşmələrin keçirilməsi praktikası intensiv tətbiq olunur. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi və Rusiya, İran, Türkiyə, Ukrayna və Belarusun Xarici İşlər Nazirliklərinin təmsilçiləri arasında müxtəlif vaxtlarda ikitərəfli konsul məsləhətləşmələri keçirilmişdir.

25 - 26 fevral 2009-cu ildə Rusiya ilə məsləhətləşmələrin növbəti mərhələsi Bakıda keçirilmiş, tərəflər arasında ikitərəfli Konsulluq Konvensiyası, Mülki, ailə və cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında müqaviləyə əməl olunmasının vəziyyəti, hər iki ölkə ərazisində yaşayan Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının hüquqlarının qorunmasına dair məsələlər müzakirə olunmuşdur².

İkitərəfli gediş-gəliş rejimləri

Keçmiş sovet respublikaları ilə konsul münasibətlərində qarşılıqlı surətdə əldə olunan ən böyük nailiyyətlərdən biri hətta çətin sosial, siyasi və hərbi böhranlar şəraitində belə vətəndaşlara münasibətdə vizasız gəliş-gediş rejiminin saxlanması oldu. Sosialist sisteminin dağılması, sovet dövründə təşəkkül tapmış iqtisadi əlaqələrin qırılmasının çox sayda insanın həyatına təsirinin mənfi nəticələrinin aradan qaldırılmasında bunun əhəmiyyətli rolu oldu. İnsanların keçmiş sovet məkanında nisbətən azad hərəkətinin davam etdirilməsi iqtisadi cəhətdən başqa, mənəvi tərəflərinə görə də vacib idi.

90-cı illərdən Türkmənistan, Ermənistan və Pribaltika dövlətləri istisna olmaqla bütün keçmiş sovet ölkələri ilə bütün vətəndaşlara münasibətdə vizasız gəliş-gediş rejimi qüvvədədir. Azərbaycan Respublikası Gürcüstan (1993), Rusiya (1997), Qazaxıstan (1997), Özbəkistan (1997), Ukrayna (1996) və Belarusla (2006) ikitərəfli sazişlər bağlamaqla vətəndaşların qarşılıqlı gediş-gəlişini asanlaşdıran bu rejimin bərqərar olmasını təmin etmişdir.

Moldova, Qırğızıstan və Tacikistanla da eyni praktika tətbiq olunur.

Vətəndaşların və Rusiyada yaşayan azərbaycanlıların qarşılıqlı səfərlərinin xüsusilə intensiv ol-

duğu nəzərə alınarsa Rusiya Federasiyası ilə hər iki ölkə vətəndaşlarının vizasız gəliş-gedişi haqqında saziş bağlanması xüsusilə böyük əhəmiyyətə malik idi.

Bu saziş 1997-ci ildə, Rusiyanın Azərbaycanın torpaqlarını işğal altında saxlayan Ermənistanla 1 milyard dollar dəyərində silah-sursat ötürməsinin üstünün açıldığı, Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin gərgin və mürəkkəb bir mərhələsində imzalanmışdı.

Azərbaycan Respublikası dünya ölkələri ilə konsulluq sahəsi ilə bağlı diplomatik və xidməti pasportlara malik şəxslərin qarşılıqlı surətdə vizadan azad olunmasını nəzərdə tutan sazişlər bağlanması praktikasından geniş istifadə edir. Bu kateqoriyalı müqavilələr tərəflər arasında diplomatların və digər rəsmi şəxslərin qarşılıqlı gediş-gəlişini asanlaşdırmağa xidmət edir. Bu isə öz növbəsində Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bütün sahələrdə əməkdaşlığının daha da inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli imkanlar yaradır.

Diplomatik, xidməti pasportlara malik hökumət nümayəndələri, diplomatlar Azərbaycan Respublikasının bu sazişləri bağladığı ölkələrə asan və sərbəst səfərlər edir, onlarla Azərbaycan Respublikası üçün faydalı münasibətlərin inkişaf etdirilməsi istiqamətində daha keyfiyyətli iş aparmaq imkanları əldə edirlər.

Bu rejim ikitərəfli sazişlərdən başqa keçmiş Sovet İttifaqı dövründə mövcud olmuş praktikanın saxlanılmasını nəzərdə tutan notalar vasitəsilə təmin edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası vaxtilə SSRİ ilə bu tip saziş imzalamış ölkələrdən Rumıniya ilə sazişin müstəqil Azərbaycan Respublikasına münasibətdə mövcudluğunu təsdiq edən notalar mübadiləsi aparmışdır.

Türkiyə (1992), İran (1992), Pakistan (1994), Çin (1994), Sudan (1994), Türkmənistan (1999), Macarıstan (1999), Bolqarıstan (2005), Argentina (2006), Braziliya (2006), Kuba (2006), İordaniya (2007), Mərakeş (2007), İndoneziya (2008), Koreya (2008) və Meksika (2008) ilə isə diplomatik və xidməti pasportlara malik şəxslərin viza almaqdan azad edilməsi və ya viza rejiminin sadələşdirilməsinə dair ikitərəfli sazişlər imzalanmışdır.

Şimali Amerika və Qərbi Avropa dövlətləri isə konsulluq sahəsində yalnız 1963-cü il Vyana Konvensiyası çərçivəsində əməkdaşlığa üstünlük verirlər. Onlar (əsasən Almaniya, İsveçrə, Niderland, Avstriya və s.) daha çox son onilliklərdə hədsiz miqrasiya axınlarının yaratdığı çətinliklər, xüsu-

¹Алимирзамин Аскеров., с.217-218.

²www.mfa.gov.az/www.azertag.com

silə qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası ilə konsulluq sahəsində sazişlər bağlamaq məsələsinə baxılmasından əvvəl readmissiya (mühacirət etmiş vətəndaşların geriye qəbulu) sazişlərinin imzalanmasında təkid edirlər.

Azərbaycan Respublikasından müxtəlif dövrlərdə xaricə köçmüş mühacirlərin geriye qəbulu məsələsi isə mürəkkəb hüquqi və sosial-iqtisadi problem olması səbəbindən bu məsələyə dair sazişlərin imzalanmasından əvvəl readmissiya üzrə milli strategiyanın hazırlanması məqsədilə iş aparılır. Hazırda Avropa İttifaqının MDB dövlətlərindən yalnız Rusiya, Ukrayna və Moldova ilə sadələşdirilmiş viza rejiminə dair sazişləri mövcuddur. Bu sazişlər gediş-gəliş qaydalarının bir qədər asanlaşdırılmasını (viza üçün tələb olunan sənədlərin və tutulan rüsumun azaldılması, müəyyən kateqoriyalı şəxslər üçün daha asan rejim və s.) Digər MDB üzvü ölkələrinə münasibətdə isə Avropa İttifaqı nisbətən sərt gediş-gəliş qaydalarını saxlamağa üstünlük verir.

Bununla yanaşı, İttifaq üzvlərindən Polşa və İsveç Avropa İttifaqının altı post-sovet dövlətləri (Ukrayna, Moldova, Belarus, Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan) ilə "Şərqi Tərəfdaşlığı" (Eastern Partnership) çərçivəsində sadələşdirilmiş viza rejiminə, gələcəkdə isə vizadan azad rejimə keçilməsi təklifləri irəli sürmüşlər.

Buna baxmayaraq, hazırda bir sıra Qərbi Avropa dövlətləri (Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya və s.) ümumilikdə viza rejiminin sadələşdirilməsi ilə bağlı çox da fəal siyasət aparılmasının tərəfdarı deyillər.

Misal olaraq Böyük Britaniyanın son iqtisadi böhranla əlaqədar qeyri Avropa İttifaqı ölkələrindən gələn miqrantların işləmək üçün icazə alma şərtlərini daha da sərtləşdirilməsini göstərmək olar¹.

Ümumilikdə, xüsusilə miqrasiya problemləri ilə əlaqədar olaraq, digər Şərqi Avropa ölkələrinə münasibətdə olduğu kimi Azərbaycana qarşı da Avropa dövlətlərinin gediş-gəliş rejimini ciddi nəzərdə saxlamaları reallıqdır².

Bunun əksinə olaraq, Latın Amerikas, Yaxın və

Uzaq Şərqi, Cənubi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri (yuxarıda adları göstərilənlərdən başqa) isə Azərbaycan Respublikası ilə bu tip sazişləri imzalamada daha maraqlıdırlar. Səbəb isə yenə də miqrasiya amili ilə izah oluna bilər. Son dövrlərdə əsasən bu regionlarda yerləşən ölkələrdən olan mühacirlərin Azərbaycana axınının artması, onların ölkəni tranzit məqsədilə istifadə etməyə çalışaraq qeyri-qanuni şəkildə digər ölkələrə keçməyə çalışmaları halları tez-tez baş verir.

Azərbaycan Respublikasının çoxtərəfli konsul münasibətləri və mövcud perspektivlər

Konsulluq sahəsində əməkdaşlıq ikitərəfli formada başqa Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu bir sıra regional beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində, çoxtərəfli şəkildə də həyata keçirilir.

MDB daxilində üzv dövlətlərin vətəndaşlarına münasibətdə mülki, ailə və cinayət işləri ilə bağlı fəaliyyətlər 1993-cü ildə imzalanmış mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında Minsk Konvensiyası, 2002-ci ildən isə onu əvəz etmiş Kişineu Konvensiyasına əsasən həyata keçirilir.

Kişineu Konvensiyası iştirakçı dövlətlərin vətəndaşlarına münasibətdə qarşılıqlı olaraq qəbul olunmuş mülki, ailə və cinayət işlərinə dair məhkəmə qərarlarının tanınması və icrasını nəzərdə tutur. Bu konvensiya keçmişdə vahid ölkənin tərkibində olmuş, ənənəvi olaraq ailə, qohumluq və iş əlaqələrinə malik MDB üzvü ölkələrinin vətəndaşlarının göstərilən sahələrdə yaranan problemlərinin məhkəmə yolu ilə həlli üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikası başlıca çoxtərəfli konsul əməkdaşlığını Demokratiya və İqtisadi İnkişaf uğrunda Təşkilat – GUAM³ çərçivəsində həyata keçirir. 2001-ci ildə GUAM üzv dövlətlərinin konsulluq sahəsində qarşılıqlı yardım haqqında Konvensiyası imzalanmışdır. Konvensiyaya əsasən tərəflər arasında konsulluq sahəsində əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsindən başqa, qarşılıqlı surətdə vətəndaşların hüquq və mə-

¹The Times, February 23, 2009.

²Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Sosial-İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzinin (SİTM) Azərbaycan Respublikası və Avropa İttifaqı ölkələri arasında mövcud viza rejimi ilə bağlı suallarına Bakıdakı bir sıra Avropa İttifaqı ölkələri Səfirliklərinin təmsilçilərinin və Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin cavabları, www.sitm-az.org

³Üzvləri – Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldova. Özbəkistan 2005-ci ildən üzvlükdən çıxmışdır.

nafelelərinin qorunması üzrə fəaliyyət həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu, xüsusilə zərurət yarandıqda hər hansı bir üzv ölkənin vətəndaşına yardım göstərilməsi üçün həmin ölkənin diplomatik nümayəndəlik və konsulluğunun olmadığı dövlətlərdə diplomatik nümayəndəlik və ya konsulluğu olan digər GUAM üzvü tərəfindən lazımi tədbirlər görülməsində ifadə olunur.

GUAM Konsul Konvensiyasına uyğun olaraq üzv ölkələr arasında mütəmadi konsul məsləhətləşmələri keçirilir. Son məsləhətləşmələr 2007-ci ildə Bakı şəhərində təşkil olunub. Məsləhətləşmələrdə tərəflər arasında konsulluq sahəsində - vətəndaşların hüquq və mənafələrinin daha keyfiyyətli qorunması məqsədilə bir sıra məsələlər, xüsusilə onların vahid səyahət sənədi əsasında hərəkət etmələri üçün müvafiq layihənin həyata keçirilməsi, konsulluq sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması müzakirə olunub.

Regional səviyyədə Azərbaycan Respublikasının konsulluq sahəsində də çoxtərəfli formada əməkdaşlıq etdiyi qurumlardan biri İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (EKO)¹.

1995 – ci ildə bu təşkilata üzv olan ölkələrin iş adamlarına əlverişli viza rejiminin yaradılmasına dair tərəflər arasında saziş imzalanmışdır². Sazişə əsasən tərəflər qarşılıqlı iqtisadi-ticarət əlaqələrinin gücləndirilməsi məqsədilə öz vətəndaşları olan iş adamlarına qarşılıqlı surətdə bir-birlərinin ərazilərinə səfərlərinin daha asan həyata keçirilməsinə dair razılığa gəlmişlər. Bu rejimin daha da sadələşdirilməsi üçün təşkilat daxilində müzakirələr davam etdirilir.

Konsulluq sahəsində Azərbaycanın çoxtərəfli əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsinin digər bir regional təşkilat – Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) daxilində də perspektivləri ola bilər. Bu məqsədlə təşkilat daxilində müəyyən təşəbbüslər göstərilmişdir. Bunlardan üzv ölkələr arasında yük daşımalarının asanlaşdırılması üçün yük maşınlarının sürücüləri üçün sadələşdirilmiş viza rejimi təklifini misal göstərmək olar.

Regional beynəlxalq təşkilatlardan başqa Avropa strukturları ilə də konsulluq sahəsində çoxtərəfli əməkdaşlıq üçün imkanlar mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının 2001-ci ildə üzvü

olduğu Avropa Şurası çərçivəsində 1967-ci ildə hazırlanmış Konsul funksiyalarına dair Avropa Konvensiyasını 8 üzv ölkə (Almaniya, Avstriya, Yunanistan, İtaliya, Norveç, Portuqaliya, İspaniya, Yunanistan) imzalasa da, onlardan yalnız 4-ü (Yunanistan, Norveç, Portuqaliya, İspaniya) Konvensiyayı ratifikasiya etmişdir. Konvensiyanın qüvvəyə minməsi üçün isə 5 ölkənin onu ratifikasiya etməsi lazımdır³.

Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlığın isə yuxarıda göstəriləni kimi, miqrasiya, xüsusilə readmissiya sahəsində iş aparmaqla paralel həyata keçirilməsi mümkündür. Bu istiqamətdə başlıca hədəf olaraq Avropa İttifaqı ilə sadələşdirilmiş viza rejiminin əldə edilməsi seçilə bilər. Bu məsələ təklif kimi Şərq Tərəfdaşlığı (Eastern Partnership) çərçivəsində Polşa və İsveç tərəfindən qaldırılmışdır.

Hazırda MDB üzvü olan ölkələrdən Rusiya, Ukrayna və Moldova ilə Avropa İttifaqı arasında sadələşdirilmiş viza rejiminə dair sazişlər bağlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu İslam Konfransı Təşkilatı çərçivəsində də konsulluq sahəsində çoxtərəfli əməkdaşlıq məsələsi nəzərdən keçirilə bilər. Yuxarıda göstəriləni kimi, Azərbaycan təşkilata üzv olan bir çox ölkələrlə konsulluq sahəsi üzrə ikitərəfli sazişlər imzalamışdır.

Azərbaycan Respublikası dövlətlər arasında miqrasiya sahəsində əməkdaşlıq məqsədilə yaradılmış başqa bir qurum, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı ilə də konsulluq və miqrasiya məsələləri üzrə əməkdaşlıq edir.

2005-ci ildə Azərbaycan Respublikası Xarici rəsmi sənədlərin leqallaşdırılması tələblərini ləğv edən 1961-ci il Haaqa Konvensiyasına qoşulmuş, bununla da əsas konsul fəaliyyətlərindən olan leqallaşdırma sahəsi üzrə vacib çoxtərəfli fəaliyyət (konvensiya iştirakçıları olan dövlətlərin vətəndaşlarına dair leqallaşdırma prosedurunun onlara apostil vurulması ilə əvəz edilməsi) barədə razılığa gəlinmişdir.

Yekun

Azərbaycan Respublikasının konsul münasibətləri ölkələr arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığın

¹Üzvləri – Türkiyə, İran, Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Tacikistan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Əfqanıstan və Pakistan.

²www.ecosecretariat.com

³European Convention on Consular Functions, <http://www.conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/061.htm>

³www.conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=061&CM=0&DF=&CL=ENG

inkışaf etdirilməsi, vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi, qarşılıqlı gediş-gəliş kimi vacib məsələləri əhatə etməklə əlaqədar dövlət orqanlarının Xarici İşlər Nazirliyi ilə birlikdə sistemli, koordinasiya və operativ fəaliyyətinin daha da gücləndirilməsini tələb edir. Bu istiqamətdə müvafiq dövlət orqanlarının nümayəndələrinin xarici dövlətlərlə ikitərəfli və ya çoxtərəfli konsulluq məsləhətləşmələrində iştirak edərkən qarşı tərəflərlə konsulluq sahəsi ilə bu və ya digər şəkildə bağlı məsələlərin qaldırılması, problemlər və onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, imzalanması məqsədüuyğun hesab edilən sazişlərlə (readmis-

siya, hüquqi yardım, pensiya təminatı, pulsuz tibbi yardım və s.) bağlı təkliflərlə çıxış edilməsi zəruridir.

Konsulluq sahəsi ilə bağlı ikitərəfli sazişlərin imzalanması məqsədilə daha fəal iş aparılması, hökumət və qeyri-hökumət sektorunda bu sahədə çalışan mütəxəssislərin hazırlığının daha da yüksəldilməsi məqsədilə tədbirlərin görülməsi, konsulluq sahəsinə aid normativ-hüquqi bazanın genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsinin davam etdirilməsi və kompleks struktur islahatlarının planlaşdırılması məsələlərinə də xüsusi diqqət ayrılmasına böyük ehtiyac vardır.

AZƏRBAYCAN RUSİYA İLƏ TÜRKIYƏ ARASINDA (1920-1922)

Musa QASIMLI *

Məlum olduğu kimi, rus-türk, sovet - Türkiyə münasibətləri tarix boyu heç də rəvan, hamar olmayıb, enişli-yoxuşlu yollardan keçib, ziddiyyətlərlə dolu olub. İki ölkə arasında çoxlu müharibələr baş verib. Gərgin münasibətlər əsasən çarizmin Qara dəniz boğazları üzərində nəzarət qazanmaq, türk torpaqlarına yiyələnmək, Aralıq dənizinə enmək, "əsgərlərinin çəkmələrini Hind okeanının isti sularında yumaq" niyyətlərini bütün mümkün vasitələrlə həyata keçirmək cəhdləri ilə bağlı olub. Münasibətlərin kəskinləşməsi və qanlı müharibələrin törədilməsi təkcə hər iki xalqa deyil, həmçinin bütün qonşu xalqlara da böyük fəlakətlər gətirib.

Lakin rus və türk xalqları arasında münasibətlər yalnız mənfi, qanlı hadisələrdən ibarət deyildir. İki xalqın və ölkənin tarixində dostluq, mehriban qonşuluq və əməkdaşlıq səhifələri xeyli çox olub. Belə səhifələrdən birini Mustafa Kamal Paşa Atatürk (Atatürk adı 1934-cü ildə verilib - M.Q.) və Vladimir İliç Lenin 1920-ci ilin aprelinə yazdılar. Rus-türk dostluğu 30-cu illərin sonlarına qədər uğurla davam etdirildi. Lakin İkinci dünya müharibəsi ərafında sovet lideri Stalinin iddiaları ucbatından bu münasibətlər ehtiyatlılıq, sonra soyuqluq, daha sonra durğunluq, nəhayət, pozulma dövrünə girdi.

20-30-cu illərdə SSRİ-Türkiyə münasibətlərinə dair sovet tarixşünaslığında kifayət qədər əsərlər yazılıb. Sovet tarixçilərinin əsərlərində iki ölkə arasında qarşılıqlı münasibətlər bir qayda olaraq, "ütülü", hamar, problemlərsiz təqdim edilir, əsasən türk xalqının istiqlal savaşına sovet yardımlarından söz açılır. Amma SSRİ-nin dağılması nəticəsində bir çox arxivlərin fondları açılıb. Bəzi sənədlər üzərindən qadağalar götürülüb. Həmin sənədlərin öyrənilməsi uzun illər boyu formalaşmış bəzi yanlış tarixi bilikləri dağıdır. Araşdırma göstərir ki, ümumi düşməne qarşı müttəfiq olmalarına baxmayaraq, sovet Rusiyası-Türkiyə münasibətləri heç də yazıldığı kimi, həmişə rəvan, hamar, "ütülü" və problemlərsiz olmayıb. Tərəflər bir-birinə qarşı daim aramsız olaraq gizli mübarizə aparıblar. Bolşeviklər keçmişdə çarizmin yeritdiyi siyasəti yeni metodlarla davam etdirməyə çalışıblar. Yeni Türkiyə də so-

vet hakimiyyətinə qarşı baş verən milli-azadlıq hərəkatlarına yardımlar edib.

Azərbaycan, Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan, ABŞ və Böyük Britaniya arxiv sənədləri əsasında yazılmış məqalədə əsasən aşağıdakı məsələlər araşdırılır: kamalçı Türkiyə ilə bolşevik Rusiyasını müttəfiq çevirən amillər; Türkiyə və Rusiyanın müttəfiq çevrilməsinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin taleyinə təsiri və Azərbaycanın bolşevikləşdirilməsi; Sovet-Türkiyə münasibətlərində Azərbaycanın oynadığı rol; iki ölkə arasında gizli mübarizə; Lenin-Atatürk müttəfiqliyinin gənc türklərin taleyinə təsiri.

Lenin və Atatürk: nədən müttəfiqlik? Atatürkün Leninə məktubu

Birinci dünya müharibəsi və ya o dövrdə deyildiyi kimi, Böyük müharibə mövcud beynəlxalq münasibətlər sistemini dağıtdı. 1917-ci ilin fevral inqilabı nəticəsində Rusiyada Romanovlar sülaləsi devrildi. Müvəqqəti hökumət quruldu. Oktyabr ayında isə bolşeviklər hakimiyyətə gəldilər. Ölkədə tamamilə yeni şərait yarandı.

Müharibə dünyanın siyasi xəritəsini dəyişirdi. Almaniyaya, Avstriyaya - Macarıstana, Osmanlıya və Rusiyaya imperatorluqları dağıldı. Onların xarabalıqları üzərində çoxlu yeni dövlətlər yarandı. Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi, güddükləri niyyətlər və şüurları dünya ölkələrinə dağıdıcı təsir göstərirdi. Bolşevizm ideyaları və inqilab liderlərinin dünya inqilabı cəhdləri böyük dövlətlərin strateji maraqlarını təhdid edirdi. Bolşevizm sürətlə Şərqi yayılırdı. Bolşevik Rusiyasının müsəlman Şərqi xalqlarına müstəmləkəçilikdən xilas olmaq yolunu göstərməsi, bunu özünün rəsmi sənədlərində elan etməsi Böyük Britaniya müstəmləkələrində milli azadlıq hərəkatına güclü təsir edirdi.

Müstəmləkə zülmü altında inləyən xalqlar ayağa qalxırdı. Hindistana gedən əlverişli strateji yollara bolşeviklərin yiyələnməsi təhlükəsi artırırdı. Bolşevizm Qərbi ölkələri üçün də bir problemə çevrilmişdi. Cəlbədicə bolşevik şüurları təkcə Şərqi deyil, müharibədən çıxmış və sosial-iqtisadi çətinliklər burulğanında olan Qərbi ölkələrinin xalqlarında maksimalist-inqilabi əhval-ruhiyyəyə ya-

* Tarix elmləri doktoru, professor (Bakı Dövlət Universiteti)

radırdı. Bolşevizmə qarşı olan qüvvələrə Qərbin bəzi dövlətlərinin yardımlar etməsi tək-cə bunlarla deyil, digər (iqtisadi, hərbi, strateji və b.) amillərlə də bağlı idi. Buna görə də Antanta ölkələri sovet Rusiyası üzərinə hərbi müdaxiləni təşkil etdilər, daxildə qızıqsızılran vətəndaş müharibəsində keçmiş çar hərbcilərinə yardım göstərdilər. Kolçak, Denikin və Yudenic kimi generalların arxasında dünya müharibəsindən qalib çıxmış Antanta dövlətləri dururdu. Onlar "bolşevizmi beşiyində boğmağa" çalışırdılar.

Bəzi Antanta ölkələri eyni zamanda Türkiyəni diz çökdürmək və türk mülklərinə sahib olmaq istəyirdilər. Ölkədə iki hakimiyyət formalaşmışdı. Bunlardan biri İstanbulda oturan Sultan, digəri isə həm Antanta ölkələrinin, həm də Sultanın düşmən hesab etdiyi Ankarada Atatürk liderliyində 1920-ci il aprelin 23-də qurulan Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti idi. Türkiyə də, Rusiya da çətin vəziyyətə düşmüşdülər. Türkiyənin vəziyyəti daha ağır idi. Antanta ölkələrinin Türkiyə və Rusiyaya qarşı hərbi əməliyyatlar aparması onların təbii müttəfiqə çevrilmələri üçün zəmin hazırlayırdı. Heç əbəs deyildir ki, ABŞ Dövlət Departamentinin sənədlərində deyilirdi: "Türkiyəyə qarşı hərbi əməliyyatların şiddətlənməsi onu sovet Rusiyası ilə yaxınlaşdıracaqdır. Bunun da Antanta ölkələri üçün ağır nəticələri olacaqdır".

Amerikalıların düşündükləri həqiqət oldu. Yaranmış vəziyyətdə TBMM hökuməti yeganə müttəfiq olaraq bolşevik Rusiyasını gördü. Atatürk TBMM hökuməti qurulduqdan üç gün sonra, aprelin 26-da sovet lideri Vladimir İliç Leninə bir məktub göndərdi¹. Məktubda hər şeydən əvvəl deyilirdi ki, TBMM hökuməti bütün fəaliyyətini və bütün hərbi əməliyyatlarını imperialist hökumətləri və onların hakimiyyəti altında əzilən bütün xalqların azad edilməsi məqsədilə Rusiya bolşevikləri ilə birləşdirmək öhdəliyini qəbul edir. İkincisi, TBMM hökuməti Azərbaycanın sovet dövlətləri qrupuna verilməsi, Gürcüstanın bolşeviklərin hakimiyyəti altına keçməsi və Ermənistanda daşnakların hakimiyyətdən getməsi və sovetləşdirilməsi məsuliyyətini qəbul edirdi. Üçüncüsü, TBMM hökuməti xalqların məskunlaşdığı əraziləri işğal edən imperialist qüvvələrini qovmaq və imperializmə qarşı ümumi mübarizədə daxili qüvvəni möhkəmləndirmək üçün sovet Rusiyasından ilk yardım kimi 5 milyon türk lirəsi qızıl, silah, sursat, bundan başqa hərbi-texniki vasitələr, tibbi material, ordu

üçün ərzaq verilməsini xahiş edirdi.

Bununla əslində Atatürk bolşevik Rusiyasını Cənubi Qafqazda yeni vəziyyətin yaradılmasına dəvət edir, Rusiyanı Cənubi Qafqaza doğru hərəkətə keçməyə çağırırdı. Belə bir təklif sovet Rusiyasının maraqlarına tamamilə uyğun idi.

Amma Atatürk bu təklifi nədən etdi? Artıq qeyd edildiyi kimi, Böyük Britaniya ilə bərabər Fransa, İtaliya və Yunanıstan da Türkiyəyə qarşı amansız müharibə aparırdılar. Antanta ölkələri iki cəbhədə - bolşevik Rusiyasına və kamalçı Türkiyəyə qarşı vuruşurdular. Atatürk başa düşürdü ki, ingilislərin Anadoluda qalib gəlməsi və Cənubi Qafqaza yiyələnməsi labüd olaraq həm Türkiyənin, həm də bolşevik Rusiyasının məğlubiyyətinə gətirər. Çünki ingilislər Cənubi Qafqazı artıq yaxşı tanıyırdılar. Müharibə dövründə iki dəfə Qafqaza gəlmişdilər. Generallar Denstervil və Tomsonun komandanlığı altında Bakıda olmuşdular². İngilislər 1919-cu il Paris sülh konfransının qərarlarına uyğun olaraq Azərbaycandan ordu hissələrini çıxarsalar da, türk və bolşevik hücumuna qarşı Gürcüstanı bir hərbi meydan halına gətirmişdilər. İngilislərin türklər üzərində qələbə çalması onların Bakıya gedən yolunu açardı. Buradan isə Moskvaya doğru hərəkət etmək o qədər də çətin deyildi. Çünki Şimali Qafqazda və Rusiyanın cənubunda məhz Antanta ölkələrinin yardımları ilə güclü antisovet hərəkət davam edirdi. Bakının tutulması eyni zamanda Cənubi Qafqaz, Şimal Qafqaz, Xəzər dənizi üzərində nəzarət qazanılmasına və Mərkəzi Asiyaya gedən yola yiyələnməyə gətirirdi. Mərkəzi Asiyaya sahib olmaq Avrasiyaya nəzarət demək idi. Avrasiya isə dünyanın ürəyi hesab edilirdi. İngilislərin Avrasiyaya sahib olması Rusiyada bolşeviklərin, Türkiyədə isə kamalçıların hakimiyyətinin sonu demək olardı. Belə bir şəraitdə bolşeviklərin Cənubi Qafqaza yiyələnməsi TBMM hökuməti üçün ingilislərdən daha az ziyanlı idi. Atatürkün fikrincə, bolşevizmin müsəlman Şərqi yayılması xeyli çətin idi. Çünki bolşevizm və İslam prinsipləri bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edirdilər. Bolşevizmin Cənubi Qafqaza doğru hərəkəti ingilislərin Hindistan üzərində nəzarətini zəiflətməyə təsir edərdi.

Belə bir şəraitdə kamalçı Türkiyə, o cümlədən keçmiş çar Rusiyası ərazisində qalmış türk hərbciləri bolşeviklərlə əl-ələ verib hərəkət etməkdən, ümumi düşməne qarşı vuruşmaqdan başqa bir yol görmürdülər. Çarə yalnız bolşeviklərlə əmək-

¹Письмо Мустафы Кемал-Паши от имени ВНС Турции В.И.Ленину. Ангора, 26 апреля 1920 г. - Архив Внешней Политики России (АВПР), ф. 132, оп.3, папка 2, д. 1, л. 11; Из письма Мустафы Кемал - Паши от имени ВНС Турции В.И.Ленину с предложением установления дипломатических отношений между РСФСР и Турцией. Ангора, 26 апреля 1920 г. - Журнал "Международная жизнь", 1963, ноябрь, N: 11, с. 147-148.

²Bax: Qasımlı M. Birinci dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti. 3 cildə. B., 2000, 2001, 2004.

daşlıqda idi. İlk olaraq Moskvaya hələ Birinci dünya müharibəsi illərində Kutalamarda ingilis orduları üzərində qələbə qazanmış və general Tounsqendi əsir almış Xəlil Paşa gəldi. O, türklərin niyyətləri barədə bolşevikləri tanış etdi. Türk hərbciləri sovetlərin Cənubi Qafqaza doğru hərəkətini təşviq edirdilər. Lakin bolşeviklərin Türkiyəyə yardım etməsi üçün coğrafi cəhətdən yaxınlıq yox idi. Bu ölkələri Rusiyada bolşevik hakimiyyəti qurulduqdan bir müddət sonra Cənubi Qafqazda yaradılmış respublikalar ayırırdı. Bu respublikalar Türkiyə ilə Rusiya arasında bufer əraziyə çevrilmişdilər. Cənubi Qafqaz respublikaları içərisində ən güclü mövqeyə malik olan Azərbaycan idi.

Yaranmış şəraitdə kamalçı Türkiyə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinə etimad bəsləməirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanın istiqlalının elan edilməsində mühüm xarici amil Osmanlı olmuşdu. Lakin Osmanlı müharibədə məğlub olduqdan və türk ordusu Azərbaycandan çıxdıqdan sonra Cümhuriyyət hökuməti müttəfiqlərlə, xüsusən Böyük Britaniya ilə normal münasibətlər qura bilməmişdi. Məhz Böyük Britaniyanın səyləri ilə 1920-ci il yanvarın 11-də Parisdə Antanta Ali Şurasında Azərbaycanın müstəqilliyi de-fakto olaraq tanınmış və yardım haqqında qərar da qəbul edilmişdi¹. Azərbaycanın istiqlalının tanınmasında müstəsna rol oynamış Böyük Britaniyanın işğalçılıq siyasətinə qarşı Anadoluda istiqlal müharibəsi başlanmışdı. Yeni Türkiyə hökumətinin etnik və dini birlik amilləri əsas götürərək Böyük Britaniyaya qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak etməkdən ötrü Azərbaycana etdiyi müraciətlər cavabsız qalırdı. Bu isə TBMM hökumətini hiddətləndirirdi. Azərbaycan hökumətinin rəsmi mövqeyindən fərqli olaraq Azərbaycan xalqı Türkiyəyə türklüyün və islamın mərkəzi kimi baxaraq istiqlal savaşında türklərə yardım edən istənilən xalqa rəğbətlə yanaşırdı. Belə bir şəraitdə türk xalqının istiqlal savaşına kömək etməyə hazır olan yeganə ölkə sovet Rusiyası, xalq rus xalqı və siyasi qüvvə isə bolşeviklər idi. Azərbaycan xalqı bu müharibədə türklərin məğlub olmasını istəmirdi. Yaranmış şəraitdən istifadə edən bolşeviklər Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirməkdən ötrü müxtəlif vasitələrdən istifadə edirdilər. 1920-ci ilin fevralında yaradılmış Azərbaycan Kommunist Partiyası təxribat törətmək və adamların rəğbətini

qazanmaqdan ötrü pulsuz ziyafətlər verməklə məşğul idi. Bununla paralel olaraq bolşeviklərin Cənubi Qafqaz istiqamətində irəliləmələrindən ötrü əvvəlki illərdə Azərbaycan xalqının etimadını qazanmış türklər daha fəal təbliğat aparırdılar.

Rusiya üçün Azərbaycan daha çox əhəmiyyət daşıyırdı. Azərbaycan regionun açar ölkəsi idi. Azərbaycanın nəzarət altına alınması Cənubi Qafqazın digər respublikalarının da sovetlərin təsiri altına düşməsinə asanlaşdırardı. Rusiya 1918-ci ildə Azərbaycana itirdikdən, Bakı nefti üzərində nəzarəti əlindən çıxardıqdan sonra böyük dövlət statusunu da itirmişdi. Rusiyanın yenidən böyük dövlət olmasının yolu Azərbaycana yiyələnməkdən və ya onunla yaxşı münasibətlər qurmaqdan keçirdi. Yaxşı münasibətlər qurmaq isə mümkün deyildi. Azərbaycan ilə bolşevik Rusiyası arasında münasibətlər gərgin idi. RSFSR xalq xarici işlər komissarı G.Çiçerinin Azərbaycan hökumətinə müraciət edərək ingilislərin yardım göstərdiyi Denikinə qarşı birgə mübarizə aparmaq təklifini Cümhuriyyət hökuməti Rusiyanın daxili işi kimi qiymətləndirərək rədd edirdi. Bu isə bolşevik Rusiyasını hiddətləndirir və Azərbaycana təzyiqlərini artırırdı.

Ankara və Moskvanın mövqeyinə görə, Azərbaycanın Rusiya və Türkiyəyə qarşı müharibə aparan ölkələrlə isti münasibətləri onların ümumi maraqlarına ziyan vururdu. Buna görə də Ankara Azərbaycana müttəfiqlərə qarşı müharibədə ona yardım etməyə hazır olan bir ölkənin nəzarətinə verməyi daha uyğun görürdü.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman Böyük Britaniya da ağır vəziyyətdə idi. İki cəbhədə - həm Rusiya, həm də Türkiyəyə qarşı hərbi əməliyyatlar aparmaq xeyli çətin idi. Bundan əlavə, Böyük Britaniya da Azərbaycan hökumətinə kifayət qədər etimad bəsləməirdi. Çünki Azərbaycanın istiqlalının qazanılmasında türklər xarici amil kimi müstəsna rol oynamışdılar. Digər tərəfdən, ingilis komandanlığı Azərbaycanda qalmış "müharibə təqsirkarı olan türk hərbcilərini, xüsusən Nuru Paşanı" üzərində təsiri olduğu yerli hökumətdən israrla tələb etsə də, təzyiqlərə baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti həmin tələbləri rədd edirdi. Belə münasibət müttəfiqlərdə şübhələr doğururdu. Beləliklə, Azərbaycan üçün əlverişsiz beynəlxalq şərait yaranmışdı. Nəticədə rus-türk yaxınlaşması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin taleyinə ciddi təsir etdi.

¹Notes of a meeting Held in M. Pishon's Room, Quail d'Or say. Paris, Monday, January 19.- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference. 1919. Volume IX. Washington, 1946, p. 889-904, 959; Bulletin d'Information de L'Azerbaidjan. Paris, 1920, 17 Janvier, N: 7, p.1; Меморандум о признании независимости Азербайджанской Республики великими европейскими державами. Январь, 1920 г.- Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivində (ARDA), f.970, siy. 1, iş 228, v. 1.

Xalq Cümhuriyyətinin devrilməsi

Yaranmış vəziyyəti qiymətləndirən Atatürk Türkiyənin sırf milli maraqları baxımından bolşeviklərin Azərbaycana doğru hərəkətinə razılıq verdi. Amma bu hərəkət, hücum necə edilsin? Artıq qeyd edildiyi kimi, bolşevik Rusiyası qəbul etməsə də, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqilliyi artıq tanınmışdı. Bolşeviklərin Cənubi Qafqaza doğru hərəkətindən ötrü müxtəlif təkliflər səsləndirildi. Bolşeviklərlə əlaqəsi olan türk xadimlər ilk olaraq Ermənistanı sovetləşdirməyi Rusiyaya təklif etdilər. Lakin bolşeviklər tərəddüd keçirirdilər. Çünki bolşeviklər Daşnak Ermənistanının müstəqilliyini tanımışdılar. Həm də Ermənistan ilə Rusiyanın birbaşa sərhədi yox idi. Ermənistan hücum üçün ya Azərbaycandan, ya da Gürcüstandan keçməklə ola bilərdi. Belə olduqda rollar dəyişdi. Atatürk Azərbaycanın sovet dövlətləri nəzarətinə keçməsinə etiraz etmədi. RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığının "1920-ci ilin yayı və payızında bizim Şərq siyasətimiz" adlı hesabatında deyildiyi kimi, kamalçılar Azərbaycan vasitəsi ilə bolşeviklərlə əlaqə yaratdılar, onların orada olan tərəfdarları çevirilsə kömək etdilər və qırmızı Rusiya ordusunun inqilabı Azərbaycan hökuməti tərəfindən dəvət edilməsinə yardım etdilər¹.

Bu zaman bəzi bolşevik liderləri Azərbaycanda milli hökumətin əleyhinə üsyanın qalxacağına ümid edirdilər. Amma Azərbaycanda üsyan şansı yox idi. Bolşevik orudları Azərbaycana hücumu başlarkən, Stalin 1920-ci il aprelin 27-də Rusiya Kommunist (bolşevik) Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi bürosu üzvlərinə və xalq xarici işlər komissarı G.Çiçerinə göndərdiyi teleqramında yazırdı: "... yoldaş Orconikidze bir qədər özünəməxsus xətt yeridir. Yoldaş Lenin (həm də biz) ona Azərbaycan gerçəkliyinə uyğun gəlməyən göstərişlər veririk. Yəni biz Bakıda qabaqcadan üsyan qalxacağına ümid edirik. Lakin şübhəsiz, bunun şansı yoxdur. Ona görə də Azərbaycanın hüdudlarına soxulmaq gərəkdir. Bakını işğal etdikdən sonra gələcək müstəqillik haqqında danışıqlarda yoldaş Orconikidzenin konstruksiyasında şübhəsiz, Bakının işğalı ilə Azərbaycanın müstəqilliyi haqqında notanın bir araya uğursuz gəlmədiyi faktı əks olunmalıdır. Mənə elə gəlir ki, gələcək (güman edilən)

müstəqillik ciddi praktik əhəmiyyət daşımadan yalnız bəyanat kimi ola bilər."²

Bolşeviklərə müqavimət göstərilməməsindən ötrü XI ordunun qabağında Azərbaycanın istiqlalının qazanılmasında xidmətləri olan türklər gəlirdi. Guya bu ordu Anadoluya istiqlal müharibəsi apararı türklərə yardıma gedəcəkdə. Bakıda bolşevik ordusuna müqavimət göstərilmədi. Böyük Britaniya arxiv mənbələrində deyildiyi kimi, yaranmış qarışıqlıqda Bakıda yalnız iki nəfər öldü, Azərbaycan işğal edildi və bolşevikləşdirildi³. Türk və müsəlman dünyasının ilk demokratik respublikasının dövlət müstəqilliyinə son qoyuldu. XI ordu isə Anadoluya yardıma getmədi. Azərbaycanda qaldı. Beləliklə, əgər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında Osmanlı imperatorluğu əlverişli, müsbət xarici amil rolunu oynamışdısa, 1920-ci il aprelin 27-də müstəqil Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən işğal edilməsində kamalçı Türkiyə faciəvi rol oynadı. Kamalçı Türkiyənin belə mövqe tutması ideoloji, etnik birlik prinsiplərdən xeyli uzaq olub sırf dövləti, milli maraqlarından, türk millətini düşmüş olduğu ağır vəziyyətdən çıxarmaq cəhdlərindən doğurdu. Praqmatik idi.

Azərbaycanın bolşevikləşdirilməsində rus-türk yaxınlaşmasının təsirini sonralar həm türk, həm də bolşevik xadimləri etiraf edirdilər. Belə ki, Atatürk 1920-ci il iyulun 8-də Türkiyə Böyük Millət Məclisində etdiyi nitqində deyirdi: "Biz sovet respublikası ilə rəsmi yazışma apardıq. Sizə məlum olduğu kimi, bu yazışmanın məzmunu tamamilə uğurla gedir. Sovet respublikası bizə ehtiyac duyduğumuz istənilən maddi köməyi göstərəcəyini vəd etmişdir. O bizə silah, top və pul vəd etmişdir. Əgər biz indiyədək bu maddi köməkdən istifadə etməmişiksə, nə biz, nə də sovet respublikası günahkardır. Güman ki, səbəbi son vaxtlar Qafqazda olan anlaşmazlıqlarla bağlıdır. Bu anlaşmazlıqlar indi tamamilə ləğv edilməyə yaxındır"⁴.

Atatürk TBMM-də etdiyi başqa bir nitqində deyirdi: "Bu ordular (X və XI ordular nəzərdə tutulur - M.Q.) bizim istiqamətimiz, təsirimiz və xidmətimiz sayəsində asanlıqla Şimali Qafqazı keçib Azərbaycana gəldilər". Türkiyə tarixçisi Salahı Sonyel yazır ki, Mustafa Kamal Paşa V.İ.Leninlə birləşərək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini Rusiyaya bəxş etmişdir.⁵

¹Наша восточная политика летом и осенью 1920 г. – Документы внешней политики СССР. Т. II. М., 1958, с. 724.

²Сталин – членам Политбюро РКП (б) ЦК. 27 апреля 1920 г.- Материалы 6-го сектора Общего отдела ЦК КПСС. Azərbaycan Respublikası Siyasi Sənədlər Arxivi (ARSSA), f. 1, siy. 1, iş 2a, v. 4.

³(Sgd) H.H.Spoer, District Commander N.E.R. Baku. Confidential Report. Political Report on Bolshevik Movement in Azerbaidjan. Batoum, July 29, 1920. – The Great Britain Foreign Office (FO), 371/ 494.6 -28476, p. 93-102.

⁴"Из речи Мустафы Кемал – Паши в Великом Национальном Собрании Турции. 8 июля, 1920 г. – Журнал. "Международная жизнь", 1963, ноябрь, N: 11, с. 148.

⁵Письмо народного комиссара иностранных дел РСФСР председателю Великого Национального Собрания Турции Мустафе Кемал-Паше. 3 июня 1920 г. - Документы внешней политики СССР. Т. II. М., 1958, с. 554-555; Газ. "Правда", 1920, 9 июня, N: 123 (970).

Sovet xadimləri də sovet-türk yaxınlaşmasının Azərbaycanın taleyinə etdiyi təsiri etiraf edirdilər. Belə ki, 1924-cü ilin aprelinde Moskvada Zaqafqaziyadan olan tələbələrle keçirilən görüşdə SSRİ xalq xarici işlər komissarı G. Çiçerin deyirdi ki, Antanta imperializmi Asiyada xalqları əzib möhkəmlənmək istərəkən tarixin təkərini Bakıda inqilabi çevriliş döndərdi. Bu inqilabi çevrilişə gənc Türkiyənin milli hərəkatı kömək etdi.² Bir müddət sonra Çiçerin Bakıda etdiyi nitqində də bu fikirlərini təkrar etmişdi.

Əlaqə qurmaq üçün şəraitin pis olması ucbatından Atatürkün məktubu Moskvaya gec gəlib çatdı. Bu zaman artıq Bakıda sovet hakimiyyəti qurulmuşdu. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ilə Türkiyə və bolşevik Rusiyası coğrafi cəhətdən birbirinə xeyli yaxınlaşdılar. Rus-türk yaxınlaşması heç də hamını məmnun etmədi. Məsələn, İran Xarici İşlər Nazirliyi rus-türk yaxınlaşmasından ciddi əndişə duyurdu. Erməni mətbuatı isə bu əməkdaşlığı Şərqi Qafqazda Turan yaradılması kimi qiymətləndirirdi.

G. Çiçerin Atatürkün məktubuna yalnız iyunun 3-də cavab verdi.³ Bu zaman Bakıda artıq sovet hökuməti qurulmuşdu. Çiçerinin məktubunda sovet hökumətinin yeni türk hökumətinin xarici siyasət prinsipləri ilə tanış olduğu bildirilirdi. Yeni Türkiyənin elan etdiyi prinsiplər aşağıdakılardan ibarət idi: Türkiyənin müstəqilliyinin elan edilməsi; mübahisəsiz türk ərazilərinin Türkiyə dövlətinin tərkibinə qatılması, Ərəbistan və Suriyanın müstəqil dövlətlər kimi elan edilməsi; Türkiyə Ermənistanına, Kürdüstanına, Lazıstanına, Batum vilayətinə, Şərqi Frakiyaya və türk-ərəb əhalisinin qarışıq yaşadığı ərazilərə öz müqəddəratını təyin etmək hüququ vermək. Burada qaçqın və mühacirlərin iştirakı ilə azad referendum keçirilməli idi; milli azlıqlara Avropanın liberal ölkələrində verilən hüquqlar verilməli idi; Qara dəniz boğazları haqqında məsələ Qara dəniz sahili ölkələrinin konfransında müzakirə edilməli idi; işğal rejimi və xarici dövlətlər tərəfindən iqtisadi nəzarət ləğv olunurdu; bütün hər cür xarici nüfuz dairəsi ləğv edilirdi və s.

Cənubi Qafqazın işğalı

Lakin Cənubi Qafqazda Birinci dünya müharibəsində dövlət kimi yaradılan Ermənistan Türkiyəyə düşmən münasibət bəsləyirdi. Sovet hö-

kuməti isə Böyük Millət Məclisi hökuməti ilə bir tərəfdən Ermənistan, digər tərəfdən isə İran ilə aparılan diplomatik danışıqların sərhədlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə imkan verəcəyini ümid edirdi. Sovet hökuməti istənilən an maraqlı tərəflərin iştirakı ilə vasitəçi təəhhüdünü öz üzərinə götürməyə hazır olduğunu bəyan etdi

İyulun 4-də TBMM xarici işlər naziri Bəkir Sami bəy Ermənistan və İran ilə sərhədlərin müəyyənləşdirilməsində Rusiyanın vasitəçiliyini qəbul etdiklərini bildirdi. Eyni zamanda yazırdı ki, daşnak Ermənistanının müsəlmanlara qarşı zorakılıq hərəkatlarını dayandırmaq üçün strateji məntəqələri tutmaqdan ötrü səfərbərlik elan etmişlər, lakin Çiçerinin məktubundan sonra bu planı təxirə salmışlar.

Bu zaman Antanta ölkələri dünya müharibəsində məğlub edilmiş Osmanlı ilə türk xalqı üçün təhqişedici olan Sevr sülh müqaviləsini 1920-ci ilin avqustunda bağladılar.¹ Sevr müqaviləsi ölkəni parçalayıb, müstəqilliyinə son qoyaraq müstəmləkəyə çevirirdi. Türk xalqı bununla barışmayaraq ləğvi uğrunda döyüşlərə başladı. Bu zaman Gürcüstan və Ermənistan hələ bolşeviklərin əlinə keçmədiyindən ilk türk heyəti Moskvaya böyük çətinliklə gəldi.

Beləbirvaxtda Antanta ölkələrinə arxalanan daşnak Ermənistanının Şərqi Türkiyəyə qarşı yeni bir cəbhə açması türklərin vəziyyətini daha da ağırlaşdırdı. Daşnak dəstələri dinc türk əhalisinə qarşı Anadoluda kütləvi qırğınları amansızlıqla həyata keçirirdilər. Türkiyə bir neçə cəbhədə müharibə aparmaq məcburiyyətində qalmışdı. Ermənistan artıq rus-türk münasibətlərinin inkişafında əngələ çevrilmişdi. Türk ordusu Ermənistan üzərinə hücumu keçdi. Daşnak dəstələri darmadağın edildi. Hökumət devrildi. Türklər Ermənistanın bir hissəsini nəzarət altına aldılar. Azərbaycanda yerləşən erməni bolşevikləri sərhədi keçərək Ermənistanı sovetləşdirdilər. Bununla bağlı olaraq ABŞ-ın İstanbuldakı Ali Komissarı Bristol 1920-ci il noyabrın 30-da Dövlət Departamentinə yazırdı ki, bolşeviklər və millətçi türklər razılığa gəlmişlər.² Dekabrın 2-də Aleksandropolda (Gümrü) Türkiyə ilə Ermənistan arasında sülh müqaviləsi imzalandı. ABŞ-ın Tiflisdəki konsulu Moser isə Dövlət Departamentinə dekabrın 4-də yazırdı ki, Türkiyə ilə Ermənistan arasında sülh konfransı gedərkən bolşeviklər yerli hökuməti devirdilər.³

Bolşevik Rusiyası 1920-ci ildə sovet Rusiyası Türki-

¹Севрский мирный договор и акты подписанные в Лозанне. М., 1927; Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. Т-III. М., 1927, с. 65-66; Cahit Kaya. Sevr dosyası. İstanbul, 1977.

²The High Commissioner at Constantinople (Bristol) to the Secretary of State. Constantinople, November 30, 1920.- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1920. (In three volumes). Volume III. Washington, 1936, p. 805.

³The Consul at Tiflis (Moser) to the Acting Secretary of State. Tiflis, December 4, 1920.- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1920. (In three volumes). Volume III, p. 806.

yəyə 6 min tüfəng, 5 milyondan çox patron, 17 min 600 mərmi, 200,6 kiloqram qızıl verdi. Rus-türk mütəfiqliyi daha möhkəmləndi. Lakin Türkiyəyə yardımların göndərilməsinə Gürcüstandakı hakimiyyət mane olurdu. Azərbaycan SSR xalq xarici işlər komissarı Mirzə Davud Hüseynov türk ordularının komandanı Kazım Karabəkir Paşaya, Çiçerinə, Şahtaxtinskiyə, Orconikidzeyə, Oraxelaşviliyə, Azərbaycan SSR-in nümayəndəsi Xəlilova, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin Bakıdakı diplomatik nümayəndəsi Memduh Şövkətə 1921-ci ilin fevralında göndərdiyi teleqramında yazırdı ki, Azərbaycan sovet hökuməti türk xalqına qardaşlıq əlini uzatmağa həmişə hazırdır. Lakin bu istəyin qarşısında Gürcüstandakı antisovet müddətli məşəvət hökuməti durur. Bu hökumət türk xalqının ehtiyac duyduğu yanacaqın Gürcüstan ərazisindən Türkiyəyə göndərilməsinə etiraz edir. Gürcüstan üzərində qırmızı bayraq dalğalandıqda bu mövqə də aradan qalxacaq.¹

Nəticədə 1921-ci ilin fevralında bolşeviklər Gürcüstanda hakimiyyətə yiyələndilər. Bununla da bütün Cənubi Qafqaz yenidən bolşevik Rusiyasının nəzarəti altına keçdi.

Beləliklə, rus-türk yaxınlaşması və Azərbaycanın işğalı ilə Antanta ölkələri regionda zəiflədilər. Bolşeviklər və kamalçılar isə qüvvət qazandılar. Artıq bolşevik hakimiyyətini məğlub etmək çətin idi. Qərb mənbələrində deyildiyi kimi, Azərbaycan nefti sovet Rusiyasının, bolşevizmin qüdrət mənbəyinin rəmzinə çevrildi. Azərbaycana yiyələnməklə Rusiya yenidən böyük dövlətə çevrilmək iddiasına düşdü. Rusiyanın böyük dövlətə çevrilmək iddialarının həyata keçirilməsində Türkiyə mühüm rol oynadı.

Mütəfiqlər

Sovet-türk yaxınlaşması nəticəsində iki ölkə nümayəndələri arasında Moskvada konfrans keçirildi.² Danışıqlar heç də asan getmirdi. Bolşeviklər türklərin çətin vəziyyətdə olmalarından istifadə edərək Türkiyədən yeni ərazilər tələb etdilər. Türk nümayəndə heyəti bu məsələdə onların ermənilərdən fərqlənmədiklərini dedi. Cavabında bol-

şevik xadimləri ermənilərə nisbətən Türkiyədən daha az torpaq istədiklərini bildirdilər. Ağır vəziyyətdə olmalarına və sovet yardımlarına ehtiyac duymalarına baxmayaraq, türklər bu tələbləri qətiyyətlə rədd etdilər. Torpaq ərazisi vermədilər. Atatürkün uğurlarını görən və sovet təzyiqlərinin artırılmasının Ankaranı Qərb ilə yaxınlaşdırma biləcəyini güman edən bolşeviklər əsassız ərazi iddialarından vaz keçdilər.

Danışıqlar gedən zaman artıq cəbhədə rus və türk əsgərləri bir-birinə yardım edirdilər. Lakin rus-türk dostluğu heç də asan getmirdi. Ona mane olan qüvvələr hər vaxt təxribatlar törədirdilər. Belə ki, Rusiya-Türkiyə münasibətlərini gərginləşdirmək üçün Arpaçaydan qərbdə Qarakilisdə ermənilər sərhədə yaxın yerdə 2 nəfər rus əsgərini öldürdülər.³ Onlar eyni zamanda Rusiya – Türkiyə yaxınlaşmasına etiraz olaraq V.İ.Lenin, G.Çiçerin və b. bolşevik xadimlərinə etiraz dolu məktublar da göndərdilər. Lakin bu və bundan sonra törədilən çoxlu təxribatlar rus-türk dostluğunu pozmaq qüdrətində deyildi.

Moskva danışıqları nəhayət, 1921-ci il 16 mart tarixli dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilənin imzalanması ilə başa çatdı.⁴ Müqavilə 16 maddə və 3 əlavədən ibarət idi. Bolşevik Rusiyası yeni Türkiyənin müstəqilliyini tanıdı. Bu, dostluq və mütəfiqlik haqqında böyük əhəmiyyət daşıyan bir müqavilə olub qarşılıqlı münasibətlərdə yeni keyfiyyət mərhələsi açdı. Bolşevik Rusiyası Türkiyə ilə mütəfiqlik münasibətlərinə girdi. Martın 18-də RK(b)P MK Siyasi bürosunun iclasında (protokol N:1) Çiçerinin Türkiyəyə məktubu müzakirə edilərək bəyənilədi.⁵ Bundan sonra Moskva müqaviləsinə uyğun olaraq martın 22-də türk orduları tutduqları ərazilərdən geri çəkilməyə başladılar.⁶ Lakin bu müqaviləyə qarşı rus-türk dostluğunun əleyhinə olan şəxslər çıxdılar. Məsələn, Ermənistan SSR xalq xarici işlər komissarı Bekzadyan 1921-ci aprel 16-da RK(b)P MK-ya, Leninə, Çiçerinə, Stalinə və Kommunist İnternasionlarının İctaiyyə Komitəsinə məktub yazaraq 10, 12, 14 və 16 mart tarixli rus-türk konfransında müzakirə edilən məsələlərə və 16 mart tarixli müqaviləyə etiraz edərək bəyanat

¹Телеграмма народного комиссара по иностранным делам Азербайджана М. Гусейнова на имя главнокомандующего Турецкой армией Карабекира. Февраль 1921 г., 24 марта 1921 г. – Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории (РГАСПИ), ф. 85, оп. с/Турция, д. 65, л.1-3.

²Две конференции.- Газ. "Коммунист", Баку, 1921, 2 марта.

³Письма главнокомандующим восточным фронтом Кязим Карабекиру на имя командующего XI армией. 5 марта 1921 г.- РГАСПИ, оп. с/Турция, д. 37, л. 33.

⁴Договор между Турцией и Россией. 16 марта 1921 г. –РГАСПИ, ф. 298, оп. 1, д. 104, лл. 100-104; ARDA, f. 28 s (Azərbaycan SSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığının fondu), siy. 1, iş 67, v. 1-4.

⁵Заседание Политбюро ЦК РК (б) П от 18 марта 1921 г. (протокол N:1).- РГАСПИ, ф. 17, оп. 3/ ПБ, д. 138.

⁶Орджоникидзе Г.К- Телеграмма командующему Кавказского фронта Гиммусу. 24 марта 1921 г. – РГАСПИ, ф. 85, оп. с/Турция, д. 43, л. 1.

verdi.¹ Bu işdə Azərbaycanı da təqsirli saydı. Əleydarlarının hərəkətlərinə baxmayaraq, Türkiyə Moskva müqaviləsini 1921-ci il iyulun 5-də təsdiq etdi.² Sovet Rusiyası da müqaviləni təsdiqlədi.

Müqavilə imzalandıqdan sonra Cənubi Qafqaz respublikaları ilə Türkiyə arasında müfaviq müqavilələrin bağlanması məsələsi gündəliyə gəldi. Bolşevik Rusiyasının baxışına görə, həmin respublikalarla imzalanan müqavilənin əsasını Moskva müqaviləsi təşkil etməli idi. Xalq xarici işlər komissarı G.Çiçerin 1921-ci il martın 24-də RK(b) P MK-ya yazırdı ki, biz Türkiyə ilə Qafqaz respublikaları arasında müqavilədə bu respublikaların suveren hüquqlarını məhdudlaşdıran hər hansı müqavilənin olmasının qəti şəkildə əleyhinə olduğumuzu bildirmişik.³

Moskva müqaviləsinin təməlləri üzərində Karsda Rusiyanın vasitəçiliyi ilə konfrans işə başladı.⁴ Gəgin keçən müzakirələrdən sonra sovet Rusiyasının vasitəçiliyi ilə 1921-ci il oktyabrın 13-də Türkiyə və Cənubi Qafqaz respublikaları Kars müqaviləsini imzalamaqla münasibətlərini tənzimlədilər.⁵ 20 maddə və 3 əlavədən ibarət olan müqavilə Türkiyə ilə Cənubi Qafqaz respublikaları arasında ərazi-sərhəd məsələlərini tənzimləyir və qarşılıqlı münasibətlərdə yeni dövr açırdı. Qafqazdakı yeni siyasi şərait mövcud halda Türkiyə, Rusiya və Cənubi Qafqaz respublikalarının maraqlarına cavab verirdi.

Müqaviləni Türkiyə Böyük Millət Məclisi 1922-ci il yanvarın 22-də,⁶ Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi martın 3-də,⁷ Ermənistan martın 20-də, Gürcüstan isə iyunun 14-də təsdiq etdilər.⁸

Bu zaman Azərbaycanın yeni hökumətinin Ankarada diplomatik nümayəndəliyi olmasa da, İstanbulda Antanta ölkələri tərəfindən tanınmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin nümayəndəliyi fəaliyyət göstərirdi. Belə vəziyyət isə Azərbaycanın istiqlalına bolşeviklər tərəfindən son qoyulması barədə çoxlu söz-söhbətlər yaradırdı. Ona görə

də Azərbaycan SSR xalq daxili işlər komissarının müavini işləyən İbrahim Əbilov hələ 1921-ci ilin iyun ayında Ankara hökuməti yanında Azərbaycan SSR-in diplomatik nümayəndəsi təyin edilmişdi.⁹ O yalnız Kars müqaviləsi imzlandıqdan bir neçə gün sonra, oktyabrın 22-də etimadnaməsini Atatürkə təqdim etdi. Noyabrın 15-də isə nümayəndəliyin üzərində Azərbaycan bayrağı qaldırıldı. Tədbirdə iştirak edən Atatürk nitq söylədi. Əbilov Atatürk ilə protokol qaydaları çərçivəsindən kənara çıxan münasibətlər saxlayırdı. O, atını minərək bəzən axşam vaxtı Atatürkün görüşünə gedər və gecə yarıyadək onunla söhbət edərdi.

Nəriman Nərimanov başda olmaqla Azərbaycan sovet hökuməti və azərbaycanlılar Anadolu türklərinin istiqlal savaşında qələbə qazanmalarına, türk dünyasının sayca ikinci cümhuriyyəti olan Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasına canları, malları, fəaliyyətləri və düşüncələri ilə yardım edirdilər. Bu bir qardaşlıq yardımı idi. Atatürkün təşəkkürünə cavab olaraq Nəriman Nərimanov demişdi ki, qardaş da qardaşa borc verərmidi?

Azərbaycan rus-türk, sovet-Türkiyə münasibətlərində, dostluğunda etibarlı bir körpü idi. Moskva və səfər edən türk nümayəndə heyətləri əsasən Bakıdan keçir və burada lazımı tövsiyələr alırdılar. Azərbaycan hökuməti Türkiyənin Qərblə deyil, Rusiya ilə ittifaqda olmasına tərəfdar idi. Nərimanov 1921-ci ilin iyun ayında Ankaradakı Azərbaycan nümayəndəsi İbrahim Əbilova yazdığı məktubunda Türkiyənin Rusiyadan uzaqlaşmış Qərb ilə yaxınlaşmasının ziyanlı olduğunu türk xadimlərinə başa salmağı tövsiyə edirdi.¹⁰ Qeyd edirdi ki, Rusiya və Türkiyə tərəfindən müəyyən şəxslər vardır, aranı qarışdırmaq istəyirlər. Siz burada olarkən mən deyirdim ki, daşnaklar bu yolda işləyirlər. Çiçerin Şərq siyasətində işlətdiyi fikirlər büsbütün yanlışdır. Çiçerin ingilislərə aldanıb İran inqilabının çırağını söndürdü. İndi isə Türkiyə barədə böyük səhvlər edir. Bununla Türkiyənin səhvləri də yox deyildir. İslam məm-

¹Председатель делегации и наркоминдел ССР Армении Бекзядян – ЦК РКП, копию тт. Ленину, Чичерину, Сталину, Исполком Комитерну.- РГАСПИ, ф. 17, оп. 84, д. 238, л.2-7.

²Түрkiye-Rusya müahednamesi hakkında layihayi kanuniyye. 5 temmuz 337 (1921). Bakanlar Kurulu Kararları. - Türkiyə Cümhuriyyəti Baş Bakanlık Cümhuriyyət Arşivi (TC.BCA). 030.18.01.02.36.7.

³Г.Чичерин - В ЦК РКП. 24 марта 1924 года.- РГАСПИ, ф. 2, оп 1, д. 17489, лл. 1-3.

⁴Протоколы и стенограммы заседаний Карсской конференции Закавказских советских социалистических республик с Турцией. - ГААР, ф. 28 s, siy. 1 s, iş 81, v. 2- 34.

⁵Карсский договор. 13 октября 1921 г.- ARDA, ф.28 s, siy. 1, iş 69, v. 9-19.

⁶Түрkiye-Ermenistan, Azərbaycan və Gürcistan müahednamesi hakkında layihayi kanuniyye. Bakanlar Kurulu Kararları.22.1.338 (1922). - TC. BCA. 030.18.01.04.45.14.; ГААР, ф. 28, оп. 1, д. 234, л.14.

⁷ARDA, f. 28, siy. 1, iş 77, v. 212.

⁸Сборник действующих договоров, соглашений и конценций, заключенных с иностранными государствами. Выпуск III. М., 1922, с. 57.

⁹Газ. "Бакинский рабочий", 1921, 5 июня.

¹⁰Нəриман Нəриманов – Ибрагим Абилову. Июнь 1921 г. –ARSSA, f. 609 (N.Nərimanov fondu), siy. 1, iş 89, v. 1-5; iş 90, v. 1-3; iş 92, v. 1-3; iş 93, v. 1-3.

ləkətlərinin birləşməsi şüarını buraxır. Mənimcə, hərəgah Türkiyə istəyirsə əgər yaşasın, bu fikirdən gərəkdir əl çəksin. Bizim borcumuz hər iki tərəfi düşündürməkdir. Siz də gərək orada bütün gücünüzü bu yolda sərf edəsiniz. Başa salasınız ki, Rusiya ilə əlaqələri pozmayalar.

Bolşevik hökuməti türklərin istiqlal savaşına silah, sursat və maliyyə yardımları etdilər. Təkcə 1922-c ilin martında RK(b)P MK Siyasi büro və Təşkilat bürosunun qərarı ilə türklərin 3 min ton benzin istəyi yerinə yetirildi.¹ Türkiyəyə göndərilən qiymətli şeylər əsasən türk və müsəlman xalqlarından yığılırdı. İstiqlal savaşında qazanılan qələbədə bu yardımlar müəyyən rol oynasa da, başlıca amil türk millətinin yenilməz iradəsi, əzmi oldu. Türk milləti istiqlal savaşında sovet yardımlarından asılı deyildi. Yalnız özünə arxalanırdı. Yaranmış şəraitdə müttəfiq olmalarına baxmayaraq, tərəflər bir-birinə qarşı gizli niyyətlərindən də əl çəkmirdilər. Bu istiqamətdə fəaliyyət də göstərirdilər.

Gizli fəaliyyətlər

Bəzi bolşevik liderləri Atatürklə əməkdaşlıq etməklə yanaşı, çarizm dövründə olduğu kimi İstanbulla yiyələnmək niyyətinə də düşmüşdülər. Onların fikrincə, İstanbulu ingilislərin tutmasının qarşısını almağın yollarından biri onu ələ keçirib fəhlə, sol elementlərə vermək idi. Bu barədə Çiçerin hətta öz mülahizələrini Leninə yazmışdı. Onun belə bir ideyanı irəli sürməsi əbəs deyildi. Birincisi, bolşeviklər çarizmin yeritdiyi siyasətə əsasən sadıq qalmışdılar. İkincisi, Qara dəniz boğazları Rusiyanın xarici ticarətində mühüm yer tuturdu. İngilislərin ona yiyələnməsi bolşeviklərin hakimiyyətini sarsıda bilərdi. Üçüncüsü, bu zaman İstanbulda milyonlarla sovet mühaciri və qaçqını yerləşmişdi. Onların yaşadığı evlərin balkonlarından Rusiya bayraqları asılırdı. Keçmiş çar generalı Vrangel İstanbulu can atan yunanlara qarşı döyüşlərdə türk ordusuna kömək edirdi. Ölkə daxilində düşmən olmasına və qovulmasına baxmayaraq, Çiçerin Vrangel ilə əməkdaşlığın qurulmasını da mümkün hesab edirdi.

Bolşevik hökumətinin Anadoluya girmək niyyətləri də var idi. Bundan ötrü bir sıra amillərdən, o cümlədən malakanlardan istifadə edilirdi. Sovet konsulları Anadoluda fəal çalışırdılar.² Bolşeviklər

Türkiyəyə qarşı kəşfiyyət işini bir an olsun belə, dayandırmırdılar. Türk hökumətini daha çox Moskvadan asılı etməyə çalışırdılar. Konsullar Türkiyə ərazisində yerləşmiş mühacirəti izləyir və onlara qarşı müxtəlif vasitələrlə mübarizə aparırdılar.³

Sovetlər Anadoluda güclü kommunist təbliğatını aparır, bundan ötrü külli miqdarda maliyyə vəsaitləri ayırırdı. Azərbaycan sovetləşdikdən sonra Bakıya gələn Mustafa Sübhinin rəhbərlik etdiyi Türkiyə Kommunist Partiyası Anadoluda inqilab hazırlayı, maliyyə, təşkilatı və ideya yardımlarını Azərbaycan Kommunist (bolşevik) Partiyasından alırdı. Mustafa Sübhi Atatürkə məktub yazaraq birlikdə Anadolu inqilabını həyata keçirməyi təklif etdi. Cavabında isə Atatürk yazırdı ki, siz öz dostlarınızla orada inqilab edin. Burada inqilabı mən özüm edirəm. Atatürk hətta yalançı bir Kommunist Partiyası da yaratdı. Bununla da Türkiyədəki kommunistləri üzə çıxararaq fəaliyyətini nəzarəti altına aldı. Az sonra isə onları repressiya etdi. Onun kommunistlərə qarşı cəza hərəkətləri bolşevik hakimiyyəti tərəfindən hiddətlə qarşılınırdı. Anadoluda kommunist təbliğatının güclənməsi həm Ankaranın, həm də müharibə aparmasına baxmayaraq, Böyük Britaniyanın maraqlarını təhdid etdiyindən ingilislər xəlvəti olaraq türklərlə dil tapmağa, yaxınlaşmağa, onları ruskardan ayırmağa çalışırdılar. Ona görə də bolşevik hakimiyyəti Türkiyədə kommunistlərin təqib edilmələri üstündə türk hökuməti ilə münasibətlərini pozmadı.

Atatürk sovet Rusiyasından aldığı yardımları kommunizm ideologiyasından ciddi surətdə fərqləndirirdi. O bunlardan birincini qəbul, ikincini isə rədd edirdi. Atatürk maliyyə, silah və sursat yardımlarını qəbul etdi. Lakin dünya müharibəsi zamanı Rusiya ərazisində qalan türklərdən ibarət yaradılmış "yaşıl ordu"nun, türk kommunistlərinin dəstələrinin və sovet ordu hissələrinin Anadoluya yardıma gəlməsinə icazə vermədi. Atatürkün fikrincə, onlar özləri ilə türk cəmiyyətinə yad olan kommunizm ideologiyasını da gətirəcəkdilər. Atatürk kommunist hakimiyyətinin yardımlarına "hə", kommunist ideologiyasına və Kommunist İnternasionalına isə "yox" dedi.

Bolşevik liderləri Anadoluda kommunist inqilabının mümkün olmayacağını başa düşərək türk kommunistlərini tədricən güdaza verməyə başladılar. Bir qədər sonra Mustafa Sübhi Qara dəniz

¹Телеграмма замсекретаря ЦК Азербайджанской Габернова на имя Г.К.Орджоникидзе. 4 марта 1922 г. – РГАСПИ, ф. 85, оп. с/ Турция, д. 67, л. 1.

²Заместитель народного комиссара иностранных дел Азербайджанской ССР Андреев – консулу Азербайджанской ССР в Карсе Гаджиеву. 29 декабря 1921 г. – ARSSA, ф. 609, с. 1, і. 81, v. 24-26.

³Заместитель народного комиссара иностранных дел Азербайджанской ССР Андреев – И.Абилову. 2 января 1922 г. – ARSSA, ф. 276, с. 5, і. 1, v. 69; Гасымылы М. Azərbaycan-türkiyə diplomatik-siyasi münasibətləri (aprel 1920-ci il- dekabr 1922-ci il). B., 1998, s. 76-82.

sularında batırıldı. Lakin bu hadisə Moskva ilə Ankara arasındakı münasibətlərdə soyuqluq yaratmadı. Sovetlər həmin xəbəri soyuqqanlıqla qarşıladı. Türkiyəyə münasibətdə sovet Rusiyasının siyasəti daha pragmatik olub, sırf milli maraqlarından çıxış edirdi. İdeologiya yalnız pərdə idi. Türkiyə xadimləri isə sovet hakimiyyəti əleyhinə aparılan antisovet, müqavimət hərəkatına yardım göstərirdilər. Azərbaycanda qalmış türk zabıt və əsgərləri Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası uğrunda gedən üsyanlarda iştirak edirdilər. Lakin bir müddət sonra sovet ərazisindəki türklər RK(b)P MK Siyasi bürosunun qərarı ilə ölkədən çıxarıldılar.

Sovet liderlərinin Ənvər Paşa və Camal Paşaya münasibəti

Bu zaman Ənvər Paşa Antanta qüvvələrinə qarşı istiqlal müharibəsində Atatürkə əməkdaşlıq təklif etdi. Lakin Atatürk Anadoluda böyük nüfuzu olan Ənvər Paşaya rəqibi kimi baxdığından onun təklifini rədd etdi. Lenin isə Atatürk, Ənvər Paşa və silahdaşları, türk kommunistləri və "yaşıl ordu" ilə münasibətlərində məharətlə manevr edirdi. O, Atatürkün gücünə, qələbə qazanmasına ilk vaxtlar tam əmin olmadığından həm də gənc türklərlə, ittihadçılarla əlaqə saxlayırdı. Sovetlərdə Ənvər Paşaya ilk zamanlar isti münasibət bəsləniliirdi. Lakin istiqlal savaşında Atatürkün uğurlarını görənlər Lenin birdən-birə Ənvər Paşaya ehtiyatlı, sonra isə soyuq münasibət bəsləməyə başladı. Atatürk də Anadoluya keçməyə Ənvər Paşaya icazə vermədi. Batumda Ənvər Paşanın saxlanması sovetlər tərəfdən arzu edilən deyildi. Xalq xarici işlər komissarı Çiçerin Gürcüstandakı nümayəndə S. M. Kirova göndərdiyi teleqramında yazırdı ki, biz Ənvərə Batumda daha artıq qonaqpərvərlik göstərə bilmərik. Nəticədə Ənvər Paşa sovet Rusiyasının nəzarəti altında olan ərazilərdə qaldı. O, artıq iki ölkə arasında münasibətlərdə girova çevrilmişdi. 1920-ci ilin sentyabrında Bakıda keçirilən Şərq xalqlarının I qurultayında bir neçə istiqamətli türk nümayəndələri, o cümlədən Ənvər Paşa da iştirak edirdi. Lakin bolşeviklər ona nəzərdə tutulan məruzəsini etməyə icazə vermədilər. Ənvər Paşanın məruzəsini Zinovyevin təklifi ilə bolşevik Ostrovski oxudu. Ənvər Paşa sovet lideri Lenin ilə görüşüb ingilislərə qarşı birgə mübarizə məsələlərini müzakirə etmək istəyirdi. Bu barədə təkliflərini Nəriman Nərimanov vasitə ilə Moskvaya çatdırmışdı. Özü də Moskvaya gəldi. Hətta Rusiya xalq xarici işlər komissarı Çiçerin bu barədə Lenindən dəfələrlə ısrarla xahiş də etdi. Amma Lenin "onun (Ata-

türkün- M.Q) xoşuna getməz" deyərək Ənvər Paşanı qəbul etmədi. Onun türk dilində iki qəzet buraxmaq xahişi RK (b)P MK Siyasi bürosunun iclasında da müzakirə olundu. Lakin RSFSR xalq milli məsələlər komissarı Stalinin etirazından sonra rədd edildi.

Beləliklə, Lenin ilə Ənvər Paşa arasında münasibətlər pozuldu. Atatürkün istiqlal savaşında qələbəsinin şəksiz olduğunu görənlər RK (b)P MK Siyasi bürosu Ənvər Paşanın əvvəlcə gözdən salınması və ingilis agentləri elan edilməsi barədə göstəriş verdi. Onu Türkiyəyə sovet hakimiyyətinə qarşı hərbi əməliyyatlar aparın başmaçları "yola gətirmək" üçün göndərdilər. Bu, Ənvər Paşanın ölümə göndərilməsi idi. Ənvər Paşa burada antisovet qüvvələrə qoşuldu. Nəhayət, sovetlər Ənvər Paşanın Rusiya-Türkiyə münasibətlərində artıq adama çevrildiyini görüb öldürülməsinə işarə verdi. Ənvər Paşa məsciddə namaz qılıb çıxarkən öldürüldü.

Ənvər Paşanın öldürülməsindən bir qədər əvvəl eyni tale Camal Paşaya da nəsib oldu. Sovetlərin xahişi ilə o, böyük nüfuz sahibi olduğu Əfqanıstanda imzalanmağa hazır olan əfqan-ingilis müqaviləsini pozmuşdu. Əfqanıstandan dönən Camal Paşa sovetlərdə bir sıra görüşlər keçirdi. Moskvadan Tiflisə, oradan da Türkiyəyə getmək istəyirdi. Özü ilə ciddi sənədlər aparırdı. Moskvada dostları məsləhət görməsələr də, onların sözüə baxmayaraq Tiflisə getdi. Tiflisdə restoranlardan birindən çıxarkən mərkəzdən gələn bir təlimata uyğun olaraq Gürcüstan Fövqəladə Komissiyasının agentləri Serqo Labadze tərəfindən tapança atəşi ilə öldürüldü. Qətlin şahidləri də aradan götürüldü. Bolşevik hakimiyyəti bu qətlə Daşnaksütyun Partiyasının üstünə atdı. Qətlə daşnakların törətməsinə inanmaq olardı. Çünki daşnaklar ilə gənc türklər arasında münasibətlər daim gərgin olmuşdu. Lakin Daşnaksütyun Partiyası bu qətlə törətmədiyini bəyan etdi. Sovet Rusiyasının Ankardakı mətbuat bürosunun müdiri 1922-ci il avqustun 15-də Zaqafqaziya Fövqəladə Komissiyasının sədri Moqilovskiyyə, Zaqafqaziya diyar partiyası komitəsinin sədri Orexalaşviliyyə və b. göndərdiyi məktubunda türk qəzetlərinə istinadən yazırdı ki, ola bilsin, Camal Paşanı ermənilər öldürüblər, amma onları bu işə bolşeviklər təhrik edib. İstanbuldakı erməni mətbuatı isə qətlə törədilməsində iştiraklarını rədd edirdi. Daşnaksütyunun mərkəzi orqanı olan "Djaqadamard" yazırdı ki, Camal Paşanın öldürülməsinin ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdur, onu bir tərəfdən Ənvər Paşanın avantüralları, digər tərəfdən isə Ankaraya gəlib Kamal ilə barışmaq istədiyi üçün kommunistlər öldürüblər.

İstanbuldakı erməni kadetlərinin orqanı olan "Joqovurdi – Daayn" qəzeti isə yazırdı ki, Camal Paşanın bolşeviklər tərəfindən öldürülməsinə bütün türk ictimaiyyəti kimi, kamalçılar da əmin-dirlər.¹

Az sonra Serqo Labadzenin aradan götürülməsinə və sui-qəsd izinin itirilməsinə dair Moskvadan yeni bir işarə gəldi. Ona Batumda sui-qəsd təşkil edildi. Labadze yaralandı. O, bu qəsdin nə üçün edildiyini yaxşı bilirdi. Soruşulduqda qəsdən "qadın üstə oldu, namus məsələsidir" – dedi. Lakin az sonra Labadzeni Gürcüstan Fövqəladə Komissiyasının kollegiya iclasında iştirak üçün dəvət etdilər. Burada isə onu FK-nın zirzəmisinə salıb güllələdilər.²

Beləliklə, qətlin izi itirildi. Uzun illər boyu bu qan yanlış olaraq daşnakların üstündə qaldı. Lenin, Atatürk, Ənvər Paşa və Camal Paşanı bəzi Antanta ölkələrinə qarşı mübarizə məqsədləri birləşdirməsinə baxmayaraq, həm Moskvada, həm də Ankarada hakimiyyətdə olan güclər onları yaxına buraxmadılar. Bütün bu proseslər Ənvərin və Camalın öldürülməsi ilə nəticələndi. Bir müddət sonra Moskvaya səfər edən türk rəsmiləri Camal Paşanın ailəsinin Berlində ağır vəziyyətdə yaşadığını və sovet hökumətinin maliyyə yardımı etməsini xahiş etdilər. Bu isə sanki qətlin törədilməsinə işarənin haradan verildiyinin Ankarada yaxşı bilindiyinə və qan puluna bir işarə idi.

* * *

Bütün ziqzaqlı inkişafına baxmayaraq, iki xalq və ölkə arasında uğurlu əməkdaşlıq 20-ci illərin əvvəllərində onların qələbəsinə gətirdi. 1922-ci ildə SSRİ, 1923-cü ildə isə Türkiyə Cümhuriyyəti yaradıldı. Lakin bu münasibətlər heç də rəvan davam etmədi. Sovet-türk münasibətləri Stalinin şiltaqlığı, iddiaları ucbatından 40-cı illərdə və 50-ci

illərin əvvəllərində dostluq və mehriban qonşuluq anlamından xeyli uzaq düşdü. Münasibətlər pisləşdi. Stalinin ölümündən sonra münasibətlərin normallaşması zərurəti yarandı. Normallaşma prosesi yalnız 60-cı illərin birinci yarısından başladı. 20-ci illərin əvvəllərində olduğu kimi 60-cı illərdə də iki ölkə arasında münasibətlərin normallaşmasında Azərbaycan müstəsna rol oynadı. Bu dostluğa Azərbaycan rəhbərləri, xüsusən Heydər Əliyev xüsusi əhəmiyyət verirdi. Heç əbəs deyildir ki, 1967-ci ildə SSRİ-yə səfər edən Türkiyənin baş naziri Süleyman Dəmirəl səfər proqramı çərçivəsində Bakıya gələrkən apardığı danışıqlarda iki ölkə arasında münasibətlərdə Azərbaycanın oynadığı rolu xüsusilə əhəmiyyətli adlandırmışdı.³ 1969-cu ildə Türkiyə prezidenti Cövdət Sunay SSRİ-yə səfəri zamanı Bakıda olmuş və Azərbaycanın sovet-türk münasibətlərində mühüm rol oynadığını demişdi.⁴ Əvvəllər Türkiyənin baş naziri işləmiş Cümhuriyyət Xalq Partiyasının sədri Bülent Ecevit 1976-cı ildə SSRİ-yə etdiyi səfər zamanı keçirdiyi görüşlərində demişdi: "Azərbaycan türk - rus əlaqələrinin inkişafında təməl daşdır".⁵ Buna bənzər fikirləri Türkiyəyə səfər edən görkəmli sovet dövlət xadimləri N.V.Podqornıy, A.A.Qromıko, A.N.Kosıgin və başqaları da söyləmişdilər.

Soyuq müharibə dövründə enişli-yoxuşlu olan sovet-Türkiyə münasibətləri SSRİ dağılıdıqdan sonra yeni keyfiyyət mərhələsinə girdi. Təxminən 500 ildən sonra ilk dəfə olaraq Rusiyanın dövlət başçısı Vladimir Putinin 2007-ci ildə Türkiyəyə səfəri iki ölkə arasında münasibətlərdə yeni bir dövrün başlanğıcını qoydu.

Bu dəfə artıq Azərbaycan Respublikası müstəqil bir dövlət olaraq Rusiya ilə Türkiyə arasında mehriban qonşuluq və dostluq münasibətlərinə tərəfdar çıxdı, Azərbaycan, Rusiya və Türkiyə xalqlarının dostluğu üçün səylərini əsirgəmədi.

¹Заведувающий Бюро печати в Ангоре – Предзакчека тов. Могилловскому, закрайкому РКП тов. Орахелашвили. 15 августа 1922 г. – Gürcüstan Mərkəzi Ən Yeni tarix Arxivi (GMƏYTA), f. 612 (Zaqafqaziya FSSR İttifaq Sovetininin fondu), siy. 2, iş 4, v. 1.

²Бюллетен ЧК Грузии. – Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin Arxivi (ARMTNA), iş N:PR-41065, IV cild, v. 183-184; Qasımlı M. Azərbaycan türklərinin milli mücadele tarixi. 1920-1945. İstanbul, 2006, s. 182.

³Гасымлы М. СССР – Турция: от нормализации отношений до новой холодной войны. Москва, 2008, с. 276.

⁴Министр иностранных дел Азербайджанской ССР Т.Таирова – первому секретарю ЦК КП Азербайджана тов. Алиеву Г.А. Обзор о визите президента Турецкой Республики Джемдата Суная в Советский Союз (по материалам иностранной печати).- ARDA, f. 28, siy. 12, iş 52, v. 100-102.

⁵Orhan Tokatlı. Ecevit, SSCB Parlamento Grup Başkanı ile görüşü.- "Milliyet" gazetesi, 1976, 17 Haziran

KOREYANIN SƏNAYE SİYASƏTİNİN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONUN AZƏRBAYCAN ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ

Vasif ƏLİYEV *

Koreyanın sənaye siyasətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri

Koreya təbii sərvətlərlə zəngin ölkə olmadığına görə sənayeni, xüsusilə də ağır sənayeni inkişaf etdirmək üçün xammal mənbəyi yoxdur. Bununla belə, Koreya dövləti 1960-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq, poladərilmə, gəmiqayırma, neftkimya, avtomobil kimi sənaye bölmələrinin əsasını qoymağa və onları uğurla inkişaf etdirməyə nail olmuşdur.

Yuxarıda adları çəkilən sənaye bölmələri 1970-ci illərin axırları, 1980-ci illərin əvvəllərində rasionallaşdırılma və bu bölmələrdə fəaliyyət göstərən dövlət şirkətlərinin özəlləşdirilməsi prosesini keçmişdir.

Onun ardınca, 1980-ci illərin ortalarından başlayaraq intensivləşən idxalın və investisiyaların liberallaşdırılması nəticəsində sənayeyə iri həcmdə investisiyalar qoyulmuş və bunun nəticəsində istehsal həcmi sürətlə artaraq, sözügedən sənaye bölmələri ixrac sənayesinə çevrilmişdir. Həmçinin, 1960–70-ci illərdən mövcud olan monopolistik bazar quruluşunun dağılması nəticəsində ölkə sənayesi ilk dəfə olaraq, rəqabətli bazar strukturuна keçmişdir.

Koreyada sənaye siyasətinin tətbiqi və dəyişmə prosesini nəzərdən keçirəndə onun səciyyəvi xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi yekunlaşdırmaq olar.

1. Koreya dövlətinin sənaye siyasətinə müdaxiləsi

Koreyada sənaye siyasətinin bütün dəyişmə prosesi Koreya dövlətinin başçılığı ilə planlaşdırılıb həyata keçirilmişdir. Koreya dövləti sənayeyə iqtisadiyyatın bütün digər bölmələri ilə müqayisədə güclü müdaxilə etmişdir.

Beləki, dövlət sənayenin qurulma prosesində dövlət şirkətləri vasitəsilə sənayeyə birbaşa in-

vestisiya qoymaqla yanaşı, xarici şirkətlərlə danışıqlar prosesində də iştirak edərək, böyük həcmdə xarici kapitalın ölkəyə cəlb olunmasında aktiv iştirak etmişdir. Bundan əlavə, dövlət daxili və xarici investorlar təyin olunmamışdan qabaq sənaye zavodlarının tikiləcəyi torpaqları öz vəsaiti hesabına alaraq, kompleksin ərazisini hazırlamış, müxtəlif kommunal xidmətlər və kommunikasiya xətlərinin qurulmasını başa çatdırmışdır. Üstəlik, dövlət sənayenin qurulmasını asanlaşdırmaq üçün müxtəlif hüquqi və inzibati tədbirlər görmüşdür.¹

Koreyada sənayenin rasionallaşdırılması və liberallaşdırılması da oxşar formada həyata keçirilmişdir. Öncə sənayenin rasionallaşdırılmasını nəzərdən keçirsək görərik ki, dövlət rasionallaşdırma siyasətini hazırlamış, müxtəlif sənaye bölmələrində fəaliyyət göstərən dövlət şirkətlərinin özəlləşdirilməsini və xarici şirkətlərin səhmlərinin yerli şirkətlərə satısını həyata keçirmişdir.

Sənayenin liberallaşdırılması eyni zamanda dövlətin müdaxilə dairəsi və gücünü azaldaraq, onun sənaye üzərindəki nəzarətini itirməsinə gətirib çıxarsa da, dövlət liberallaşdırılmanın tətbiq dövrü və formasını müəyyən etməklə, sənaye tam liberallaşana kimi bu prosesdə vacib rol oynamışdır.

Yuxarıda göstəriləyi kimi, Koreya dövləti sənaye siyasətinin hədəfini azad şəkildə seçmə səlahiyyətinə malik idi. Xüsusilə, sənayenin qurulması prosesində özəl şirkətlərin çox zəif olması, beynəlxalq şirkətlərin də Koreyada sənayenin inkişafına o qədər də maraqlı olmaması, Koreya dövlətini sənayeni qura biləcək yeganə quruma çevirmişdi. Nəticə etibarilə dövlət, sənaye siyasətinin istiqamətini istədiyi formada planlaşdırıb həyata keçirə bilmişdi.

Sonralar müxtəlif daxili və xarici mühit dəyişik-

*Koreya Milli Tədqiqatlar Akademiyasında iqtisadiyyat elmləri üzrə doktorluq (Ph.D.) dərəcəsi sahibi, Azərbaycan Respublikasının Koreya Respublikasındakı Səfirliyinin üçüncü katibi.

¹Evans, dövlətin bu kimi müdaxiləsini onun "yaradıcı(demiurge)" rolu adlandırır. Dövlətin "yaradıcı" rolunu oynamaı özəl sektorun kifayət qədər güclü olmamasından qaynaqlanır. Başqa sözlə qeyd etsək, özəl sektor yeni sənaye bölməsini inkişaf etdirilməsində "transformativ burjuaziya" rolunu oynaya bilməyəndə dövlətin yuxarıdakı roluna ehtiyac yaranır. Yeni sənaye bölməsini qurmaq üçün özəl sektor zəif olduğundan beynəlxalq şirkətlər də həmin sənaye bölməsinə investisiya qoymağa tərəddüd edəndə dövlət müdaxilə edib "yaradıcı" rolunu oynamaqla yeni sənaye bölməsini inkişaf etdirir. Peter Evans, Embedded Autonomy (New Jersey: Princeton University Press, 1995).

liklərinin nəticəsində sənaye rasionallaşdırılma və liberallaşdırılma prosesindən keçsə də, sənaye siyasətinin seçimi əvvəlki kimi dövlətin istəyinə uyğun formada həyata keçdiyinə görə, bu prosesdə şirkətlərin və ya başqa maraq qruplarının müdaxiləsi nəticəsində yarana biləcək ictimai ziddiyyətlər demək olar ki, mövcud olmamışdır. Sənaye siyasətinin dəyişməsi prosesində strategiya seçiminin dövlətin nəzarəti altında həyata keçirilməsinin nəticəsi olaraq, dövlət sənayedə yüksək muxtariyyətə malik idi.

2. Koreyanın sənaye siyasətinin nəzəri cəhətdən oxşar və fərqli cəhətləri

Koreyanın sənaye siyasəti, ümumi sənaye siyasəti nəzəriyyəsi ilə uyğun gələn və uyğun gəlməyən aspektləri özündə birləşdirirdi.

Öncə uyğun gələn aspektləri nəzərdən keçirək. Koreyada sənayenin qurulma mərhələsində, ölkə daxilində təbii sərvətlərin olmaması, kapital çatışmazlığı, sənayenin idarə edilməsi təcrübəsinin zəif, ölkə bazarının isə kiçik olması istehsal xərclərinin yüksək olmasına səbəb olmuş, bu isə öz növbəsində Koreyanın başqa ölkələrlə müqayisədə nisbi üstünlük (comparative advantage) qazanmasına çətinlik törətmişdi.¹ Bununla belə, Koreya dövləti güclü və mühafizəkar sənaye siyasəti yürüdərək sənayeni inkişaf etdirməyə nail olmuşdur.

Dövlətin güclü müdaxilə edərək sənayeni inkişaf etdirməsi, hər şeydən öncə dinamik nisbi üstünlük nəzəriyyəsi (dynamic comparative advantage theory) ilə izah oluna bilər.² Beləki, Koreya dövləti dinamik nisbi üstünlük nəzəriyyəsinə əsaslanaraq, Koreyada yeni qurulan sənayenin hal-hazırda başqa ölkələrə nisbətən rəqabət gücünün zəif olmasına baxmayaraq, zaman keçdikcə istehsal həcmi yüksəlməsi və sənaye daxilində təcrübə, bacarıq, bilik və qabiliyyətin artması nəticəsində bu çətinliyin aradan qalxacağını proqnozlaşdırırdı.

Koreya dövləti həmçinin, yeni qurulan sənayeni daxili və xarici rəqabətdən qorumaq üçün, müxtəlif hüquqi və inzibati tədbirlər görməklə sənaye siyasətinin əsaslarından biri olan körpə sənayenin mühafizəsi nəzəriyyəsinə (infant industry protection argument) əsaslanırdı (Körpə sənaye nəzəriyyəsi hal-hazırda nisbi üstünlüyə malik olmasa da, gələcəkdə nisbi üstünlüyə malik olan sənayeyə

çevrilə biləcək sənaye bölməsinə aid edilir. Belə sənaye bölməsi, qurulmasının ilkin mərhələsində istehsal xərcləri baxımından beynəlxalq rəqabət gücü zəif olsa da, zaman keçdikcə beynəlxalq rəqabət gücünə malik olur. Lakin, ölkədaxili sənaye ilkin mərhələdə istehsalat təcrübəsinə malik olmadığına görə, xarici sənayenin rəqabətindən qorunmasa, həmin sənaye bölməsi inkişaf etmək fürsəti qazana bilmir. Bundan əlavə, həmin sənaye bölməsində dinamik miqyas iqtisadiyyatı (dynamic scale of economies) effekti güclü olanda, ölkə daxilindəki sənayeni mühafizə etmək dövlət maraqları baxımından böyük məna kəsb edə bilər və bu halda azad ticarətdənsə mühafizəkar ticarəti seçmək məqsədəuyğundur. Körpə sənaye mühafizəsi mülahizəsinin mənbəyi Amerikada Hamiltonun, Almaniyada isə Listin fikirlərinə gedib çıxır. Xüsusilə, eyni adlı mülahizə Mil tərəfindən inkişaf etdirilmişdir).³ Bunun üçün dövlət, hər şeydən öncə sənayeni xarici rəqabətdən qorumaq məqsədilə idxalı məhdudlaşdıran güclü siyasət yürütmüşdür.

Bundan əlavə, daxili rəqabətin qarşısını almaq üçün, Koreya dövləti bir çox sənaye bölmələrinə yeni şirkətlərin daxil olmasını əngəlləməklə yanaşı, həmin sənayeyə qoyulan investisiyaları nəzərdə saxlamış və bununla da ilkin investorlar ilə sonrakı investorlar arasında baş verə biləcək "azad minmə" (free riding) probleminin qarşısını almışdır.⁴ Dövlətin bu kimi körpə sənayeni bu kimi mühafizəsi, sənayenin yalnız qurulma prosesində deyil, rasionallaşdırılma və liberallaşdırılma prosesində də davam etmişdir (Dövlət və özəl sektor arasındakı strateji əməkdaşlığa əsaslanaraq seçilmiş sənaye bölməsinin gəlirli olması üçün həmin sənayedə fəaliyyət göstərən şirkət, ardıcıl formada texnologiya inkişafına sərmayə qoymalı və buna görə də sənaye daxilində çoxlu sayda çətinliklərdən keçməlidir. Lakin həmin sənayenin gəlirli olması sübuta yetəndə, əldə olunmuş texnologiya və idarəetmə təcrübəsi asanlıqla başqa, üçüncü bir şirkətə keçə və beləliklə də, xarici iqtisadiyyat effektini (external economy effect) yarada bilər. Əgər hazırkı xərclərin hesabına əldə olunmuş nəticəni üçüncü şəxs asanlıqla əldə edərsə, fərdi şirkət ümid etdiyi gələcək mənfəəti əldə edə bilmir və nəticədə sözügedən sənaye bölməsinə sərmayə qoymağa marağı itir. Buna görə də dövlətin bu kimi bazar iflasının qarşısını almaq

¹Deyvid Rikardonun dövrünə kimi gedib çatan nisbi üstünlük nəzəriyyəsinə əsaslanarsaq, azad ticarət mühitində hər hansı bir ölkə ticarət etdiyi digər bir ölkədən daha ucuz məhsul istehsal edə biləcəyi sənaye bölməsinə resursları yönəldərək ölkənin sərvətini artırır bilər.

²Patricia Succar, "The Need for Industrial Policy in LDCs-A Restatement of the Infant-Industry Argument", International Economic Review, Vol. 28, Issue 2, 1987.

³Robert E. Baldwin, "The Case against Infant-Industry Tariff Protection", The Journal of Political Economy, Vol. 77, Issue 3, 1969.

⁴Ricardo Hausmann and Dani Rodrick, "Economic Development as Self-Discovery", Journal of Development Economics, Vol. 72, Issue 2, 2003.

üçün, yeni sənaye bölməsinə əvvəl (ex ante) sərmayəni həvəsləndirib, sonra (ex post) istehsal fəaliyyətini rasionallaşdırma siyasətini yürütməyi məqsəduyğundur).

Koreya dövləti həmçinin, ölkə sənayesinin rəqabətə davamsızlığını azaltmaq üçün istehsal olunan məhsulların maya dəyərini istehsal xərci əsasında deyil, rəqabətdə olduğu ölkələrdəki müvafiq qiymətlərlə müqayisə edib müəyyən etmişdir. Başqa sözlə, dövlət sənaye məhsullarını beynəlxalq qiymətlərlə istehsal etmək üçün qiymətləri təhrif etməklə (getting prices wrong) ucuz qiymətə sənaye zavodlarını əsas xammalla təchiz etmişdir.¹ Dövlətin bu kimi müdaxilə forması, bazar öz tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirə bilməyində, dövlətin həyata keçirdiyi müdaxilə forması ilə oxşardır.

Koreyada tətbiq edilən sənaye siyasəti ümumi sənaye siyasəti ilə fərqləri də özündə əks etdirir. Misal üçün, Koreya dövləti sənayeni qurma prosesində birbaşa xarici investisiyaya, yaxud xarici investorların tam mülkiyyətçiliyinə imkan verməmişdir. Dövlətin bu kimi tədbiri, birbaşa xarici investisiyanın ölkəyə cəlb olunmasında dövlətin aktiv rolunu məsləhət görən nəzəri fikirlərlə təzad yaradır. Birbaşa xarici investisiyanın ölkəyə cəlb olunmasında dövlətin aktiv rolunu məsləhət görən nəzəri fikirlər, birbaşa xarici investisiya ölkəyə cəlb olunduğu halda, ölkənin əldə edə biləcəyi texnologiyanı və bunun əlaqədar sənaye bölmələrindəki şirkətlərin məhsuldarlığına müsbət təsirini önə çəkir. Lakin, Koreya dövləti strateji sənaye bölmələri üzrə müvafiq zavodların tikilməsi zamanı birbaşa xarici investisiya təkliflərindən imtina etmiş, ən yaxşı halda isə birbaşa xarici investisiyanı maksimum dərəcədə məhdudlaşdırmışdır.

3. Koreyada sənaye siyasətinin tətbiqinin ardıcılığı

Koreyada sənaye liberallaşdıqca, yuxarıda göstərilən güclü mühafizəkar sənaye siyasəti öz funksiyasını itirməyə başlamışdır. Lakin, Koreyada sənayenin liberallaşdırılması siyasəti tətbiq olunma ardıcılığında özünə xas xüsusiyyətləri ortaya çıxarmışdır. Koreyada sənayenin liberallaşma prosesində, ilk öncə daxili rəqabəti məhdudlaşdıran amillərin aradan qalxması nəticəsində yeni yerli şirkətlərin sənayeyə daxil olması baş verməmişdir. Əksinə, idxalın liberallaşdırılması nəticəsində xarici rəqabəti məhdudlaşdıran amillər

aradan qalxmış, xarici şirkətlərin sənayeyə daxil olması baş vermişdir. Başqa sözlə, sənayenin liberallaşdırılması, idxalın liberallaşdırılması ilə başlamışdır.

Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz kimi, Koreya dövləti 1960-70-ci illər ərzində sənayedə minimum faydalı iş əmsalını qoruyub saxlamaq üçün xarici şirkətlərin istehsalı olan sənaye məhsullarının ölkəyə daxil olmasını məhdudlaşdırmışdı. Lakin ABŞ başda olmaqla inkişaf etmiş ölkələrin Koreyadan öz daxili bazarını açmasını qətiyyətlə tələb etməsi, 1960-70-ci illərdəki mühafizəkar sənaye siyasətinin yürüdülməsini çətinləşdirmişdir.

Xarici təsirlərin nəticəsində idxalı məhdudlaşdıran tədbirlərin ləğvi, daxili rəqabəti əngəlləyən tədbirlərin tətbiqini mənasız etmişdir. 1980-ci illərin ortalarından etibarən idxal liberallaşdırılmasının intensivləşməsi nəticəsində xarici şirkətlərin istehsalı olan sənaye məhsulları ölkəyə daxil olmağa başlamışdır. Bu dolayısı ilə xarici şirkətlərin sənayeyə daxil olması idi. Lakin ölkə şirkətlərinin sənayeyə daxil olması əvvəlki kimi, müxtəlif qanunlarla məhdudlaşdırılırdı. Nəticə etibarilə yerli şirkətlərə məhdudiyətlərin tətbiq olunması, xarici şirkətlərin daxili bazara azad girişinə isə icazə verilməsi təzadın yaranmasına və bunun nəticəsində sənaye siyasətinə dəyişiklərin edilməsinə gətirib çıxarmışdır.

Bundan əlavə, 1980-ci illərin ortalarından başlayaraq neft qiymətlərinin düşməsi nəticəsində dünya səviyyəsində sənaye məhsullarına olan tələbat dirçəlməyə başlamışdır. Bu, sonda dövlətin şirkətlərin azad investisiyasına icazə verməsi ilə yanaşı, yeni şirkətlərin də bazara azad daxil olmasını mümkün edən investisiyaların liberallaşdırılması tədbirini həyata keçirməsində katalizator rolunu oynamışdır. Sonda dövlət sənayeni liberallaşdıraraq onun idarə olunmasını özəl şirkətlərə həvalə etmişdir.

4. Koreyanın sənaye siyasətinə sənaye xüsusiyyətlərinin təsiri

Sənaye siyasətinin tətbiqi formalarını dərinləndirən anlamaq üçün, hər bir sənaye bölməsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacibdir. Çünki, hər bir sənaye bölməsinin xüsusiyyətləri, həmin sənaye üzrə tətbiq edilən siyasətin xarakterinə və sürətinə təsir edir. Şeyferə (Shafer) əsaslanaraq, hər bir sənaye bölməsinin xüsusiyyətləri, dövlətin tətbiq etmək istədiyi sənaye siyasətinin uğur qazanma ehtimalını müəy-

¹Qiymətlərin təhrif edilməsi gec sənayeləşmənin xüsusiyyəti kimi dövlətin subsidiyalar verməsi ilə əlaqədardır. Bu kimi zərurət gec sənayeləşmə prosesində olan dövlətin həddən artıq geridə qalması nəticəsində baş verir. Bunun səbəbi, gec sənayeləşmiş ölkədə (late-industrializing country) geniş mövcud olan ucuz işçi qüvvəsinin də inkişaf üçün kifayət etməməsidir. Buna görə də dövlətin "qiymətləri nisbətən təhrif etməsi" (getting relative prices wrong) gec sənayeləşən ölkədə dövlətin yeni müdaxiləsi kimi gündəmə gəlir. Alice H. Amsden, Asia's next giant (New York: Oxford University Press, 1989).

yən edir.¹ Şeyfer sənaye bölmələrini iki əks qrupa bölür. Birinci yüksək (high sectors) sənaye bölmələri, ikinci aşağı (low sectors) sənaye bölmələridir. Yüksək sənaye bölmələri yüksək kapital intensivliyi, yüksək miqyas iqtisadiyyatı effekti, yüksək istehsalat dəyişməzliyi (high production inflexibility), əmlak / amil dəyişməzliyi (asset / factor inflexibility) kimi cəhətlərə malikdir. Yüksək sənaye bölmələrinə, neftkimya və ya poladərilmə kimi əsas xammal materialları istehsal edən sənaye bölmələri aid edilə bilər. Alçaq sənaye bölməsi kimi isə, yüngül sənaye misal göstərilə bilər.²

Yuxarıda qeyd edilən xüsusiyyətlər həmçinin, sənaye bölmələrində struktur dəyişikliklərini çətin və ya asan edə bilər. Belə ki, sənaye xüsusiyyətləri, dövlətin tətbiq etmək istədiyi sənaye siyasətinin icra sürətinə, əhatə dairəsinə, uğur qazanma ehtimalına təsir edir.³

Nəticə kimi qeyd edilməlidir ki, hər hansı bir sənaye bölməsinə aid olan sənaye siyasətinin uğur qazanması üçün həmin sənaye bölməsinin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən sənaye siyasətinin seçilməsi vacibdir.⁴ Yəni, müxtəlif ölkələr üzrə müxtəlif sənaye siyasətinin tələb olunduğu kimi, sənaye siyasətinin hədəfi olan sənaye bölməsinin xarakterindən də asılı olaraq müxtəlif sənaye siyasəti tələb olunur. Məsələn, işçi qüvvəsi intensivliyi yüksək olan sənaye ilə kapital intensivliyi yüksək olan sənayeyə aid dövlətin sənaye siyasətinin vasitəsi eyni deyildir, eləcə də kapital intensivliyi yüksək olan sənaye bölməsi ilə bilik intensivliyi yüksək olan sənaye bölməsində siyasət vasitəsindən istifadə olunarsa eyni effektin əldə edilməsi qeyri-realdır. Bu baxımdan sənaye siyasətinin effektivliyinin artırılması üçün həmin sənayenin xüsusiyyətlərinə cavab verən siyasət vasitəsindən istifadə olunması məqsədəuyğundur.⁵

Sonda qeyd edilməlidir ki, hər hansı bir sənaye bölməsinə sənaye siyasəti tətbiq edildikdə və ya də-

yişdikdə müxtəlif daxili və xarici amillər kompleks şəkildə rol oynamaqla yanaşı, bu prosesdə həmin sənayenin sənaye xüsusiyyətlərinin də rolu böyükdür.

Koreyanın halında da sənaye siyasətinin dəyişməsinin bütün prosesi həmin sənayenin xüsusiyyətlərinin təsirinə məruz qalmışdır.

Öncə sənayesinin qurulması prosesində nəzərə çarpan sənaye xüsusiyyətlərinə nəzər salsaq görərik ki, yüksək ön və arxa əlaqə effektinə malik olub əsas xammal istehsal edən sənayenin qurulması 1960-cı illərdə özəl sektorun imkanı xaricində idi və bu da öz növbəsində dövlətin sənayenin qurulma prosesinə müdaxiləsini qaçılmaz etmişdi. Koreya dövləti ilk öncə sənayeni yalnız milli kapitalla qurmağı planlaşdırsa da, bunun yüksək texnologiya və irihəcmli kapital tələb etməsini nəzərə alaraq xarici şirkətlərlə müştərək formada investisiya qoyuluşuna məcbur olmuşdur.

Rasionallaşdırılma prosesində də sənayenin xüsusiyyətləri yenidən nəzərə alınmışdır. 1979-cu ildə baş vermiş ikinci neft böhranından sonra Koreyada iqtisadi durğunluq yaşanarkən sənayedən, xüsusilə də ağır sənayedən imtina olunması fikirləri səslənməyə başlamışdı. Koreya dövləti isə əksinə, ağır sənayenin ölkə iqtisadiyyatında dayaq rolunu oynadığını, digər sənaye bölmələrini əsas xammal və ya yarım-xammal məhsulları ilə təmin etdiyini nəzərə alaraq müxtəlif tədbirlər vasitəsilə onun qorunub saxlanmasına çalışmışdır.

Liberallaşdırılma prosesi də müxtəlif sənaye xüsusiyyətlərinin təsirinə məruz qalmışdır. Sənayenin liberallaşdırılması zamanı şirkətlər, ağır sənayenin sənaye xüsusiyyəti olan miqyas iqtisadiyyatı, yaxud dairə iqtisadiyyatı effektinə maksimum nail olmaq üçün ifrat vertikal inteqrasiyanı həyata keçirmişdir. Bundan əlavə, ağır sənayenin az işçi qüvvəsi, çox texnologiya tələb etməsi 1980-ci illərin sonlarından həmkarlar ittifaqı ilə disputlardan əzab çəkən "Samsung" və "Hyun-

¹Michael D. Shafer, *Winners and Losers: how sectors shape the developmental prospects of states* (Ithaca: Cornell University Press, 1994).

²Bundan əlavə, müəyyən sənaye bölməsinin kapital intensivliyi, miqyas iqtisadiyyatı effekti, həmin sənaye bölməsinin istehsal etdiyi məhsulun xarakteri və həmin sənaye bölməsindəki bazar strukturuna da təsir edir. Burada qeyd olunan bazar strukturu, bazarın növünü (monopoliya, oliqopolitiya, oliqopolistik rəqabət, rəqabət), sənaye daxilində olan şirkətlərin sayını və həcmi, şirkətlərin gəlirliliyini, daxil olma və çıxma fürsətini müəyyən edir.

³Sevon Kim, və Seyeonq An, *Sənaye siyasəti nəzəriyyəsi: struktur sənaye siyasəti* (Seul: Baqyeonqsa, 1996 (Koreya dilində)).

⁴Sənaye xüsusiyyətlərinin vacibliyini vurğulayan tədqiqatlarda daha da irəli gedilərək, müxtəlif xüsusiyyətlərə malik olan ölkələrdə belə, analoji sənaye bölmələrindəki sənaye siyasətinin oxşar cəhətlərini tapmağın mümkün olduğu qeyd olunur. Leroy Jones and Sakong Il, *Government, Business, and Entrepreneurship in Economic Development: The Korean Case* (Cambridge: Harvard University Press for Council on East Asian Studies, Harvard University, 1980); Leroy P. Jones and Edward S. Mason, "Role of Economic Factors in Determining the Size and Structure of the Public-Enterprise Sector in Less-Developed Countries with Mixed Economies", in Leroy P. Jones (ed.), *Public Enterprise in Less-Developed Countries* (New York: Cambridge University Press, 1982); Robert Wade, *Governing the Market* (New Jersey: Princeton University Press, 1990); Michael D. Shafer, *Winners and Losers: how sectors shape the developmental prospects of states* (Ithaca: Cornell University Press, 1994); Peter Evans, *Embedded Autonomy* (New Jersey: Princeton University Press, 1995).

⁵Çanqho Yun, Cəho Yeom, *Ticarət liberallaşması dövründə sənaye sənayesinin funksiyasına dair tədqiqat* (Seul: Koreya İqtisadi İnstitutu, 1992 (Koreya dilində)).

dai” kimi böyük şirkətlərin ağır sənayeyə maraq göstərməsinə və sözügedən sənayeyə ifrat investisiya qoymasına gətirib çıxarmışdır.¹

Koreyanın sənaye siyasətinin Azərbaycan üçün əhəmiyyəti

Koreyada təbii ehtiyatların yox səviyyəsində olması, sənaye məhsulları üzrə istehlak bazarının kiçik olmasına baxmayaraq, bu ölkənin 1960-cı illərdən başlayaraq, dünya səviyyəli poladəritmə, gəmiqayırma, neftkimya, avtomobil kimi sənaye bölmələrini inkişaf etdirə bilməsi çox spesifik bir hal kimi qiymətləndirilməlidir. Buna görə də Koreyanın sənaye siyasətinin Azərbaycan üçün mümkün əhəmiyyətinə çox ehtiyatla yanaşılmalıdır.

Birinci, Koreya dövləti sənayeni qurma prosesində bir növ inhisarçı şirkətin sahibi kimi dinamik və qətiyyətlə hərəkət etmişdir. Xüsusilə, Koreya dövlətinin sürətlə dəyişən daxili və xarici mühit dəyişikliklərinə tez bir zamanda uyğunlaşaraq, sənayenin inkişaf strategiyasını işləyib hazırlaması, hər bir sənayenin sənaye xüsusiyyətlərini maksimum əks etdirən sənaye siyasəti yürütməsi, sənayenin qurulması prosesində mükafatlandırma və cəzalandırma vasitəsilə şirkətləri nəzarətdə saxlaya bilməsi və bununla da məhdud olan resursların strateji paylanmasına nail olması baxımından başqa ölkələrə nümunə ola bilər.

Sənayenin qurulması istər inkişaf etmiş ölkələrdə, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tez-tez dövlətin müdaxilə obyektidir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlətin sənayeyə müdaxiləsi təbii, sənayenin inşasının azad bazarın ixtiyarına buraxılması isə istisna hal kimi qəbul olunur. Bu baxımdan sənayenin qurulması və inkişafında Koreya dövlətinin rolu Azərbaycan üçün maraqlı ola bilər.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, son zamanlar dünya iqtisadiyyatının inteqrasiyasının sürətlənməsi və ölkələrarası, bölgələrarası ticarət balansının pozulması ölkə iqtisadiyyatına dövlətin müdaxiləsini əngəlləyir. Ölkələrarası qarşılıqlı asılılıq müasir dövrdə olduğu kimi yüksək olmadığı dövrlərdə, hər hansı bir dövlət azad formada sənaye siyasətini planlaşdırıb həyata keçirə bilirdi. Lakin, ölkələrarası qarşılıqlı asılılığın artması və bunun nəticəsində yaranmış ölkələrarası iqtisadi əlaqələri tənzimləyən beynəlxalq iqtisadi qurumlar, yaxud bağlanmış müqavilələr dövlətin ölkədaxili azad

sənaye siyasətini məhdudlaşdırır. Koreyanın halında da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, sənayenin inkişafında dövlətin güclü müdaxiləsini özündə əks etdirən mühafizəkar sənaye siyasətinin uzun müddət davam edə bilməməsinin nəticəsi olaraq 1980-ci illərin ortalarından etibarən dövlət sənayedə qərar qəbul etmə hüququnu özəl şirkətlərə həvalə etmişdir.

Buna görə də Azərbaycanın öz sənaye inkişafında 1960-70-ci illərdə Koreya dövlətinin istifadə etdiyi müdaxilə forması ilə eyni güclü və eyni xarakterli müdaxilə formasından istifadə edə bilməsi çətin görünür. Beləki, Azərbaycan dövlətinin sənayenin qurulma prosesinə müdaxilə edəcəyi halda, bu, bir tərəfdən Koreya dövlətinin təcrübəsinə əsaslanaraq sənayenin inkişafına yardım etməli, digər tərəfdən isə müasir dünya iqtisadiyyatını tənzimləyən qanunlarla ahəngdar olmalıdır.

Bu baxımdan sözügedən istiqamət üzrə aşağıdakı inkişafa yardım formaları nəzərdən keçirilə bilər.

- Dövlət özəl şirkətlərin üzvləşdiyi informasiya çatışmazlığı və riski azaldaraq özəl şirkətlərin investisiyalarını canlandırma bilər.

- Dövlət resurs paylanmasının effektivliyini artırmaq üçün daxili və xarici sənayenin durumu və gələcək inkişafı haqqında uzunmüddətli proqnozlar verə bilər.

- Dövlət yol, dəmir yolu, liman və sair ənənəvi infrastrukturun yaradılması ilə yanaşı, telekommunikasiya kimi yeni infrastruktur çatışmazlığı probleminin həll edilməsində texnologiya inkişafına subsidiyaların ayrılması kimi sənaye siyasəti vasitələrindən istifadə edə bilər.

İkinci, Koreya dövləti sənayenin qurulma prosesində birbaşa xarici investisiyalardan idarəetmə hüququnun qorunması, miqyas iqtisadiyyatı effektiv qorumaq üçün daxilolma səddinin yaradılması, istehsal olunan məhsulun rəqabət gücünü qorumaq üçün istehsal xərclərinə yardım kimi tədbirlər həyata keçirmişdir. Bu kimi sənaye siyasəti körpə sənayenin mühafizəsi adı altında rasionallaşdırma prosesində də davam etməklə yanaşı, liberallaşdırma prosesində də sənayenin tədrici idxal və investisiyaların liberallaşması prosesi keçməsinə böyük rol oynamışdır. Bu prizmadan Koreya dövlətinin tətbiq etdiyi sənaye siyasətinin məzmunu Azərbaycan üçün maraqlı ola bilər.

Lakin, burada da nəzərə alınmalıdır ki, hər hansı bir ölkə Koreya dövlətinin tətbiq etdiyi sənaye siyasətini tam dəqiqliyi ilə təkrar tətbiq etməyinə baxmayaraq, sənayedə uğur qazanmaya da bilər.

¹Koreya iqtisadiyyatında müstəqil sənaye strukturunun formalaşması ağır sənayenin, xüsusilə də poladəritmə və neftkimya kimi sənaye bölmələrinin yaradılması ilə birbaşa bağlıdır. Beləki, poladəritmə sənayesinin qurulması nəticəsində avtomobil, gəmiqayırma, maşınqayırma, elektronika kimi sənaye sahələrini daxili imkanlar hesabına xammalla təchiz etmək mümkün olmuşdur. Neftkimya sənayesinin qurulması isə yüngül sənaye ilə yanaşı, gübrə və dəqiq kimya kimi sənaye sektorlarının müstəqilliyini təmin etmişdir. Bu səbəbdən Koreya dövləti hər hansı halda ağır sənayedən imtina edilməsi və bu sənayedə istehsal edilən məhsulların idxalına qarşı idi

Məsələn, Koreya dövlətinin sənayeni qurma prosesində birbaşa xarici investisiyanı maksimum şəkildə məhdudlaşdırıb sənayeni uğurla inkişaf etdirə bilməsinə baxmayaraq, birbaşa xarici investisiyanı aktiv şəkildə cəlb edən, lakin müvəffəqiyyətsizliyə uğrayan ölkələr (Hindistan kimi), birbaşa xarici investisiyanı aktiv şəkildə cəlb edərək böyük uğur qazanan ölkələr də (Sinqapur kimi) mövcuddur.

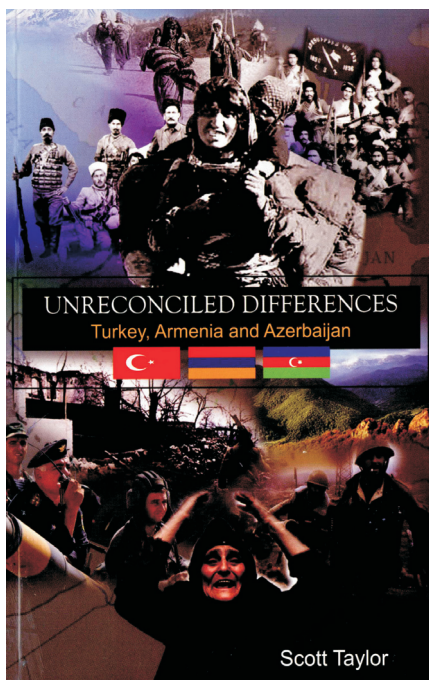
Hər bir ölkədə sənaye siyasəti seçiminə təsir edən daxili və xarici mühit fərqli olduğuna görə, müxtəlif sənaye siyasəti vasitələrindən hansına üstünlük verilməsi, həmin vasitələrin necə əlaqələndirilməsindən asılı olaraq sənaye siyasətinin nəticəsi fərqli ola bilər. Bütün bunlardan başqa, Koreyada sənayenin uğurlu inkişafının təkcə sənaye siyasətinin deyil, Koreyanın yerləşdiyi geosiyasi məkanla bir çox iqtisadi və qeyri-iqtisadi amillərin müştərək məhsulu olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Üçüncü, Azərbaycanda sənayenin inkişafında əsas rol oynayan qurumun dövlət və ya özəl şirkət olmasından asılı olmayaraq, həmin sənayenin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacibdir.

Çünki, hər bir sənayenin xüsusiyyətləri, sənaye siyasətinin xarakteri və onun tətbiq olunma sürətinə təsir edir. Koreyada sənayenin inkişafı prosesindən də görüldüyü kimi, sənaye xüsusiyyətləri sənayenin qurulması, rasionallaşdırılması, liberallaşdırılması prosesində sənaye siyasətinin seçilməsi və tətbiqi ilə yanaşı, nəticəsinə də böyük təsir göstərmişdir.

Azərbaycanın halında da sənayenin güclü ön və arxa əlaqə effektinə malik olması, miqyas iqtisadiyyatı effektinin böyük olması, yüksək texnologiya və iri həcmdə kapital tələb etməklə müqayisədə işçi qüvvəsini az tələb etməsi, kompleks şəkildə inşa edilməsi kimi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq sənaye siyasətinin yürüdülməsi müsbət təsirə malik ola bilər.

YENİ NƏŞRLƏR – NEW PUBLICATIONS – НОВЫЕ ИЗДАНИЯ

The centuries of peaceful co-existence followed by the past hundred years of bloodshed and hatred shared between Armenians and Turks is a story that is largely unknown in the West. This was clearly illustrated by the nearly in-existent press coverage in the English-language media of the brutal Armenia-Azerbaijan conflict. Although the conflict occurred simultaneously with the civil war in Bosnia and involved a similar number of casualties and the ethnic cleansing of over one million people, the war, which raged in Nagorno-Karabakh, failed to capture the world's attention. It should become clear that such complex issues need to be studied by open-minded historians - uninvolved, third-party parliamentarians have no right to decree what is or is not irrefutable fact. If Western politicians are sincerely interested in addressing humanitarian issues in the Caucasus, they might be better served seeking a solution to resettle the 800,000 Azerbaijanis currently displaced from their homes in the occupied provinces.

About the author. Scott Taylor, a former soldier, is the editor and publisher of *Esprit de Corps*, an Ottawa-based magazine celebrated for its unflinching scrutiny of the Canadian military. As a war correspondent, Taylor reported from the Persian Gulf during the 1991 Operation Desert Storm. He has since made 21 trips into Iraq — before and after Saddam's regime was toppled. Taylor appears regularly in the Canadian media as a military analyst and is the recipient of the 1996 Quill Award, for outstanding work in the field of Canadian communications. He was also named Press TV's "Unembedded Journalist of the Year" in 2008.

В переведенной с немецкого языка книге известного австрийского историка и писателя Эриха Файгла повествуется о различных этапах истории Азербайджана. Автор всесторонне анализирует исторические корни и хронологию армяно-азербайджанского конфликта, доводит до внимания объективную позицию. Богатая цветными иллюстрациями, обстоятельными пояснениями и комментариями, книга также является взглядом из Европы на историю и реалии Азербайджана. Этот фундаментальный труд предназначен для специалистов, проявляющих интерес к Азербайджану, а также для широкого круга читателей.